

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

KAZAKİSTAN'DA SOVYET SİYASETİ

Lazzat Auyessova

2501080906

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Halil Bal

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM DALI 2501080906** numaralı **LAZZAT AUYESSOVA'NIN** hazırladığı **“KAZAKİSTAN'DA SOVYET SİYASETİ”** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **12.07.2010 PAZARTESİ** günü **Saat: 11.30 DA** yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulü**.....'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.ALİ ARSLAN	Kabulü	
DOÇ.DR.HALİL BAL	Kabulü	
DOÇ.DR.DENİZ EKİNCİ	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.FATİH M.SANCAKTAR	Kabulü	
YRD.DOÇ.DR.MUSTAFA SELÇUK	Kabulü	

ÖZET

KAZAKİSTAN'DA SOVYET SİYASETİ

Kazakistan, 1991'de bağımsızlığına kavuşana kadar Rusya'ya bağlı halde idi. Rusya yönetimine karşı birçok mücadeleler verilmek zorunda kalınmıştır. 1917'de Şubat ve Ekim İhtilâlleri olmuştu. Rus göçmenlerini Kazakistan'a getirip yerleştiren Romanovlar hanedanı yıkılmıştı. Rus okullarında okumuş ve Rus medeniyetini tanımış olan Kazak liderleri Rusların getirip yerleştirdikleri göçmenlerin ne amaçla yerleştirildiğini anlamaya başlamışlardı. Kazakları, birleşmeye ve verimli toprakları geri almaya çağırılmışlar, konulan ağır vergilerin kaldırılmasını talep etmişlerdi. Böylece "Alaş Partisi" hareketi başlamıştır. Bu hareket, XVIII. yüzyılda Kazak halkının Rus himayesine girmesi ile Rusların Kazak topraklarını işgal ederek uzun yıllar boyunca sürdürdükleri sömürge politikasına karşı bir tepki olarak meydana gelmiştir. Kazak halkının bundan sonraki hayatı Rusya Hükümeti tarafından uygulanan politikalara bağlı olmuştur.

Kazakistan'da Sovyet yönetiminin kurulduğu yıllarda ciddi bir açlık felâketi yaşanmıştır. 1937-1938 yılları Kazak halkı tarihinde unutulmaz izler bırakmıştır. Bu iki sene içerisinde yapılan tutuklamalar ve suçsuz yere cezalandırmalar, açlık ve salgın hastalıklar sebebiyle başta aydınlar olmak üzere Kazak nüfusunun neredeyse yarısı yok olmuştur.

Yeni Ekonomik Siyasetin uygulanması ile planlı sanayileşme dönemine girilmiştir. Aynı zamanda madencilik, tarım ve ticaret gelişmeye başlamıştır. Bu çalışmaların amacı Kazakistan'ın zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarını değerlendirmektir.

Kazakistan'da girişilen tarım topraklarının zoraki devletleştirilmesi politikası (kolhozların ve sovhozların kurulması) istenilen verimi sağlamamıştır. Bu politikalara karşı çıkan Kazak halkına karşı Rusya hükümeti acımasız davrandı. Kazaklar büyük kayıplar verdiler. Ayrıca çok sayıda insan yurt dışına, Çin'e ve Afganistan'a, göç etmek zorunda kalmışlardır. Halkın mallarına el konulmasına, zulümlere ve katliamlara Kazak aydınları karşı çıkmışlarsa da bu çabalarına ağır cezalarla karşılık

verilmiştir. “Kazak Türklerinin haklarını korumak istemeleri” büyük suç sayılmış hapis, sürgün ve idam gibi cezalar uygulanmıştır.

1991 yılına kadar yaklaşık 70 yıl devam eden Sovyet yönetimi Kazak Türklerini asimile etmeye büyük gayret göstermiştir. Bu dönemde Kazaklar, çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Kendi gerçek tarihini de yazması mümkün olmamıştır. Ancak 1991’de bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu dönemlerin tarihi yeniden araştırılıp yazılmaya başlanmıştır. Tabii henüz yapılan araştırmalar son derece yetersizdir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın N. A. Nazarbayev tarafından 14 Nisan 1993’te çıkarılan bir kanunla Sovyet baskı ve asimilasyon siyasetinin kurbanı olan Kazak halkının millî aydınlarının itibarları iade edilmiştir. “Siyasi topyekûn sürgüne uğrayanları aklama” hakkında kanunu imzalanmış ve 1997 yılı “Milli birlik ve siyasi sürgün kurbanlarını hatırlama yılı” olarak ilan edilmiştir. Ayrıca “31 Mayıs Kurbanları Anma Günü” olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak kabul etmek lazımdır ki Kazak aydınları XX. yüzyılın başında verdikleri bu mücadele ile 1991’de Kazakistan’ın bağımsızlığını elde etmek için zemin hazırlamıştır.

ABSTRACT

SOVIET POLICY IN KAZAKHSTAN

Kazakhstan was under the Russian rule until it gained its independence in 1991. A long struggle was made against Russian rule. October and February revolutions took place in 1917. Romanov dynasty that brought Russian immigrants to the Kazakhstan was destroyed. Kazakh leaders, who have studied in Russian schools and who recognized Russian civilization, started to comprehend the purpose of immigrants who was brought and settled by Russians. They demand to unite, to get back fertile land and to be decreased the tax. Thus, “Alash Party” movement has started. This movement has occurred as a reaction for both towards Kazakh people accept Russian protection in XVIII century and Russian colonial policy maintained for many years by occupying Kazakh lands. After that, the Kazakh people’s lives depended on the policies, carried out by Russian government.

In the years that Soviet Union was being established, serious famine disaster occurred in Kazakhstan. 1937 and 1938, these two years left unforgettable scar on Kazakh history. In these two years, mainly intellectuals, almost half of the Kazakh population died due to hunger, epidemic diseases, arresting and punishing for nothing.

With the implementation of New Economic Policy, planned industrialization period has started. At the same time, mining, agriculture and trade began to develop. The purpose of this study is to evaluate rich underground and above ground resources of Kazakhstan.

Forced nationalization policy of agricultural lands in Kazakhstan (establishment of the kolkhoz and sovhoz) did not provide the desired yield. The Russian government was so brutal against Kazakh people who opposed these policies. Kazakh people suffered and gave huge losses. Moreover, many people had to immigrate to abroad countries, such as China and Afghanistan. Even if Kazakh intellectuals opposed confiscation of property of the people, atrocities and massacres, their efforts were responded with heavy penalties. "Wanting to protect the rights of

the Turkish Kazakh" was seen as great crime. Therefore, various punishments were applied such as imprisonment, exile and execution.

Until 1991, nearly 70 years, Soviet Union showed greater efforts in order to assimilate the Kazakh Turkish. During this period, the Kazakh people had to face a lot of difficulties. In fact, till 1991 when we at last adhered the liberty, we had actually never been able to write ourselves our own history. It was only after the Liberty was achieved in 1991 when the Kazakhs started first writing the history of the new era. Of course, researches that was done till now is not enough and few. The dignity of national intellectuals of the Kazakh people, who were the victims of repression and assimilation policies of Soviet Union, has been returned by the law made by the president of Kazakhstan, Mr. N. A. Nazarbayev in April 14, 1993. The law about 'acquittal of the ones who suffered from total political exile' has been signed and the 1997 year has been declared 'the National Union and the Remembrance year of the victims of the exile'. Also, 31 May was set as 'the day of remembrance of the victims'.

As a result, we are supposed to accept that the base for the acquisition of the Independence in 1991 was already prepared by the Kazakh intellectuals at the beginning of this century.

ÖNSÖZ

Tarih geçmişimizin nasıl olup bittiğini araştıran, günümüz ve gelecek nesillere öğreten bir ilim dalıdır. Tarih geçmişimizin aynasıdır. Kazak topraklarında da gelip geçen bir tarihin izi vardır. Benim bu çalışmamda vurguladığım nokta Sovyetlerin Kazakistan'da uyguladığı baskı ve asimilasyon siyasetidir. Türkiye'de bu konuyla ilgili çalışmaların çok yetersiz olmasından dolayı ve Kazak tarihinin Türkiye'de öğrenilmesine katkıda bulunmak amacıyla bu konuyu seçtim.

Üç bölümden oluşan Yüksek Lisans Tezimizde Sovyetlerin Kazakistan'da uyguladığı baskı ve asimilasyon siyaseti incelenmiştir. SSCB'nin Kazak aydınlarına yaptığı baskı ve uyguladığı asimilasyon siyaseti ile Kazak halkının mücadelesi anlatılmaya çalışılmıştır. Araştırmamızın bu alanda ilk yapılan çalışmalardan olması dolayısıyla kaynak ve zaman bakımından zorluklarla karşılaştık Fakat elimizden geldiğince doğru bilgilere ulaşmaya gayret ettik. Araştırmamızın bu konularda yeni yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesi bizi mutlu edecektir.

Bu tez konusu üzerinde çalışmamı öneren ve yol gösteren saygı değer tez danışmanım Doç. Dr. Halil Bal hocama teşekkürlerimi sunmaktayım. Ayrıca araştırmam sırasında bana yardımlarını esirgemeyen ve kaynaklar açısından çalışmalarına destek veren İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ali Arslan Hocama şükranlarımı sunuyorum.

Bu konuyu araştırırken çalışmama manevi destek veren arkadaşlarıma Bahitgül Abişeva (İ.Ü. İktisat. Fak. Turizm İşletmeciliği, Y.L. II.sınıf ögr.), Anar Beisbekova (İ.Ü.İktisat.Fak. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Y.L. II.sınıf.ögr.), Zehra Osmanoğlu (İ.Ü. Edebiyat, Fak, Fransuz Dili ve Edebiyatı, IV.sınıf. ögr.), Gülnur Bolatkızı (İ.Ü. İktisat. Fak. Maliye ABD. Y.L. II.sınıf ögr.), Serik (Boğaziçi Üniv. Fen. Fak. Matematik ABD. III.sınıf.ögr.) ve aileme teşekkürlerimi sunarım. Bilimsel alanda yardımlarını esirgemeyen, İstanbul Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalında görev yapan değerli Hocalarıma ve arkadaşlarıma da teşekkür borçluyum.

Lazzat Auyessova

İstanbul-2010

KAYNAKLAR HAKKINDA

Tezime başlarken ilk kullandığım kaynaklar “Kazak Gazetesi” (1917) ve “Aykap Dergisi” (1919) oldu. Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunoğlu, Miryakub Dulatoğlu, Mustafa Çokay, Muhametjan Tınışbayoğlu gibi Alaş liderlerinin o dönemlerde yazdıkları makaleleri çok önemlidir. Ayrıca bunu söylemek gerekir ki o dönemlerde yayınlanan Kazak Gazetesinden alınan makaleler günümüzde tarihçiler tarafından araştırılıp “Zaman, Tarih dergilerinde v.s. yayınlanmaktadır. Kazakistan Çimkent Milli Arşivi, Kazakistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Arşivi, Güney Kazakistan Sürgünler Müzesinin Özel Arşivinden genel olarak yararlandım.

Kazakistan, Rusya, Türkiye ve diğer ülkelerin arşiv ve kütüphanelerinde muhafaza edilmiş kaynaklar vardır. Bunların içinde öncelikle “Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi” en çok belgeye sahiptir. Arşivin 17, 19, 25, 64, 73, fonlarında Kazakistan’da Rusların sömürgecilik politikasına dair bilgiler, 14, 15, 67 v.s. fonlarında sömürgeciliğe karşı siyasi hareketlerin oluşması ve Kazak aydınlarının ortaya çıkıyla ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca “Kazakistan Milli Emniyet Müdürlüğü Arşivi” fonlarından Alaş Kazak aydınlarını cezalandırma, hapse atma, sürgüne gönderme ile ilgili belgeler bulunmaktadır. “Güney Kazakistan Vilayeti Merkezindeki Siyasi Sürgüne Uğrayanlar Müzesinde de bazı kaynaklar bulunmaktadır. Bu müzenin arşivinde daha çok Güney Kazakistan Vilayetinde o dönemde yaşayan Kazak aydınlarının hayatları ve yaptığı çalışmalara dair kaynaklar bulunmaktadır. Ayrıca Kazak aydınları ile ilgili “Azalı Kıtıp” (Acı Kitabı) da doğrudan doğruya Kazak aydınlarının yaptıkları mücadeleleri sırasında kendilerine, aile fertlerine ve akrabalarına verilen cezalar bildirilmektedir. Kazakistan’da Asimilasyon siyaseti ile A. Tasimbekov’un yazdığı **Jan duası** (Can Sesi), **Alcir Arhipelagi** (Alcir Kampı) adlı eserlerinde Asimilasyon 1937-1938 yıllarındaki Stalin’in kurduğu Ceza Mahkemelerinin çalıştığı acımasızca yapılan zulümler hakkında bilgiler verilmiştir.

Kazakistan’ın 1917’den bağımsızlığına kavuşana kadarki tarihi ise Kazakistan Tarihi I, II, III, ciltlerindeki bilgiler verilmektedir. Bununla beraber Kazakistan Tarihi Oçerkleri (Kazakistan Tarihi Kronolojisi) kitabında da bu dönemle ilgili bilgi verilmektedir. Kazakistan’da son zamanlarda yayınlanan eserlerin biri de Mambet

Koygeldiyev'in 1995 yılında yayınladığı "Alaş ve Alaş Orda" konumuz açısından önemlidir.

Ayrıca Kazak aydınlarıyla ilgili konular yurt dışındaki tarihçilerin de kitaplarında ele alınmıştır. Örneğin Martha Olcott'un 1987 yılında California'da yayınladığı "The Kazaksh" adlı eseri çalışmamızda kullanılmıştır. Açlıkla ilgili V.P. Danilov'un "Disskusya Batı Presse" (1932-33 yıllarında Demo Batı Tartışma) bununla beraber www.kazakhstan-gateway.org internet sayfasında da Kazakistan Tarihi hakkında konuyla ilgili bazı bilgelere ulaşabilirsiniz. Bunun yanı sıra Kazakistan'da son zamanlar yayınlanan "Alaş Gazetesi" ve "Siyaset ile Gerçek Gazetesi" o dönemde yayınlan gazete ve kitaplardan alınan yazıları yeniden yayınlamaktadır.

Bununla beraber Türkiye'de de Kazakların tarihi Prof. Dr. Mehmet Saray Hocamızın "Kazak Türkleri Tarihi -Kazakların Uyanışı (İstanbul 1993)", "Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi (Ankara 1996)", "Kazakların Uyanışı (Ankara 2004) kitapları önemlidir. Bir komisyon tarafından yazılan "Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar" adlı eser Kazakçadan Türkçeye Doç Dr. Abdulvahab Kara tarafından çevrilmiştir.

Konunun güncelliği: Tezde ele alınan Kazakistan'da Sovyetlerin uyguladığı baskı ve asimilasyon siyaseti dünyada eşine az rastlanan kendine has özellikler taşıyan bir uygulamadır. Moskova tarafından dikte edilen bu siyasetin, Kazaklar üzerindeki bu gün de sürdüğü düşünülen etkilerini araştırmak önem kazanmaktadır. Ele alınan dönemde Kazak aydınlarının verdikleri mücadeleyi ve yaşadıkları acıları araştırmak hem bugünkü Kazaklar için hem de insanlık için bilinmesi gereken tecrübeler taşımaktadır. Bu sebeple Kazak gençlerinin atalarının vatanları için nasıl bir mücadele verdiklerini öğrenmek hem hakları hem de vazifeleri arasındadır.

Bu konuda yapılan araştırmalar:

SSCB hükümeti ele aldığımız döneminin Kazak tarihinin araştırılmasını ve yazılmasını yasaklamıştı. Bu yasak Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasına kadar sürmüştür. Bu yasakların etkilerini bugün dahi devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Fakat araştırıldığında arşiv ve kütüphanelerde mevcut belge ve yayınların gözden geçirilmesi ve dikkatlice incelenmesi ile bazı sonuçlara ulaşılabilceği de bir gerçektir. Artık bağımsız bir devlet olan Kazakistan

Cumhuriyeti vatandaşları kendi millî tarihlerini özgürce araştırma imkânlarına sahiptirler. Geçmiş dönemin yasak ve korkularını yaşatmamak gerekir.

Kazakistan tarihi Rusya ve Avrupa tarihçileri tarafından epeyce araştırılmıştır. Şimdi Kazak tarihçiler de kendi tarihlerini araştırmaya başlamışlardır. Kazakistan tarihi Türkiye’de de araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Tarihi olayların içerisinde Çarlık Rusya’nın Orta Asya’da yürüttüğü Ruslaştırma politikalarının temelleri ve amacı öncelikle merak edilen konular arasındadır. Çarlık Rusya’sının hem sömürgeleştirme hem de Hıristiyanlaştırma siyasetini yürüttüğü dönemleri onlara karşı mücadele eden Kazak aydınlarının hayatları ile yaptıkları çalışmalar hakkında birçok araştırmalar yapılmaktadır. Mesela A. Baytursunov’un ve A. Bökeyhanov gibi aydınların yaptıkları ve çabaları araştırılmaktadır. Daha 1950’li yıllarda bile Kazak aydınlarına ve onların ailelerine yapılan zulümler Kazakistan’ın bilim adamları tarafından incelenip onların suçlu olmadıkları ispatlansa da, Rus makamları onları halk düşmanı olarak göstermeye devam ettiler. Onlarla herhangi bir ilişkisi olan kişileri de suçlayarak hapis, sürgün çalışma kamplarına yollama şeklinde cezalandırıyorlardı. Bu kamplar Rusya’nın daha çok soğuk bölgelerine Sibiry’a da bulunuyordu. Kazakistan’daki Aljir ve Karlag kampları da meşhurdur. Bütün bu olaylar bugünde Kazakistan’da tarih araştırmacıların yakından ilgilenip araştırdıkları konulardır ve bu konular hakkında birçok kitaplar ve makaleler yayınlanmaktadır. Dergi ve gazeteler de Kazakistan tarihi ile ilgi yazılara geniş yer vermektedir. 1997 Eylülünde çıkmaya başlayan Alaş dergisi bunlardan yayınlanmaktadır. 1993 Aklama kanunu çıkarıldıktan sonra birçok arşiv belgeleri ortaya çıkararak bunların içinde fotoğraflar ile o dönemde yazılan mektupların kopyaları Almatı ve Çimkent şehirlerinde açılan müzelerde korunmaktadır.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.k	: Adı Geçen Kitap
a.g.g	: Adı Geçen Gazete
a.g.b	: Adı Geçen Belge
ALCİR	: (Rusça Akmolinski lager cen izmennikov rodin)-vatan hayinlerinin eşlerine yapılan Akmola özel kampları
KÖSSC	: Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Kirrevkom	: Kirgizskiy Revolyutsyonnyy Komitet (Kırgız İhtilâl Komitesi)
KC	: Kazakistan Cumhuriyeti
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KNB	: Komitet Natsionalnoy Bezopasnosti (Milli Güvenlik Komitesi)
NKVD	: İçişleri Bakanlığı Halk Komiserliği
OGPU	: Otdel Gosudarstvennogo Politiceskogo Upravlenya (Devlet Siyasi İdare Departmanı)
RKFSR	: Rusya Komünist Federasyon Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBKP	: Sovyet Birliği Komünist Partisi
USSR	: Unitarlı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
yy	: yüz yıl.
YES	: Yeni Ekonomi Siyaseti
RSFSC	: Rusya Sovyet Federasyonlu Sosyalist Cumhuriyeti
Zemstvo	: Yerel Yönetim
KP	: Komünist Partisi
MK	: Merkez Komitesi
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i-ii
ABSTRACT	iii-iv
ÖNSÖZ	v
KAYNAKLAR HAKKINDA	vi - viii
KISALTMALAR	ix
İÇİNDEKİLER	x-xii
GİRİŞ: KAZAKLAR VE KAZAKİSTAN	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

A. KAZAKİSTAN'DA MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ

1. Sömürgeciliğe Karşı Kazak Mücadelesinin Başlaması (Çarlık Dönemi).....	7-10
2. Yedisu Merkezin'deki İsyân Hareketi	10-12
3. Turgay'daki İsyân Hareketi.	12-16
4. İsyân Hareketlerinin Başarısızlık Sebepleri, Özellikleri ve Tarihi Önemi	16-18
5. Ekim Devriminden Sonra Kazakistan ve Siyasî Ortam	18-24

B. İLK KAZAK SİYASİ PARTİLERİNİN KURULUŞU .....

1. Alaş Partisi	27-30
2. Şubat ve Ekim İhtilâlleri Sırasında Kazakistan	31-35
3. Geçici Hükümet İle Sovyet Hükümeti Arasında Rekâbet	35-37
4. Sovyet Hükümeti'nin İlk Kararnamesi	38-39
5. Kazakistan'da Sovyet Hükümeti'nin Kuruluşu ve Özellikleri.....	39-41
6. Kazak Özerk Sovyet Devletinin Kurulması.....	41-49

İKİNCİ BÖLÜM

A. KAZAKİSTAN'DA YENİ EKONOMİK POLİTİKALARIN UYGULANMASI

1. Sovyetlerin Yeni Ekonomik Siyaseti 50-52
2. Kazakistan'da "Askerî Komünizm" Siyaseti 52-53
3. Askerî Komünizm Siyasetinin Sonucu 53-55
4. Yeni Ekonomi Siyaseti (YES)- yıllarında Kazakistan 55-57
5. Kazakistan'da 1920-1922 ve 1930-1936 Açlık Yılları 57-64
6. (YES) Yeni Ekonomi Siyasetinin Zorlukları ile Faydaları 65-68
7. Kazakistan'da Tarım Reformu 68

B. KAZAKİSTAN'DA SOVYETLERİN SANAYİLEŞTİRME ÇABALARI

1. Sanayileşmeye Gidiş ve Karşılaşılan Zorluklar 69-71
2. Kazakistan'da Sanayileşme Dönemi 71-74
3. Sovyetlerin Sanayileşmeyi Gerçekleştirmesi 74-77
4. Sanayileşmenin Özellikleri 77-79
5. Kazakistan'da Köylerde Tarım Topraklarının Devletleştirilmesi 79-89
6. Kazakistan Kolhozlaşma Döneminde 89-91
7. Çiftçiliği Birleştirme Siyaseti Yıllarındaki Zorluklar ..... 91 -99
8. Kollektifleştirme Siyasetinin Sonuçları 99-105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. ZULME VE KATLİAMLARA KARŞI KAZAK-AYDINLARININ İSYÂNI

1. Alaş-Orda Liderlerinden Ahmet Baytursunov'un Çalışmaları

Alihan Bökeyhanov'un Mücadelesi	106-111
2. Kazak Aydınlarının Kazak Türklerinin Haklarını Koruyorlar Diye İdam Edilmesi	111-124
3. 1920-1930 yılları Arasında Kazak Aydınlarının Kadınlara Yapılan Zulümler Karlag Kamplarının Açılması	124-132
B. SOVYETLERİN KAZAK TÜRKLERİNİ ASİMİLE SİYASETİ	
1. Kazakistan'da İslamiyeti Yok Etme Faaliyetleri	132-135
2. Ruslaştırma Politikaları	136-139
3. Dil ve Kültür Alanında	139-153
4. Asimilasyona Karşı Kazak Halkının Direnişi	153-159
5. Kazakistan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev'in Siyasî Sürgüne Uğrayanları Aklama Hakkındaki Kanunu ve Siyasî Sürgüne Uğrayanlara Yapılan Müzeler	159- 167
6. 16 Ocak 1986 Tarihindeki Ayaklanma ve Bağımsızlığı İlân Etme	167-172
SONUÇ	173-175
BİBLİYOGRAFYA	176-185

GİRİŞ

KAZAKLAR VE KAZAKİSTAN

Coğrafi yapısı: Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan Kazakistan'ın sınırlarını doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batı ve kuzeyde Rusya Federasyonu oluşturur. Geniş topraklara sahip Kazakistan'ın yüzölçümü 2.724.900 km² dir. 46-87 Doğu ve 40-56 Kuzeybatı enlemi üzerinde bulunan ülke topraklarının kuzeyden güneye genişliği 2000 km ve batıdan doğuya ise yaklaşık 3.000 km. uzunluğundadır. Kazakistan'ın en yüksek yeri güneydoğusunda bulunan Han Tengri Dağının zirvesidir ve deniz seviyesinden yüksekliği 6.995 metredir.

Kazakistan arazisi yeknesak değildir. Ancak ülke topraklarının üçte birinden biraz fazlası ovalardan oluşur. Ülke topraklarının hemen yarısına yakını yer yer tepelik düzlükler ile platolardan meydana gelmiştir. Kazakistan topraklarının kalan % 20'lik bölümünü dağlık bölgeler teşkil eder. Kazakistan'da irili-ufaklı 7 binden fazla dere ve nehir vardır. Bunların çoğunluğu Hazar Denizi, Aral Gölü, Balkaş ve Tengiz Göllerine akarlar. İrtiş, İşim ve Tobol gibi önemli bir kaç istisnaî nehir, Kazakistan sınırlarını aşarak Arktik denizine sularını boşaltırlar. Hazar Denizine dökülen iki büyük nehir Yayık ve Cem'dir. Aral Gölünü besleyen büyük nehir ise Sırderya'dır. Balkaş gölüne güneyden İli, Karatal, Lepsi ve kuzeyden Ayagöz, Bakanas, Tokirau nehirleri akarlar. Denizlerden çok uzaklarda bulunan Kazakistan'da kara iklimi belirgin bir şekilde hissedilir. Ülkenin kuzeyinde kış hem soğuk ve hem uzun geçer. Orta bölgelerde soğuklar azalır. Güneye inildikçe, kışın kısaldığı ve ısının yükseldiği görülür. Kazakistan'ın güney sınır bölgelerinde kış yumuşak geçer. Dağlarda yaz kısa ve serin, kış biraz ılık olur. Kazakistan'ın okyanuslardan uzak kalması ve deniz tesirinin iç kısımlara girmesini engelleyen büyük dağların olması, Kazakistan iklimini sert kıtasal kara iklimi yapmaktadır. Ülke genelinde yaz ve kış ayları arasında ısı farkı çok büyüktür. Sıcaklık Ocak ayında ortalama -35°, -40° kadar; Temmuz ayında ise +19°, +35° kadar farklılık göstermektedir. Yıllık yağış ortalaması ormanlarda 300-400 mm³, bozkırlarda 250 mm³ ve dağlarda 400 mm³ ile 1.600 mm³ arasında değişmektedir.

Nüfusu: Kazakistan'ın nüfusu 15.347.000 (2009)'dir. Bunun yaklaşık 9 milyonluk (%57.4) kısmı şehir, yaklaşık 6.4 milyonluk (%42.7) kısmı ise kırsal kesim nüfusedir. Nüfus yoğunluğu da 1 kilometrekarede 5.6 insandır. Cumhuriyette çeşitli etnik gruplar yaşamaktadır, 9 Milyondan fazla Kazak (% 58.9), yaklaşık 4 milyon Rus (25.9), yaklaşık 450.000 Ukraynalı, 433.000 Özbek ve aşağı yukarı 250.000'er Uygur, Tatar, Alman ve diğer milletlerden insan bulunmaktadır.

Kazakistan'da başlıca dinler İslam (%64) ve Hıristiyanlıktır (%32). Kazakistan'da % 85'i kayıtlı, 3.500'den fazla dini kuruluş faaliyet göstermektedir. Ülkede 1.587 cami, 228 Ortodoks kilisesi, 69 Katolik kilisesi, 40 Protestan kilisesi, 10 Sinagog ve 7 tane de diğer dini mekânlar vardır. Bağımsızlıktan sonraki geçen yıllarda dini kuruluşların sayısı yaklaşık 5 kat artmış ve 30 yeni din ve mezhep kaydolunmuştur.¹

Kısaca tarihçesi: Kazakların Menşei ve Kazak adı hakkında Türkiye'de şimdiye kadar çok az araştırma yapılmıştır. Özellikle Kazakistan'ın bağımsızlığa kavuştuğu 1991 öncesinde Kazak Hanlığı konularında birkaç kişinin dışında çalışma yapılmamıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına kavuşmasından sonra ise bu konuya ilgi artmıştır. Kazakistan Türk araştırmacılarının üzerinde en çok çalıştığı Türk devletlerinden biri olmuştur.

Kazak halkının etnik oluşum kökenlerinin izlerinin araştırılması hem oldukça karmaşıktır ve hem de Kazakistan'ın ve hatta Avrasya'nın geniş etno genetik süreçlerine katılan halkların yaşadığı komşu bölgelerin geçmiş tarihinin bütünüyle incelenmesiyle yakından alâkalıdır. Pek çok yönleri olmasına rağmen, Kazak halkının kökeninin araştırılması dilbilim ve antropolojik gibi iki mihver üzerine oturtulabilir. Kazak Türklerinin yaşadığı ülke manâsına gelen Kazakistan 46-87 doğu enlemi ile 40-56 kuzey arzı arasında Orta Asya'nın geniş bozkırları ile eski Türk anayurdu Altay'lara kadar uzanan sahayı içine alan bir Türk Cumhuriyeti'dir. "Kazak" kelimesi, hür, serbest, bekâr, mert, yiğit ve cesur gibi anlamlara gelmektedir. Kazaklar eski devirlerden beri Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşamakta olan çeşitli Türk boylarının birleşmesi ve gelişmesi neticesinde ortaya

---

¹ V. M. Çupahin, **Fiziçeskaya Geografya Kazakistan'a**, Alma-Ata, 1968, s. 7-8.

çıkılmıştır. X. ve XVI. Yüzyıllar arasında isimlerini muhafaza etmekte olan Sak, Üysün, Alan, Kıpçak, Kanglı, Dulat, Arğın, Nayman ve Kerey gibi kadim Türk boyları zaman içerisinde Kazakları oluşturmuşlardır.

Kazak kelimesine, eski devirlerde Kazaklarla ilişki kurmuş milletlerin çoğunun tarihî kaynaklarında tesadüf edilmektedir. Bu meydana Çin, Arap, Fars, Bizans, Rus, Moğol ve Türk tarihlerini örnek gösterebiliriz. Bu kaynaklarda Kazak sözünün “asa, khaysak, kasak, kösek, gasug, gasag, hasık” olarak yazıldığını görüyoruz. Kazak kelimesinin ortaya çıkışı ve manası hakkında çok çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Bunlardan en yaygın görüşe göre, Kazak hür, bağımsız, kimseye boyun eğmeden başına buyruk yaşayan topluluk manasına gelmektedir.²

Kazak Hanlığı: Tarih sahnesine Kazak Hanlığı ilk olarak XV. asırda ortaya çıktı. Ak Orda'nın son hanı Barak'ın oğulları Janibek ve Kerey Sultanlar 1456'da Ebu'l Hayr'ın yönetiminden kendilerine tabi urug ve boyları yanlarına alarak Deşt-i Kıpçak'ın doğusundan Mogolistan'a göç etmesi, Kazak hanlığının kurulması yolundaki ilk adım oldu. Başlangıçta Kazak Hanlığı'nın toprakları batı Yedisu havalisi, Çu ve Talas nehirlerinin olduğu bölgeleri kapsıyordu. Tarihî kaynaklarda ise Kazakistan kelimesi ilk defa XVI. asırda bu bölgeler için kullanıldı. XV. yy.da geniş bozkırlarda göçebe olarak yaşayan Türk kavimlerinin bir araya gelmesiyle, oluşan Kazaklar, Alaş adlı bir atadan türediklerine inanırlar Kazakların tarih sahnesine çıkışı, Özbek Hanları devrine rastlamaktadır. Ebu'l-Hayr Han'ın (1412–1468) idaresi altında bulunan Özbek boyları arasında çıkan sürtüşmeler yüzünden bir kısmı Cuci Han (ölm.1227) sülalesinden Barak Han'ın (1425–1427) oğulları Kirey ile Canı Bek idaresinde doğuya doğru göç ederek yerleşmişlerdir. Hükümdara baş kaldıran, kendi başına buyruk hareket eden bu topluluklara Kazak adı verilmiştir. Daha sonra bunları diğer boylar takip etmiş ve Kazak Türk birliği büyük bir kitle hâline gelmiştir. Tüm Kazakların 1480'de Janibek Han'ın ölümünden sonra sırayla tahta çıkan halefleri Murunduk Han (1480-1511) ve Kasım Han (1511-1523) zamanlarında Kazak Hanlığının merkezi başlangıçta Sırderya nehri boyundaki Sıgnak şehriydi. Janibek'in oğlu Kasım Han'ın idarisinde birleşmesiyle büyük Kazak

---

² M. H. Abuseytova, C. B. Abilkoin, **İstorya Kazakistan'a i Tsentralnoy Azii**, Almatı, 2001, s 302-303.

birliği oluşmuş ve bu birlik Kasım Han'ın torunu Tekvel Han zamanına kadar sürmüştür.

Daha sonra Ahmet Yesevî Hazretlerinin türbesinin bulunduğu Türkistan şehri ele geçtikten sonra, bu şehir başkent oldu ve Kazak Hanları ülkeyi buradaki Ak Saray'da oturarak idare ettiler.

Kazakların dirayetli hanı Kasım'dan sonra yerine gelen Mamaş (1523), Tarih (1523-1533) ve Buydaş (1533- 1538) hanlığın gücünü korumakta başarı sağlayamadılar. Hanlık "ulu cüz", "orta cüz", "küçük cüz" olarak üçe bölündü. Cüzlerin bölünmesi coğrafi bölge ve boylara göre gerçekteşti. Buydaş Han'dan sonra tahta çıkan Kasım Han'ın oğlu Haknazar Han (1538-1580) Kazak Devletinde babasının ölümünden sonra ortaya çıkan 15 yıllık fetret devrinin zararlı sonuçlarını düzeltmekte büyük başarı sağladı. 42 yıllık saltanatıyla Kazak Hanlığı tahtında en uzun süre oturan han sıfatını alacak olan Haknazar, evvela Cüzler arasında bir birlik tesis etti. Böylece Tahir ve Buydaş Hanlar devrinde hanlığın parçalanan siyasî otoritesini yeniden eski haline getirdi. Hatta Kırgızları da idaresi altına alarak, Kazak ve Kırgızların Hanı uvanına da sahip oldu.

Haknazar'dan sonra tahta çıkan Tahir Han'ın torunu şıgay Han (1580-1582) ve Tauekel Han (1586-1598) devirlerinde Kazak Hanlığı gücünü muhafaza etti. Fakat 17. yüzyılda Hanlık gücünden kaybetmeye başladı. Bu yüzyılın sonlarından itibaren Kazaklara zaman zaman saldırılar düzenleyen Cungarlar 18. yüzyılın başında hücumlarını arttırdılar. Cungarlar 1723'te bir kaç yıl sürecek büyük bir saldırı gerçekteştirerek, Kazakların asırlarca izi silinmeyecek derecede ağır kayıplar vermesini sağladılar. Sağ kalanlar yurtlarından aç sefil başka yerlere göç etmek zorunda kaldılar. Bu felaket "Aktaban şubrındı" (ayak tabanları şişti) deyiimiyle Kazakların hafızasına derin izler bıraktı.³

Abılay ve Ebu'l-Hayr hanların idaresinde Kazak güçleri, 1728 ve 1729 yıllarında Cungar saldırılarını durdurarak geri püskürttü. Ancak bu, Cungar tehlikesini tamamen ortadan kaldırmıyordu. Buna çare arayan Küçük Cüz hanı Ebu'l Hayr, Çarlık Rusya'nın himayesine sığınmayı uygun gördü. Çariçe Anna İvanova 19 şubat 1731'de imzaladığı fermanla, Küçük Cüz'ü himayesi altına aldığını

---

³ a.g.e., s 302-303.

bildiriyordu. Bunu 1740'ta Orta Cüz'ün, 1742'de Büyük Cüz'ün Rusya'nın himayesine girmeyi kabul etmesi takip etti. Her bir Kazak Cüz'ünün kendi bağımsızlığı uğruna gayret ve çabalarına rağmen birbirlerinden ayrılmaları ve parçalanmaları Kazak topluluğunun siyasî kaderi üzerinde çok kötü bir etki yapmıştır. Kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve iç savaşlar Kazak kavminin birliğini tehdit ettiği gibi, Rus ordusunun Orta Asya'yı işgalini de kolaylaştırmış ve Kazak topluluklarının tek tek Rus hâkimiyetine girmelerine neden olmuştur.⁴

Çarlık Rusya İdaresinde Kazaklar: Rus Çarları, Kazak cüzlerini himayeleri altına aldıklarını ilan ettikten sonra, tahta çıkan Kazak Hanlarını tasdik etmeye veya bizzat kendileri tayin etmeye başladılar. Himayesi altındaki hanların faaliyetlerini, bölgedeki Rus görevlileri vasıtasıyla kontrol etti. Böylece Kazak Hanlarının halk içinde itibarı kalmadığı gibi Hanlık da yıkılmaya yüz tuttu. Ancak Kazak Hanları ve beyleri Rus idaresine karşı zaman zaman isyan etmekten de geri durmadı. Fırsat buldukça Rus kalelerine hücum ettiler. Çarlık Rusya idaresine karşı yapılan isyanların en önemlisi Sırım Batur ve Kenesarı Kasımoğlu isyanlarıdır. Ruslar, XVIII. yy.ın ikinci yarısından itibaren baskı altında tuttıkları Kazak topraklarını 1820–1850 yılları arasında işgale girişiler. 1853'de Akmesit'i (Kızıl Orda), ertesi yıl Verni (Alma-Ata)'yi ele geçirmiş ve Kazak topraklarını Uralsk, Turgay, Akmolinsk ve Semipalatinsk adındaki dört eyalete bölmüşlerdir. 1867'de yapılan bir idari düzenleme ile bugünkü Kazakistan toprakları Orenburg Genel Valiliği ile Türkistan Genel Valiliği arasında ikiye bölünmüş; fakat birçok problemin yaşanması nedeniyle, nerdeyse her yıl yeni bir idari düzenleme yapmalarına rağmen sorunlar bitmemiş ve nihayet 1886'da tüm Kazakistan toprakları, Türkistan bölgesinin idari statüsüne dâhil edilmiştir. Ancak 1891'de yeniden değiştirilerek Ural, Turgay, Akmolinsk, Semireç ve Semipalatinsk eyaletleri Stepnoi Krayı (Bozkır Arazisi) olarak bir araya getirilmişlerdir. 1,85 milyon km² "lik bir alanı kaplayan bu idari yapı 1926'ya kadar varlığını korumuştur".⁵

1917 Şubat İhtilali ile Petersburg'daki Çarlık yönetimi devrildi. Çar II. Nikola tahtından indirildi. Kazak aydınları kendi millî devletlerini kurabilecekleri ümidine kapıldılar. Bu amaçla Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mir Yakub Dulat

⁴ N.U. Şayahmetov, **Kazakistan Tarihi**, Almatı Kitap Yayınları, Almatı, 2002, s. 22- 29.

⁵ N.U. Şayahmetov, **a.g.e.** , s.29.

gibi aydınlar Alaş Partisi ve Alaş Orda hükümetini kurdular ve millî devlet kurmak için mücadele ettiler. Ancak Rusya'da Ekim İhtilali ile yönetimi eline geçiren Bolşevikler karşısında başarılı olamadılar.

Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti: Kazak Millî Hükümeti Alaş Orda 1920'de Bolşeviklere yenik düşerek, Sosyalist hükümete tabi olmak zorunda kaldı. Kazakistan topraklarında, önce 20 Ağustos 1920'de Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Sonra 1924 Nisan ayında Çarlık Rusyası devrinden beri Kazaklar için kullanılan Kırgız kelimesinin yanlış olduğu kabul edilip, ülke adı Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 5 Aralık 1936'da kabul edilen Sovyetler Birliği'nin yeni anayasasında Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin statüsü yükseltilerek, birlik cumhuriyeti olmuştur.

Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni L. Brejnev, İ. D. Yakovlev N. İ. Belyaev ve İ. Yusupov gibi isimler yönetti. Sosyalist dönemde uzun süre Komünist Partisi I. Sekreteri olarak görev yapan Dinmuhammed Ahmedoviç Konayev (1959-1962 ve 1964-1986) etkili oldu. 1971'den beri SSCB Politbüro üyesi de olan Konayev'in 16 Aralık 1986'da emekliye sevk edilerek yerine Kazakistan dışından Gennadi Kolbin'in Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreterliğine seçilmesi Kazak gençlerinin protesto gösterilerine sebep oldu. Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost politikalarının uygunlandığı dönemde meydana gelen bu gösteriler, Sovyetler Birliği tarihinde demokratik taleplerini açıkça ortaya koyan ilk kitlesel hareket olarak yerini aldı. Kazak aydın ve siyasetçilerinin buna paralel çalışmaları sonucunda 1989'da Moskova Kolbin'i merkeze almak ve yerine Kazakistan'ın kendi içinden çıkan doğal lideri Nursultan Nazarbayev'i seçmek zorunda kaldı. 1 Aralık 1991'de referandum yapılarak, Kazakistan'da başkanlık sistemine geçildi ve ilk devlet başkanı olarak Nursultan Nazarbayev seçildi. Kazakistan Parlamentosunun 10 Aralık 1991'de yapılan toplantısında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan isminin Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kabul edildi. 16 Aralık 1991'de de Kazakistan bağımsızlığını ilan etti.⁶

---

⁶ A. A. Gordiyenko, *Sozdaniye Sovetskoy Nadstyonally Gosudarstvennosti V Sredney Azii*, Moskova, 1959, s. 50.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. KAZAKİSTAN'DA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

1. Sömürgeciliğe Karşı Kazak Mücadelesinin Başlaması (Çarlık Dönemi)

Rusya'da yaşayan Türk halklarında millî uyanışa sebep olan gelişmeler, II. Aleksandr döneminde başlamıştır. Modernleşme ve merkezileşme politikalarının sonucu, Ruslaştırma çabaları ve eğitimdeki köklü değişiklikler olmuştur.⁷

XIX. asırda Kazakistan, Çarlık Rus İmparatorluğuna tamamen bağımlı bir konumdadır. Rusya'ya hammadde üreten ve pazar işlevi gören ülke Rusya'nın sömürgesine dönüşmüştü. Rusya İmparatorluğu kapitalist gelişme yoluna geç girse bile bu yolu hemen takip ederek ilerlemeye başlamış ve geliştirmekte olan devletler arasına girebilmişti. Avrupa'nın gelişmiş devletleri, Asya'nın, Afrika'nın ve Latin Amerika'nın geri kalmış devletlerine baskı yaparak onların iş ve dış işlerine karışmaya başlayıp doğal zenginliklerin kullanıyorlardı. Rusya İmparatorluğu da aynısını Asya ülkelerinde yapmayı düşündü ve Asya bölgelerini sabit bir pazar alanına dönüştürdü. XX. asırda Çarlık Rusya doğu Asya'da sömürgecilik siyasetini çok hızlı bir şekilde yürütmeye başladı. Çarlık Rus İmparatorluğu'nun Kazakistan topraklarına Rus göçmenlerini getirip yerleştirmesi I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Avrupa kesiminden getirilen Rus göçmenlerinin sayısı I. Dünya Harbi başlarından evvel 3 milyonu bulmuştu. O zamanlar da 5 milyon olan Kazakların sayısına göre bu büyük bir rakamdı. Getirilen Rus göçmenlerinin çoğu yani %90'ı çiftçilikle, diğer %10'ı ise sanat ve ticaretle uğraşmaktaydı. Gelen Rus göçmenleri, Kazakların verimli yerlerine yerleşip ve hem işgal ederek ticaretle uğraşması ve kolayca zenginleşmesi, Kazakların son derece mağdur olmasına neden olmuştu. Böylece Kazaklar ayaklanmaya mecbur kalmışlar. Ayaklanmaların asıl nedeni, sömürgeciliğin aşırı derece de yürütülmesi ve yavaş yavaş bütün verimli toprakların işgalcilerin eline geçerek siyasî bir baskıya dönüşmesi idi. Bölge yöneticilerinin Ruslar tarafından seçilmesi de halkın itirazına neden oldu. Bu döneme kadar,

⁷ M. Kozibayev, **Kazakistan tarihi**, Cilt II, Almatı, 1996, s. 11.

bölgedeki Rus istilasına karşı isyan hareketi başlatılmışsa da üstün Rus güçleri karşısında başarılı olunamamıştır. Ancak XX. yüzyıla gelindiğinde, Çarlık hükümetinin uyguladığı baskıcı politika geri tepmeye başlamıştır. Zira bu yüzyılın başında artık, Türkler arasında millî kurtuluş mücadelesi kıvılcımlanırken, bir yandan da Vladimir İ. Lenin önderliğinde örgütlenen Marksist hareket, Çarlık hükümetine karşı amansız bir mücadele vermektedir.⁸

1905 yılında Rus Çarlığı'nın Japonlar önündeki yenilgisi Türkler arasında ümit ışığı olmuştu ve 1905 Rus İhtilali Türk Dünyası'nda bir canlılık ve hürriyet havası getirmişti. 1905–1917 döneminde millî uyanış başlıca basın-yayın, eğitim ve siyasî alanda kendini göstermiştir. Fakat bu gelişmeler her Türk bölgesinde aynı güç ve tesirde olmamıştır. 1917 öncesi millî uyanışta güçlü olan üç bölge Kırım, İdil-Ural ve Azerbaycan'dır. 17 Ekim 1905'te Çar II. Nikola'nın “Manifestosu” Rusya vatandaşlarına çeşitli hürriyetler tanıyınca basın yayın hayatında bir artma olmuş ve bu üç bölgede muhtelif sayıda dergi ve gazeteler yayımlanmıştır. Böylece Rusların yenilgisi ile sonuçlanan Rus- Japon savaşı sonucunda Türkistan'da Ceditçilik hareketi filizlenmeye başlar.

Çarlık Rusya'sının son döneminde başlayan uluslaşma süreci gelecekteki Sovyet politikalarına da dayanak oluşturmuştur. Dolayısıyla Kazak, Kırgız, Özbek, Azeri, Türkmen gibi büyük Türk dil ailesinin içindeki farklı etnik grupların siyasal ve toplumsal olduğu gibi kültürel farklılıkları iyice pekiştirmiştir.

Çarlık dönemindeki Türkistan Türklerinin kültürel yaşantıları ve inançlarında, dil ve alfabelerinde İslamiyetin etkisi hâkimdi. Arapların Türkistan ile komşu olmaları ve sonrası şu şekildedir. İlk Müslümanlaşan yöreler arasında yer alan Türkistan'da İslamiyet hem Sünni İslam'ın dini ve kültürel kurum hem de Nakşibendîlik gibi çok çeşitli tarikatlar aracılığıyla etkisi SSCB'ye kadar sürdürmüştür. Diğer taraftan kültürel açıdan Türkmenler XVIII. asırda Oğuz ailesine dâhil olan Çağatayca'nın etkisindeki Türkmen dilinde eserler vermişlerdir. Arap ve Fars kültürünün açık etkisini yansıtan Çağatayca uzun yüzyıllar yörenin ortak kültürü, dili olarak benimsenmiştir. Yine Çarlık döneminde İslam'ı sahte bir din olarak gösterme çabaları görülür. Kuran-ı Kerim Rusya'da ilk defa 1716'da

---

⁸ Z.V.Togan, **Bugünkü Türkili ve Türkistan ve Yakın Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1981, s. 343-344.

Fransızca'dan Rusça'ya Peter Paskinov tarafından tercüme edilmiştir. Bunun sonucunda Türkistan'da değişik adlar ile bilinen Türk topluluklarındaki millî şuur Rusya'nın diğer topluluklarına nazaran geç uyanmaya başlıyor. Mesela, Ermeniler 1890'larda millî kimlilerini bulurken, Türk topluluklarında bu şuur ancak 1905 birinci Rus İhtilali döneminde ortaya çıkmış ve bu 1917'ye kadar sürmüştür.

Çarlık Rusyası hükümeti 1916 yılına doğru Kazakların aşağı yukarı kırk milyon hektar verimli toprağını zorla alıp, oraya Rusları yerleştirmişti. Kazaklar ise verimsiz topraklar ile dağlara gönderilmiştir. “Kazaklara verilen yerlerin planını çizme görevini alan memur- bürokratlardan birinin ifadesine göre, bu bölgelerde ne su ne de verimli yer bulunmaktadır; sadece dağlar ile taşlık alanlar vardır.”⁹

Daha önce Kazaklar hakkında Turar Riskulov şöyle bir haber veriyor: “Kazaklar zorla yerlerinden göç ettirilerek dağlara gönderildi. 1899 yılından sonra Kazaklar sömürgeciliğe karşı mücadeleye başladılar. Rusya'nın Kazak halkını Ruslaştırma siyaseti, topluma pek çok zulüm yapması, kıtlık içinde malsız mülksüz bırakması sonucunda başlayan bu mücadele, imperyalizm karşıtıydı”.

Rusya, Dünya Savaşı sırasında topladığı Kazakları ağır işlerde, top ve tüfek yapımında, yol kazı çalışmalarında kullanıyordu. Astrahan valisi, Sibir'in bütün valileri ile eyaletlerinin halkı, Primore, Amur, Kamçatka ve Sahalin eyaletindekiler; Yakut eyaletinin Orta-Kolıma, Verkoyan ve Vili ilçesindekiler; Enesey Beyaz Tobıl valisindeki Berezov ve Surgut ilçelerinde yaşayan Rus halkların bu işlerde çalıştırılmamasını emretmişlerdi. Bunların yerine ise Sırderya, Fergana, Samarkand, Akmola, Semey, Yedisu, Oral, Turgay ve Kuban ile Kafkasya ilçelerindeki Müslüman halkın getirilmesi itendi. Bu uygulama, Kazak halkını ayaklanmaya mecbur etmişti. Kazak Türklerini isyâna ve istiklâl mücadelesine sürükleyen başlıca sebepler ise şunlardır: a) Verimli Kazak topraklarının işgali ve buralara Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi, b) Rusların istedikleri yerlere yeni kaleler inşa etmeleri, c) Haksız yere halktan toplanan ağır vergiler. Tüm bu uygulamalara karşılık, Kazakların haklarını savunabilecekleri, şikâyette bulunabilecekleri her hangi bir merci de bulunmamaktaydı.¹⁰

⁹ T. Riskulov, “1916 yılı Kazakistandaki Millî Ayaklanma”, **Belgeler ile Kaynaklar**, Almatı, 1947, s. 108-110.

¹⁰ S. Seyfullin, **Tar Col, Taygak Keşû (kaygan geçit, 1923-1927)**. Almatı, 1964, s. 101-102.

I. Dünya Savaşı çıktığı sırada Çarlık hükümeti seferberlik ilan ederek 250.000 civarında Kazak Türkü'nü, Rus ordusunun geri hizmetlerinde çalıştırmak üzere toplamıştır. Yani askere ihtiyaçları için de Kazakların hayvanlarını müsadere etmek isteyince Kazaklar büyük çapta bir ayaklanmaya kalkışmışlardır.¹¹ Burada unutulmaması gereken bir nokta da, Kazaklarda millî şuurun uyanmasını ve ihtilal hareketlerinin hız kazanmasını sağlayan Kazak Anayasal Demokratik Partisi ve aydınların faaliyetleridir. Bunlar, halkın uğradıkları haksızlıklara ve Rus emperyalizmine daha fazla tahammül edemeyerek millî kurtuluş mücadelesinin bayraktarlığını yapmışlardır.

“Kazak” Gazetesi Temmuz 1916 yılında Kazak kalkının genel durumuna bakarak şöyle bir bilgi yayımlamıştır: “8 Temmuzda Ural ilçesini yöneten kişi öldürüldü. 12 Temmuzda Kostanay ilçesinin Karabulak yöneticisi de öldürüldü ve ilçe binası yakıldı. 14 Temmuzda da Zaysan ilçesindekileri tamamen Çin’e göç etmeye mecbur ettiler ve ilçe yöneticisini öldürdüler. 16 Temmuzda da çok sınırlanan cemaat Vernyi ilçesini yöneten kişiyi öldürdü. 18 Temmuzda. Burabay köyünde İbanyuşkindi öldürdüler. 27 Temmuzda ise Tomsk Vilayetindeği Biisk ilçesindeki bütün Kazaklar tamamen Moğolistan’a göç ettiler. 28 Temmuzda Kostanay ilçesinin Dobar yöneticisi ile ilçe polisini öldürdüler. 1916’ yılında hareket bütün Kazakistan’ı ve Orta Asya’yı ve Sibir ile Kavkaz’ın bir bölgesine yayıldı. Hareket planlı değil dağınık haldedir. Bu harekete kömür ocaklarında, demiryolunda çalışanlar ve petrol işçileri de katılmışlardı. Kazak topraklarının her bölgesinde seçimler yapılarak yeni yöneticiler getirildi. Artık biraraya gelip örgütlenme zamanı gelmişti.

2. Yedisu (Jetisu) Merkezindeki İsyân Hareketi

Kazakların özgürlük hareketleri, imparatorluğun idare merkezinden uzak yerlerde hızla yayılıyordu. Sibir ve Ural askerleri kontrolünde olan Akmola ve Semey, Ural eyaletinde ise isyanlar baskıyla durdurulmuştu. 1916 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında şiddetlenen halk hareketleri, Yedisu vilayetindeki sömürgecilik

---

¹¹ K. Esmagambetov, **Kazaklar Yabancı Edebiyatta** (Olcott’ın Konusu), Almatı, 1997, s. 132.

idaresinin işini engellemeyi başarmıştı.¹² Yedisu, isyanların büyük merkezlerinden birisi olmuştu. Hemen her yerde kama, bıçak avcı tüfekleri ve silahları olan isyancılardan milisler oluşturuluyordu. 17 Temmuz'da Yedisu ve Türkistan bölgelerinde savaş hali ilan edildi. Yedisu Vilayetinde silahlı direniş temmuz-ağustos aylarında halk isyanına dönüştü. Kazak ve Kırgız işçilerinin hareketleri Çarlık Rusyası'nı telaşa sürüklemişti. Çarlık Hükümeti buraya çok sayıda asker sevketmişti. Askerî garnizonlar takviye birliklerle güçlendirildi. Kazak ve Kırgız isyancılarını cezalandırmak için Yedisu'nun göçmen halkının zengin kesimlerinden silahlı gruplar teşkil edildi. İsyancıların Çarlık Tenkil Birlikleriyle şiddetli çarpışmaları Ası ve Karkara yaylalarında, Samsı İstasyonu civarında, Kastek, Narıncol, Şarın, Koram bölgelerinde, Lepsi'nin Sadır-Matay nahiyesinde ve diğer yerleşim birimlerinde meydana geldi. Eylül ayında ve Ekim ayının başında Çarlık Ordusu'nun tenkil birlikleriyle çepe çevre sarılan Yedisu isyancılarının büyük bir bölümü savaşa savaşa çekilerek Çin'in batı bölgelerine sığınmak zorunda kaldı. 20 Temmuz 1916 yılında Türkistan vilayetinin Eyalet Genel Valisi seçilen General A. Kurpankin, isyanları şiddet ve baskıyla durdurmayı emretti.

Yedisu eyaletinin Genel Valisi M. A. Folbaum yerli Rus Kazaklarından bir cezalandırma ordusu oluşturmak için Rus Kazaklarının istasyonuna tüfek ile fişekler göndermişti. Yerleşen Rus Kozakları silahlandırılmıştı. Cezalandırma ordularının etrafında, eyalet şehirlerinde de bozkır askerî mahkemeleri kurulmuştu.¹³

Sömürgeciler, "özgürlük yanlılarına" karşı çok farklı savaş yöntemleri kullanmışlardı. Cezalandırma ordularının komutanlarına, ayaklanmayı düzenleyenlerin esir alınıp, bozkır mahkemesine verilmesi emredilmişti. 13 Temmuz'da Pişkek'te bozkır çamurunda kalan bir arabanın etrafına toplanan 138 Kazak esir alındı. Ve bu Kazaklar sadece esir olarak kalmadılar hepsi sıkıntıyla ölmek üzere gömüldüler. 14 Temmuz'da ise karakola teslim olan kişilerin akrabalarıyla yakınlarını ve hatta sadece ilgilenenleri idare binası önünde toplayıp 600'den fazla kişi sopa ve balta ile dövüldüler. Yedisu'daki Kazak Kırgız özgürlük hareketlerini bastırmak için Çarlık Rusyası Hükümeti asker göndermişti. Bu Kazak-Kırgız ayaklanması Çarlık Rusyası'nı çok rahatsız etmişti. Yedisu'daki isyan

¹² M. Koygeldiyev, **Alaş Hareketi**, Almatı, 1995, s. 220

¹³ **Karkara Aibati, Kaynaklar ve Belgeler**, Almatı, 1995, s. 9, 11, ve 16.

hareketleri acımasız bir şekilde bastırılırken Turgay bozkırında ise gün geçtikçe kuvvetlenmekteydi. A. İmanoğlu ve A. Cangeldin'in ilderliğindeki Turgay isyanı en dirençli ve en uzun süreli oldu. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, doruk noktasına çıktığı sırada, isyancıların sayısı 50 bine ulaştı. Az zaman içinde hareket Şu ve Issık Göl'e kadar yayılmıştı. Sonuçta Bişkek, Precebalsk, Yarkent ilçelerindeki verimli bütün yerleri işgal ettiler. Yarkent ilçesini almayı düşündüler çünkü Alman soyundan gelenler Kazakların bu hareketinden rahatsız olmuşlardı. Bu Kazakların Tekes, Şalköde ırmağının etrafındaki bütün yerlerini, Karkara yaylasını, Şu bölgesinin bir parçasını işgal etmek lazım diye düşündüler. Mahkemelerin uyguladığı cezalara dair bilgiler, Rusların kendi arşivlerinde de yer almaktadır.¹⁴ Yedisu'daki isyanı bastırmak için 8.750 süngülü askerî birlik, 16 top ile 47 makineli tüfek gönderildi. Yedisu'da onlarca Kazak ve Kırgız obası yakıp yıkıldı. Masum halk acımasızca takibata uğratıldı. Çarlık askerlerinin peşlerine düştüğü 300 bin kişinin dörtte biri Çin'e sığınmaya mecbur oldu. Sadece Genel Vali Kurpatkin'in onayladığı mahkeme kararlarıyla Türkistan eyaletinde 1 Şubat 1917'e kadar 347 kişi ölüm cezasına, 168 kişi çalışma kamplarına ve 129 kişi hapis cezasına çarptırıldı. Bunların dışında sorgu sualsiz, mahkeme edilmeden tenkil birlikleri ve göçmen köylülerin oluşturduğu silahlı birlikler tarafından kurşunlanarak öldürülenler de vardı.

3. Turgay'daki (Torgai) İsyân Hareketi

I. Dünya Harbi başlayınca, Rus hükümeti Rusya İmparatorluğu sınırları dâhilinde seferberlik ilan etmişti. Askerî ihtiyaçlar için Kazakların ellerindeki bütün hayvanlar müsadere edilip alınmıştı. Bu yetmiyormuş gibi, 250.000 kişilik Kazak Türkü Rus ordusunun geri hizmetlerinde çalışmak üzere işçi olarak orduya alınıyordu. Bu istekler Kazak halkını şaşkına çevirmişti ve ne yapacağını karar veremez duruma düşürmüştü. Nitekim Kazakların millî hareketinin öncülüğünü yapan "Kazak" gazetesinde çeşitli görüşler ileri sürülmeye başlanmıştı.¹⁵

¹⁴ T. Raskulov, **Seçme Belgeler**, Almatı, Gılım yay, 1984, s. 241.

¹⁵ M. Koygeldiyev, **Kazak Demokrat Aydınlarının 1905-1907 yıllarındaki Umumi-Siyasî Faaliyetleri**, Almatı, Gılım yay, 1994.

Bir kısım Kazak aydını Rus hükümetinin isteklerinin kesinlikle reddetmiş olsa da, diğer kısmı da Rus isteklerinin yerine getirilmesini isterler ve buna karşılık da “Duma” daki Kazak temsilci sayısı arttırılır. Bir başka grup ise, zaten perişan hale gelmiş olan Kazak halkının askerlikten muaf tutulmasını istemiştir. Halkın patlama noktasına geldiği Temmuz 1916 başlarında, A. Bökeyhanov, O. Almaz ve Miryakub Dulat başkanlığında toplanan Kazak ileri gelenleri bazı kararlar alarak bunları Rus makamlarına iletmeye karar vermişlerdir. Kazakların aldığı ve Rus hükümetine iletmek istedikleri kararlar şunlardır:

“Kazaklardan gönderilen askerler Rus hükümeti ordusundan iade edilsin. Ayrıca Kazak milletinden alınan ağır vergilerin azaltılsın.” Fakat bu taleplere Rus hükümeti cevap bile vermemişti. Sonunda halk bu duruma karşı ayaklanmıştı. İsyanın şiddetli bir şekilde cereyan ettiği bölge ise Sırderya olmuştu. İsyan hareketi, Evliya Ata’dan başlayarak hızla yayılmış ve Ural’a, hatta Astrahan’a kadar ulaşmıştır. İsyanın kısa zamanda Sonak, Sekel kasabalarında ve oradan da Akmolla vilayetinin Kızılyar, Temir ve Guryev şehirlerine sıçradığı görülmüştür. Kazaklar bu yerleşim merkezlerinde nüfus kayıt ve vergi bürolarını basıp tahrip etmişlerdi. Fakat kısa zamanda askerî birlikleri devreye sokan Rus yetkilileri, ayaklanmaya katılan silahsız halk üzerine yaygın ateşi açarak pek çok kişinin ölümüne sebep olmuşlardır.

Kazakistan’da uzun süren ve şiddetli çarpışmalara sebep olan ayaklanma ülkenin Turgay bölgesinde de olmuştur. Bu bölgede yaşayan Kazaklar şu üç boya mensuptu: Kıpçak, Argun, ve Nayman. Aralarındaki eski ihtilafları bir kenara bırakarak düşmana karşı müşterek bir cephe oluşturan bu üç Kazak boyunun başında Abdulgaffar Cambusun (Kıpçak), Osman Şolak (Argun) ve Hasan Bek (Nayman) hanlar bulunuyordu. Turgay bölgesindeki bu birleşik Kazak Kuvvetleri başlangıçta Rus birliklerine karşı başarıyla mücadele ettiler. Fakat, bir müddet sonra Kazaklar aynı başarıyı gösteremediler. Zira her Kazak boyuna ayrı bir kumandan komuta etmeye başlayınca arada sağlanan birlik bozulmuş ve dolayısıyla da düşmana karşı gösterilen başarılı mukavemet ortadan kalkmıştır. Bu arada, Kazakistan’da bulunan Rus kuvvetleri, Türkistan Genel Valiliği’nden gelen takviye kuvvetleri ile karşı hücumu geçerek 16 Kasım 1916’da Kazak kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Bu mağlubiyet kabileler arasındaki birliğin de dağılmasına sebep olmuştur. Turgay bölgesinde düşmana karşı verilen bu mücadeleler küçük gruplar

halinde bir müddet daha devam etti ise de sonunda halk, Rusların askerî gücüne boyun eğmek mecburiyetinde kaldı. Fakat Kazak aydınları bu Rus baskısını tanımayarak Kazak halkını müdafaa mücadelesini başka zeminlerde yürütmeye başlamışlardır. “Alaş-Orda ” partisi etrafında toplanan bu aydınlar Kazakistan’ın istiklaline yönelik direniş faaliyetine girmişlerdir.

Kendilerinden haksız yere talep edilen savaş vergilerini ve askerî hizmetleri protesto etmek için isyan eden Kazaklar, yiğitçe direnmelerine rağmen Ruslar karşısında mağlup olmaktan kurtulamamışlardı. Galip Ruslar, halkın elinde neyi varsa hepsini vergi mukabilinde müsadere etmiş ve 100 bine yakın Kazak gencini de Rus ordusunun geri hizmetlerinde çalıştırmak üzere orduya almıştı. Bu arada 40 bine yakın Kazak isyana katıldı diye çöllere sürülmüştür. İsyana liderlik eden yüzlerce Kazak idam edilmişti. Rus zulmüne dayanamayan 300 binden fazla Kazak Doğu Türkistan’a sığınmıştı. Diğer taraftan 200 bine yakın Kazak ve Türkistan Türkü Sibiryaya ve diğer başka bölgelere sürgüne gönderilmiştir.¹⁶

Kazak Türklerinden alınan araziler Rus göçmenlerine verilmiştir. Halktan zorla alınan vergilerin yanı sıra, hediye şeklinde toplanan mal ve paranın yekûnu milyonlarca rubleyi geçmiştir. Alınan rüşvetlerin yekûnu üç milyonu geçmiştir. 1916 yılında Turgay ilçesi, burada başlayan özgürlük hareketinden sonra, büyük ayaklanma merkezlerinin birisi olmuştu. 22 Ekim’de A. İmanoğlu yönetiminde 15 bin isyancı Turgay şehrini kuşattı. Muhasara birkaç gün devam etti. Bu sırada şehre doğru üç yönden Tümgeneral A. Lavrentyev’in tenkil birlikleri gelmekteydi. Çarlık askerlerinin şehre yaklaştığını haber alan isyancılar kuşatmayı kaldırdı ve Rus birliklerinin önüne çıktı. 16 Kasım’da A. İmanoğlu komutasında 12 bin kişiden oluşan milisler Toykoyma Posta İstasyonu bölgesinde Yarbay Katomin’in tenkil birliklerine saldırdı. İsyancıların önemli bir bölümü, insan gücünü muhafaza etmek amacıyla, Turgay’dan 150km uzaklığa götürülüp Batpakkara bölgesinde yerleştirildi. Kazakistan’ın diğer bölgelerinde de, isyancılarla Çarlık askerlerinin üstün kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Semey ve Akmola vilayetlerinde isyancılara karşı 12 süvari bölüğü, takviye edilmiş 11 piyade bölüğü harekete geçti. Turgay isyancılarına karşı ise, Çarlık Hükümeti 17 humbaracılar birliği, 18 kazaçiler

---

¹⁶ Z.V. Togan., **Bugünkü Türkler ve Türkistan**, İstanbul, 1981, s. 545-548.

birliği, 4 süvari bölüğü, 18 top ve 10 makineli tüfekten oluşan keşif kolordusunu gönderdi. Fakat bu tenkil birlikleri Şubat İhtilaline kadar bu isyanı bastıramadı. Ancak, Çarlık yönetimi devrildikten sonra, Turgay vilayetindeki isyan durdu.

Bu merkezdeki hareket Kazak işçileri tarafından yapılmış olup uzun bir zaman devam etmişti. İsyancılar, birçok ilçenin hâkimiyetini ele geçirmeyi başarmıştı. Turgay ilçesindeki Kıpçak Kazakları, Abdulgaffar Janbosinov'ı Han olarak seçmişlerdi. Turgay'daki hareket alanı, merkezden ve düzenli yönetilmesi ile diğer isyanlardan ayrılıyordu. 1916 yılında Amangeldi, Turgay'da çok büyük bir ordusu kurmuştu. Eğitilen asker sayısı da 20 bin civarında idi. Daha sonra bu askerlere Irgız, Kostanay, Aktöbe ve Baykonır'dan maden işçileri, Şokpargöl'den kömür maden işçileri, Orınbor- Taşkent demiryollarından gelen işçiler de katılmıştı. Böylece asker sayısı çoğalmaya başlamıştı. Ekim ayında Turgay ve Irgız ilçelerinde isyancıların aşağı-yukarı 20 kişilik bir ordusu olmuştur. A. İmanov; Turgay, Kostanai, Irgız, Aktöbe ilçelerinin ve Sırderya, Akmola, Semey eyaletlerinde tüm isyancıları bir araya toplamıştı. Komutanı A. İmanov, isyan hareketlerini kendine has taktiği ile yürütmüştür. Böylece, ekim ayının sonunda kadar 15 binlik asker ile Turgay merkezinin etrafı çevrilmişti. Çarlık Rusya bu hareketi durdurmak için Lavrentev başkanlığında 9 bin kişilik bir ordu göndermişti. Bu cezalandırma ordusu, geçtiği yerlerdeki bütün Kazak köylerini darmadağın ederek ilerlemiştir. Bu yıllarda yaşayan ve olaylara şahit olan V. Vegman, "Köyler yandı ve mallarını kurtarmayı düşünüp kaçan kişiler o yangına uğradı. Bu zorluktan kolay kurtulamayacağını düşünen Kazak- Kırgız kadınları ise dağlardan kendilerini aşağıya attılar" demiştir.

Turgay'ı işgal edemeyince isyancılar kuşatmayı durdurup, kasım ayının ortasına doğru bir gece Turgay civarındaki posta istasyonda bulunan Çarlık hükümetinin askerlerine karşı saldırıya geçmişlerdi. Çarlık hükümetinin askerleri bu saldırıdan sonra Turgay merkezine çekilmişlerdi.¹⁷

İsyancıların önemli bir kısmı Batpakkara ovası ile Akkum kumluğu etrafına saklanıp, partizanlık hareketlerine giriştiler. Doğal-Ürpek yakınındaki hareket mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Geri çekilerek hareket edenlerin komutanını ve cezalandırma mahkemesini kuşatma altına almıştı. Komutan ve beraberindekiler son

¹⁷ Jean-Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, Kabalcı yay. İstanbul, 2006, s. 408-409

kurşunu kalana kadar çarpışmış ve sağ kalanları da akşama doğru ellerine mızrakları alıp, tekrar harekete geçmişlerdi. Hareket acımaksızın bastırılrsa da, birçok yerlerde zaman zaman devam etmişti.

Çarlık Rusyası hükümeti isyankârlardan gaddarca öç aldı. Üç bine yakın kişi cezalandırıldı. Yüzden fazla yakıldı, birçok suçsuz kişi idam edildi. Ceza birlikleri köyleri yağmaladıktan sonra arabaları altın gümüşle doldurarak bilezik, yüzük, küpelere deri şapkalara doldurarak dönmüşlerdi. Ülkeden çok ucuz fiyata birçok inek satıldı ve Çarlık Rus Hükümetinin emriyle ordu için çeşitli eşyalar toplandı. Vergi miktarı yükseltildi, savaş vergisi konuldu, gümrük vergisi ödemek zorunlu oldu. Birçok baskı ve zorlamalar ile Kazak halkı yıldırılmak istendi.

4. İsyân Hareketlerinin Başarısızlık Sebepleri, Özellikleri ve Tarihî Önemi

1916 yılındaki millî ayaklanma hareketi Rus sömürgeciliğine karşı ortaya çıkmıştı. Bu millî ayaklanmada, aydınların uyarısına rağmen isyancıların dağınık halde hareket etmesi, onların yenilmesine neden olmuştu. Ceza mahkemelerine karşı faaliyetlerin oluşması, Kazak aydınlarının başkaldırısı, halk ayaklanmaları, Doğuda Emperyalist Rusya'ya karşı verilen millî bir mücadele seviyesine ulaşmıştı.

Çarlık Rus Hükümeti, Kazakların ata yurduna Rus göçmenlerini yerleştirerek sömürgecilik siyaseti yürütmekteydi. Kısa sürede halk arasında tepkiler oluşmaya başlamıştı. İlk isyan hareketi Yedisu eyaletinde ortaya çıkmıştı. Buradaki 94 köy savaş alanına dönmüştü. Yaşanan çatışmalarda Ruslar ile Ukraynalılardan 1905 kişi öldü, 684 kişi ağır yaralandı. Cezalandırma ordusunun araştırma sonuçlarına göre 171 kişi kayıptı. Çarlık Rusya Hükümetinin emriyle Rus Kozakları da bu savaşa katılmıştı ve Kazak köylerini yağmalayarak emperyalist politikaların aracı olmuşlardı. Onlar ordularda, ceza mahkemelerinde görev alarak Kazak köyleri ile Kırgız köylerini ateşe verdiler.¹⁸

---

¹⁸ Bürkit. Ayagan, "Tsentrálnaya Aziya v sostave Rosiyskoy İmperii", **Kazakskaya Entsiklopediya**, Almatı, Atamura yay, 2004, s. 44.

1916 yılında Türkistan’da çıkan ayaklanmalar, 1917 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. Bozkır halkının bu ayaklanması bütün Orta Asya’ya yayılmıştı. Taşkent, Semerkand, Fergana, Türkmen, Hazar denizi eyaletleri ile ilçelerinde ve Yedisu eyaletinin birçok yerine yayıldı.¹⁹

Kazak aydınlarının ve diğer mücadeleçilerin yenilgiye uğramasının birinci nedeni, Kazakların dağınık halde savaşması ve beraberliğin sağlanamamasıydı. Ayrıca, askerlerin yetersizliği, bazılarının Rus idarelerinde çalışarak Rusya İmparatorluğu’nun hizmetinde olması, Kazak komutanlarının silah sıkıntısı v.s. gibi nedenler sonucunda mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Çarlık Rusya hükümetinin yürüttüğü sömürgecilik siyasetinin yoğun olarak uygulandığı bölgelerde Ruslar, Rus Kozakları, Ukraynalılar ve Kazaklar ile Kırgızlar, Düngenler, Doğu Türkistan Uygurları ve Özbekler arasındaki çatışma Rusların işine yaramıştı. Ayaklanmanın kendisine has bir idaresi ve hazırlık imkânı olmadı. Kazak aydınları arasında da birlik yoktu. Bazıları ise askere alındılar.²⁰

Çarlık Rus Hükümeti isyan eden halk ve yöneticileri birbirine karşı kışkırtıyordu. Yedisu merkezindeki savaşta isyancıları yönetenlerin birisi, Bekbolat Aşekeev’i Boralday’da halk önünde idam etmişti. Karkara’daki savaşta ilk zamanlar isyancıları yönetenlerden birisi Camenke Mambetov’u hapse attı ve diğer 12 yöneticiyi de acımasızca öldürttü.

Millî ayaklanmada Kazak halkı, devrimin önemini anladı ve baskılara karşı mücadele etmeyi öğrendi. Bu ayaklanma Kazakistan halkının millî bilincinin gelişmesine ve Çarlık Rus emperyalizmine karşı mücadele azminin gelişmesine neden oldu. Sömürgecilik siyaseti sürerken Kazaklar, millî menfaatlerini ve haksızlığa uğradıklarını fark etmişlerdi. Bunun üzerine halk, siyasetle ilgilenmeye ve olayların ardındaki gerçek sebepleri araştırmaya başladılar. Kazaklar bu sırada kendilerini Çarlık Rusya İmparatorluğunun sömürgecilik siyasetine karşı durabileceklerini ve ciddi biçimde savaşabileceklerini farkettiler. 1916 yılındaki bu ayaklanmayı Kazak edebiyatçıları Cusufbek Aymavitov (“Yaşlı Hoca”), Muhtar

---

¹⁹ N. Riskulov, “1916 yılı Kazakistandaki Millî Ayaklanma”, **Belgeler ve Kaynaklar**. Almatı, Gılım yay, 1947, ss.108–110.

²⁰ K. A.Cirençin, **Politiçeskoe Razvitie Kazahstana v XIX v Naçale XX Vekov**. Almatı, Kazak Universiteti Yayınları, 1996, s. 234.

Avezov (“Zor Zaman”), Saken Seyfullin (“Dar Yol, Dönüp Geçmek”), Sabit Mukanov (“Deve Gözü”), eserlerinde açıkça dile getirmişlerdir.

1916 yılındaki Kazak millî mücadelesi, Hazar denizinden bugünkü Moğolistan’a kadar bütün Kazakistan’ı kapsamıştı. Bu isyan, emperyalizme karşı genel bir millî ayaklanma olarak Kazak tarihinde büyük bir öneme sahiptir.²¹

5. Ekim Devriminden Sonra Kazakistan’da Siyasî Ortam

Şubat Devriminden sonra Rusya’nın içinde Müslümanların millî hareketleri yayılmaya başladı. Nisan 1917’de Türkistan, Başkırdistan, Tataristan ve Kafkas Müslümanlarının toplantıları oldu. Türkistan’da olan Müslümanlar kongresinde federatif bir devlet kurma isteği dile getirilmişti. Yerli halkın hakkını korumak için Türkistan Müslümanlarının Merkezi Şurası seçildi. Başkan olarak Mustafa Çokay seçilmişti. Mayıs 1917’de Bütün Rusya Müslümanları Kongresi toplandı. Kongre, Rusya’nın devlet yönetiminin “millî, federatif demokratik Cumhuriyet” olmasını talep etti. Kongrede kadın hakları konuları da ele alındı. 250 imamın karşı çıkmasına rağmen, “Müslüman kadınların siyasî haklarından yararlanması ve erkeklerle eşit haklar tanınması kararı alındı. Kongre çok eşli evliliğe karşı çıktığını bildirmişti. İşçi problemlerini çözdükten sonra Kongre kararlarını açıkladı.²²

Kongrede meşhur bir tarihçi, Doğudaki millî hareketin emektarı Zeki Velidov (Togan) söz alarak, Türk halklarının bundan sonraki hayatı hakkındaki meseleleri gündeme getirip Türkistan’ın egemenliği fikrini açıkladı. Müslüman kongreleri, siyasî problemleri çok dikkatle değerlendirmişlerdi. Şubattan ekime kadar geçen zamanda millî demokratik fikirler açıkça ortaya konmuştu. Eylül 1917’de Bütün Rusya Müslümanlarının ilk kongresinde Türkistan Federasyon Partisi kurulmuştu. Kongre; Fergana, Sırderya, Hazar Denizi ve Yedisu eyaletlerini kapsayan Türkistan ülkesini, “Rusya Cumhuriyeti ile federasyon halinde olan Özerk Devletler” olarak ilan eden teklifleri kabul edilmişti.²³

²¹ **Kızıl Kazakistan Dergisi**, Sayı 4, Almatı, 1996, ss. 92–103.

²² H.N. Bababekov, “Orusiya Orta Aziyanı Basıp Alganı?”, **Kırgızistan Madaniyatı Gazetesi**, Sayı 49, Almatı, 1990, ss.10–12.

²³ Bababekov, **a.g.e.**, s. 12.

Kazaklar, 1917 ilkbaharında oluşan siyasî belirsizlikten yararlanarak, devrimden sonra ülkede meydana gelen değişiklikleri değerlendirmek, siyasî ve sosyal – kültürel meselelere açıklık getirmek amacıyla sivil komitelere paralel olarak bölge ve vilayetlerde kendi inisiyatifleriyle Kazak komitelerini teşkil etme kararını aldılar. Bölge ve vilayet komitelerinin kurulmasına ilişkin ilk haberler “Kazak” gazetesinin 17 Mart 1917 tarihli sayısında yayınlandı. Bu haberlerde 10 Mart’ta Oral şehrinde Kazakistan’ın bütünlüğünü korumak amacıyla G. Alibekov başkanlığında bir Kazak komitesinin kurulduğu, 11 Mart 1918’de benzeri bir komitenin Semey’de (başkanı R. Marsekov) ve Ombı’da (başkanı E. İtbayev), ay sonuna doğru Almatı’da (başkanı İ. Jaynakov) faaliyet göstermeye başladığı yazılmıştır.²⁴ Komitelerin esas amacı Kazak halkının gücünü birleştirmek, idarecilerin halk tarafından seçilmesini sağlamak, gelişmelerini halka izah etmek, güncel meseleleri çözümlenmek idi.²⁵

Kazak toplumunun ön saflarında yer alarak bir siyasî güç haline gelen Kazak aydınları, yeni siyasî şartlar çerçevesinde gündemdeki konuların ulusal seviyede tartışılıp karara bağlanması için Genel Kazak Kurultayının toplanması gerektiğine düşünmekteydiler. Fakat gelişen olayların mahiyetini ve bundan sonraki amaçlarını halkın anlaması için öncelikle bölge içi veya bölgeler arası toplantıların yapılmasının uygun olacağını öngörmüşlerdi. Yukarıda söz konusu edilen komiteler ve bölgesel toplantılar için hazırlığa başlamışlardı.

Nisan–Mayıs 1917’de bölgesel bozkır merkezlerinde ve yakınlarında toplantılar yapıldı. Bunlardan ilki 2–8 Nisan 1917’de Orenburg şehrinde yapılan Turgay bölge toplantısı olmuştur. Toplantıya Kazan Müslüman komitesinden Necip Halfin, Ufa Müslüman komitesinden Abdurrahman Rahmetdinov, Orenburg Müslüman bürosundan Solovyev ve A. G. Hüseyinov, Aktöbe Müslümanlarından İman Abdulbaniyev ve S. Alikov dâhil olmak üzere 300’den fazla kişi katılmıştır.²⁶ Ayrıca, toplantıda Akmola, Semey, Sırderya ve Bökey mıntkasından da temsilciler hazır bulunmuşlardı. Toplantıya ‘Kazak’ gazetesinin editörü A. Baytursunov’un başkanlık etmesi, ileride Alaş Orda’nın Turgay bölge yetkilisi olarak Seyitnezim Kadirbaev, Alaş’ın Kustanay bölge komirserliği görevini yapacak Omar Almasov, I.

²⁴ **Kazak Gazetesi**, Sayı: 222, Almatı, 1917, s. 19.

²⁵ M. Koygeldiyev, **Alaş Hareketi**, Almatı, 1995, s. 220

²⁶ **Alaş Orda, Sbornik, (Dokumentov), (Belgeler kitabı)** s.21

Duma delegesi A. Kalmenov, A. Bökeyhanov, M. Dulatov'un katılması ile toplantı Alaş'ın ilk sinyallerini veriyordu. Toplantı Baytursunov tarafından açıldıktan sonra Orenburg Tatarları adına "Vakit" gazetesinin editörü Kanış Karimov konuşma yaptı. Bu konuşmadan sonra Turgay bölgesi valisi Eversmen konuşma yapmak için izin istedi. Fakat Çar hükümetinin bölgedeki sömürge politikasını yürüten bir şahsın konuşma yapmasına toplantı delegeleri şiddetle karşı çıkmış ve bunun üzerine Eversmen toplantı salonunu terketmek zorunda kalmıştı.²⁷

Bu olay, Çar hükümeti ve politikasına karşı Kazak halkının birikmiş kininin bir göstergesi idi. Toplantı gündeminde: 1) Sivil komitelerin kurulması, 2) Tüm Kazak Kurultayını toplama ve Müslüman Kurultayına delege gönderme, 3) İdare şeklini belirleme ve meclise temsilci seçme, 4) Din meselesi, 5) Eğitim konusu, 6) Toprak meselesi, 7) Mahkemelerin şekli ve işleyişi, 8) Yerel yönetim (Zemstvo), 9) Basın, 10) Posta, 11) Finans (maliye) konusu, 12) Topluma zararlı organlar ve bürokrasiyi kaldırma, 13) Savaş ve işçiler, 14) I. Dünya Savaşı sebebiyle seferberlik kararının uygulanması ve bununla ilgili olarak Turgay bölgesinde çıkan olaylar meseleleri vardı.²⁸

Yoğun çalışma ve müzakerelerden sonra toplantıda şu kararlar alınmıştır:

1) Şubat devriminden sonra gelişen yeni düzeni pekiştirmek, geçici hükümete destek sağlamak, bölgelerdeki düzeni korumak, çıkabilecek olayları engellemek amacıyla köy, volost, vilayet bölge komiteleri kurmak, 2) Tüm Kazak halkını birleştirmek, arz ve taleplerini, ihtiyaçlarını tespit ve müzakere etmek üzere Tüm Kazak Kurultayı toplanacaktı. Kurultay gündemini hazırlamak, tarih ve yerini belirlemek üzere A. Bökeyhanov, Omar İsenkulov, A. Baynursunoğlu, İmam Alimbekov, M. Dulat, İsen Turmuhammedov, S. Kadirbaev, Kerey Turumov'un oluşturacakları büro görevlendirilecek, 3) 7-8 Mayıs'ta Moskova'da düzenlenecek Genel Müslüman Kurultayı'na Oraz Tatiev, Seyitnezim Kadirbayev, Akkagaz Doşanov, Sultangazi İskakov delege olarak gönderilecek, 4) Rus devleti demokrat, parlamenter, katı bir şekilde bir merkeze bağlı olmayan cumhuriyet olmalıdır, 5) Din işi devlet işinden ayrı olacak, cami sayısı halkın isteğine göre belirlenecektir, 6) Eğitim her 100 eve en az bir okul düşecek bir şekilde bir açılacak, ilk üç sınıfta

---

²⁷ a.g.b, s.25.

²⁸ a.g.b, ss. 27-28.

dersler ana dilde, kız ve erkek çocuklarına birlikte okutulacak, 7) Yasadışı el konulan araziler derhal Rus sakinlerinin ellerinden alınıp Kazaklara iade edilecek, Türkistan bölgesine göçmen yerleştirilmesi durdurulacaktır.

Devam etmekte olan savaşta mağlubiyet geçici hükümetin de kaybetmesi demektir. Öyle ise eski düzen yine yerini alacak ve Şubat devriminin getirdiği yenilikler yok olacak düşüncesinde olan Kazak aydınları devam etmekte olan savaş için işgücü, gıda ve hayvan temin edeceklerini ilan ederek bu konuda geçici hükümeti desteklediklerini göstermişlerdir. Toplantıda, seferberlik ile ilgili hükümet kararına Turgay bölgesinde çıkan olaylar ile ilgili inceleme komisyonu kurulacak kararı alınmıştır.²⁹

Görüldüğü gibi, toplantı gündemine dâhil edilen ve sonucunda alınan kararların sadece Turgay bölgesini değil, tüm Kazakistan'ı ilgilendiren konuları kapsamamasından dolayı Turgay toplantısını bölgesel toplantı olarak değerlendirmekten ziyade ulusal toplantı olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Kazak gazetesinin 225. sayısında “Kazak Halkının İlk Toplantısı” adlı makalesinde İman Alimbekov’un dediği gibi, “... bu toplantı Kazakların Rus himayesine girdiğinden beri zor şartlarda yapılan ilk toplantıdır”.³⁰

Ayrıca toplantı gündemi ve kararları ileride bahsedeceğimiz Alaş Partisinin programının temelini oluşturmuştu. Turgay toplantısını takip eden Almatı şehrindeki Yedisu (12–13 Nisan), Oral’daki Batı Kazakistan (19-22 Nisan), Ombı’daki Akmola (25 Nisan- 7 Mart), Semey (27 Nisan- 7 Mart) toplantılarında da genel olarak Turgay toplantısında “eski bürokratik idare sistemi kollektif halk yönetimi ile değişmeli”, Semey toplantısında “Bütün Rusya Müslümanları Kurultayında Rusya’da ikamet eden tüm halkların özgürlüğü, eşitliği ve kardeşliği kabul edilmeli, bu halklara ulusal, ekonomik, kültürel, sosyal, tarihi- coğrafik özelliklerine uygun olarak yönetim sistemini seçme hakkı verilmelidir” gibi kararlar alınmıştır. Tüm bu toplantılar halkın devrilen Çar hükümetine karşı yıllardır birikmiş olan kını, kendi kendini idare etme hakkını ve bağımsızlığını elde etme umudundan doğmuştu. En önemlisi de bu toplantılar Birinci Genel Kazak Kurultayının ve Alaş hareketinin öncüsü olmuştur. Siyasî bir güç olarak ortaya çıkan Kazak aydınları hareketi, Kazak

²⁹ **Kazak Gazetesi**, Sayı 225, Almaty, 1917, s. 372.

³⁰ **Alaş Orda, Sbornik, (derleme)** s. 35–36.

komitelerini oluşturup yukarıda sözü edilen bölgesel toplantıları düzenleyerek daha ilk günlerde siyâsî mücadele sınavından geçmiş bulunuyorlardı.³¹

İlk Genel Kazak Kurultayını düzenleme teşebbüsü 1913 yılında “Aykap” dergisi etrafında toplanan Kazak aydınları tarafından yapılmıştı.

Derginin 1913 Haziran ayında yayınlanan 11. sayısında yazdığı makalede Cihanşa Seydalin, Orenburg şehrinde her bölgeden iki temsilcinin katılacağı kurultayın düzenlenmesi gerektiğini vurgulayarak A. Bökeyhanov, B. Karatayev, A. Baytursunov, M. Tınışbayev, M. Dulatov ve diğer “Kazak” gazetesinin etrafında faaliyette bulunan aydınlara bu kurultayı organize etmek için çağrıda bulunmuştur.³²

Ayrıca dergi, 15 Temmuz 1913 tarihinde yayınlanan 13. sayısında: “Rusya’da yaşayan halkların ulusal sorunlarını konuşmak, karara bağlayıp yetkili mercilere iletmek için kongreler düzenleniyor. Biz de onlardan örnek almalıyız. Kurultay halkın önde gelenlerinin bir araya gelmesi bakımından da önemlidir. Kurultayın amacı, halkın sorunlarını müzakere ederek hükümete iletmek olarak belirtilmiştir.³³

Eylül ayında Orenburg şehrinde toplanması düşünülen kurultayın gündemine: toprak meselesi; din meselesi; mahkemenin işleyişi ve Devlet Duma’sında temsilci bulundurma hakkı gibi sorunlar önerilmiştir.³⁴

Fakat A. Bökeyhanov ve A. Baytursunov “Kazak” gazetesinin çeşitli sayılarında yayınladıkları makalelerde, önemli olan kurultayın toplanması değil, kurultayda alınacak kararların yerine getirilmesi olduğunu vurgulayarak, buna hem ülkenin içinde bulunduğu ortamın, hem de kararları yerine getirecek olan Kazak halkının henüz hazır olmadığını ileri sürerek karşı çıkmıştır. Gerçekten de II. Duma dağıldıktan sonra 3 Haziran fermanı ile Rus olmayan halklara karşı alınan tedbirler ve sıkıyönetim ortamında böyle bir girişim kesinlikle başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Nitekim Aykap etrafındaki aydınların kurultayı toplama hazırlıkları girişiminde bulduklarını öğrenen hükümet ve özellikle Orenburg jandarması geniş kapsamlı araştırma yaparak başta Seydalin olmak üzere birçok kişiyi yakın takibe almıştır.³⁵

³¹ M. J. Abdirov, *İstoriya kazaçestva Kazahstana*, Almatı, 1994, s. 374.

³² Nurpeysov’un Önsözüyle *Kazakistan*, (Moskova: Sotsegiz, 1936) Çimkent, 1992, s. 150.

³³ *Kazak Gazetesi*, Sayı 198, Haziran Almatı, 1913, s.52–53.

³⁴ M. J. Abdirov, *İstoriya kazaçestva Kazahstana*, Almatı, 1994, s. 388.

³⁵ A. N. Nusunbekov, *Obedinenie kazahskih zemli v kazahskoy SSR*, Almatı, 1953, s. 16.

Bu girişimden dört yıl sonra Kazak aydınları hem toplumun bilinçlendiğine, hem de Şubat Devrimi'nden sonra ortamın uygun olduğuna inanarak Genel Kazak Kurultayı düzenleme kararı almıştır.

Fakat “1905'te çıkan Birinci Rus İhtilali” sonrasında toplanan I. ve II. Duma'nın dağıtılmasından sonra Tüm Rusya'da olduğu gibi, Kazak illerinde de kurulan jandarma düzeni çerçevesinde bu kurultayı toplayıp, alacağı kararları hayata geçirmenin imkânsız olacağını anlayan Bökeyhanov ve Baytursunov gibi bazı Kazak aydınları tarafından karşı çıkılmıştı.

Şubat 1917 devriminden sonra siyasî arenada oluşan değişiklikler ve Kazak toplumunun siyasî şuurunun uyanmasının bir göstergesi olarak bölge Kazak toplantıları, Tüm Kazak Kurultayının toplanması için koşulları hazırlamış bulunuyordu. Kurultay hazırlıkları devam ederken Kazak gazetesinin 24 Haziran 1917 tarihli sayısında kurultayda konuşulacak meseleler kamuoyuna duyurulmuştur. Gündemin ana maddesi bağımsız bir devlet kurmak konusu idi. Yani, “Kazaklar bağımsız bir devlet mi yoksa bölgesel özerklik mi istiyor? Aradaki fark şudur: bağımsız devlet olarsa kendi devlet Duma'sı olmalı, kanunları bu Duma çıkarmalı, millî para basımı, demir yolu, tüm ekonomi kendi ellerinde olmalı, toprak ve su kendi mülkiyetinde olmalı, kendi askerini buldurmalı. Bölgesel özerklikte ise, kendi parası, demir yolu, askeri v.s. olmayacaktır, Rusya Devlet Dumasına temsilci gönderecektir. Devlet Dumasının çıkardığı yasalara tabi olacaktır...”³⁶

Kazakların siyasî parti kurması gerektiği önerilen diğer bir konu idi. Kurultay hazırlık komitesi, “Rusya'da günümüzde çeşitli partiler mevcut... Onların hiç birinin programı Kazakların amaç ve isteklerine uygun değildir. Dolayısıyla tamamen Kazakların amaç ve isteklerini karşılayacak parti kurulmalıdır. Amaçları tespit edip, program düzenleyip, amaçlara ulaşmak için faaliyet gösterecek siyasî bir parti nasıl kurulmalı, programı nasıl olmalı, nasıl bir yol izlenmeli tüm bu meseleleri kurultayda tartışmalıyız” önerisinde bulunmuştur.³⁷

1916 senesinde önemli roller ifade eden Alaş-Orda Partisi (Kazak Anayasal Demokratik Partisi), Bolşevik ihtilalinden faydalanarak Çarlık zamanından kalan sömürü düzenini yıkmak için harekete geçmiş ve bu hareket kısa bir sürede millî bir

³⁶ **Kazak Gazetesi**, Haziran-Temmuz, Orenburg, 1917, s. 3-5.

³⁷ **Kazak Gazetesi**, Sayı 234, Haziran 1917. s. 3.

ayaklanmaya dönüşmüştür. Kazaklar bir yandan yaklaşmakta olan komünist ihtilalcilerine karşı, diğer yandan da Çar ordusunun kalıntılarına karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır. 1917’de Aktöbe ve Oral Kongreleri ile Orenburg’da toplanmış olan Büyük Kazak Kurultayı, memleketin teşkilatlandırılmasına yönelik önemli kararlar almışlardır. Bu kurultayda alınan kararlardan bazıları şunlardır:

1. Rus güçlerinin Türkistan’a gönderilmesinin durdurulması.
2. Hükümet tarafından gasp edilip, Rus muhacirlerine dağıtılan toprakların Türklere iade edilmesi.
3. I. Dünya Savaşı’nda geri hizmetlerde kullanılmak üzere toplanan Türklerin geri yollanması.
4. Türklerin ve Rusların idari işlerinin ayrı olması.
5. Eğitimin anadilde yapılması.³⁸

B. İlk Kazak Siyasî Partilerinin Kuruluşu

Kazak siyasî tarihinde yeni bir dönem başlatan “Birinci Genel Kazak Kurultayı”, 21–26 Temmuz 1917 tarihleri arasında Orenburg’da yapıldı. Tüm Kazak vilayetlerinin temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen bu kurultayın gündemi 14 maddeden oluşuyordu. Bu gündem maddeleri o günkü Kazak toplumunun ulusal, siyasal, sosyal ve ekonomik yaşantısını doğrudan ilgilendiren sorunları içeriyordu. Zaten bunların çoğu, 1917 yılının Nisan- Mayıs aylarında vilayet düzeyinde yapılan Kazak kurultaylarında da tartışılmıştı. Sözü edilen gündem maddelerini ana başlıklarıyla kısaca şöyledir:

1. Kazak özerkliğinin kazanılması;
2. Toprak sorunu;
3. Kazak askerî birliklerinin kurulması;
4. Yerel yönetim (Zemstvo);
5. Eğitim ve yargı sorunu; dinî sorunlar; kadın hakları;
6. Rusya’nın yeni Anayasasını hazırlayacak olan Kurucu Meclis’in toplanması ve Kazak vilayetlerinde bunun için yapılacak seçime hazırlık çalışmaları;

---

³⁸ **Kazak Gazetesi**, Sayı 234, Haziran 1917. s. 7.

7. Rusya Müslümanları Genel Kurultayı;

8. Kazak siyasî partisinin kurulması;

9. Yedisu vilayetindeki olaylar; Kiev'teki bütün Rusya Federatif Şurasına ve Petersburg'taki Halk Eğitim Komisyonuna Kazakların katılması sorunu.

Kurultayda, delegeler özellikle ulusal otonomi problemine, toprak sorunun çözümlenmesine, Rusya'nın yeni anayasasını hazırlayacak olan kurucu meclise hazırlık çalışmalarına ve Kazakların siyasal bir parti kurmasıyla ilgili görüşmelere ağırlık verdiler.

Burada belirtmemiz gereken bir husus da, otonomi sorununun kurultayın başlamasından bir ay önce ciddi olarak gündeme gelmeye başlamış olduğudur. Hatta "Kazak" gazetesinde, bununla ilgili olarak değişik görüşlere yer veren bir dizi yazı da yayımlanmıştı. Bu yazılarda genel olarak şu sorular ortaya konuyordu: "Eğer, otonominin gerekliliğine karar verilirse, Kazaklar için hangi biçimi kabul edilebilir? Devlet otonomisi ya da federatif bir otonomi mi? Eğer bir bölgesel otonomi formülünde uzlaşırsa, o zaman bu hangi temele dayanacaktır? Toprağa mı, kültürel (ulusal) özelliklere mi? Kazaklar bağımsızlık almak için kendi başlarına girişimlerde bulunabilirler mi, yoksa bu amaçlarına, başka halklarla kurulacak bir ittifak içinde mi ulaşmaları gerekmektedir?"³⁹

Kurultayda, Ahmet Baytursın ve Miryakub (Mircakıp) Dulat, otonom bir Kazak devletinin kurulmasından yana oldular. Alihan Bökeyhan, demokratik, federatif ve parlamenter bir Rusya Cumhuriyeti içinde kurulacak Kazak ulusal topraklı otonomisi görüşünü savundu. Delegelerin çoğu bu görüşü destekledi. Sonuçta kurultaydan "Kazak vilayetleri, topraklı ve ulusal otonomi almalıdır" kararı çıktı. Birinci Genel Kazak Kurultayı'nda üzerinde en çok durulan konulardan biri, toprak sorunu oldu. Bu sorunla ilgili olarak kurultayda kabul edilen kararlarda kısaca şu hususlar belirtiliyordu: Kazakların topraklarını zorla ellerinden alma eylemi artık son bulmalıdır. Müsadere edilen tüm topraklar, bununla birlikte göçmen işleri bürosu tarafından el konan ve henüz dağıtılmamış olan araziler hemen Kazaklara iade edilmelidir. Toprak sorunu konusunda, Kazakların kendi toprak yasa tasarısı

---

³⁹ **Kazak**, Sayı 24, Haziran 1917, s. 17.

hazırlanmalıdır. Kazak bozkırlarına yapılan Slav göçü sınırlandırılarak, durdurulmalıdır.⁴⁰

Kurultayda, Rusya'nın yeni Anayasasını hazırlamak üzere toplanacak olan Kurucu Meclise seçilecek Kazak mebuslarının 81 kişilik aday listesi de onaylandı. Mebus adayları, Kazakistan'ın tüm vilayetleriyle birlikte Buhara, Fergana ve Hive'deki Kazak topluluklarının temsilcilerinden oluşuyordu. Bu arada, kurultay'ın aldığı kararlarda Kazak aydınlarının çok etkili olması dikkat çekmiştir. Özellikle eğitim, kadın hakları ve dini konulardaki kararlarda bu durum açıkça görülmektedir. Bu kararlara göre, ilköğrenim zorunlu olmalıdır. Öğrenimin ilk iki yılı ana dilde yapılmalıdır. Eğitim parasız olmalıdır. Kadınlar erkeklerle eşit haklara sahiptir. Kazaklar için kendi yaşantılarına uygun, çağdaş hukuk sistemine dayalı yeni bir adalet mekanizması oluşturulmalıdır. Ayrıca, Kazakların din işleri için Orenburg'ta bağımsız bir müftülük kurulmalıdır.

Birinci Genel Kurultayı, Kazakların "Alaş" adı altında siyasal bir parti kurmasına da karar vermiştir. Bu bakımdan bazı tarihçiler, bu kurultayı Kazak ulusal demokratik partisi Alaş'ın kurultayı olarak ta gördüler. Alaş partisinin kuruluşu ile ilgili kurultay kararında kısaca şöyle deniyordu:

"Kazak halkının kendi siyasal partisinin kurulması gerekli görülmüştür. Kurultay, bu partinin programını yapma görevini 'Umumi Rusya Müslümanları Kurultayına' seçilen Kazak delegelere vermiş bulunmaktadır. Parti programında demokratik, federatif ve parlamenter bir Cumhuriyetin (Rusya'da) kurulmasını istemek teml ilke olarak ortaya konmalıdır".⁴¹

Alaş Partisinin başında Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın gibi ulusal önderler bulunuyordu. Partiye, önde gelen Kazak aydınları da katılmışlardı. Onlar, "Sömürge yönetimi tarafından ezilen Kazak halkını kurtarma" parolası ile yola çıkmışlardı. Alaş, Kazakların baş siyasal partisi olmasına karşın muhalefetsiz değildi. Zira 1917 yılının güz aylarına doğru "Alaş" hareketine muhalif olan Kazaklar "Üç Cüz" adı altında sosyalist bir parti daha kurmuşlardı. Üç Cüz Partisi sosyalist olmakla birlikte Panislamist ve Pantürkist eğilimler de taşıyordu. O nedenle, başlangıçta son derece Rus karşıtı bir tutum içinde olmuştur. Bu partinin kurucuları,

⁴⁰ A. Koygeldiyev, **Alaş Hareketi**, Almatı, 1995, s. 220.

⁴¹ A. Koygeldiyev., **Alaş Hareketi**, Almatı, 1995, s. 22.

daha sonra “Üç Cüz” adlı bir de gazete çıkarmışlar. Üç Cüz Partisine Kölbay Togusov önderlik ediyordu. Üç Cüz Partisi’nin Bolşeviklerin yönettiği Sovyet Hükümeti ile ilişkileri farklı bir biçimde gelişti. Üç Cüz Partisi’nin lideri Kölbay Togusov ve arkadaşlarının siyasi görüşleri ile faaliyetleri 1917 sonbaharından 1918’in başına kadar dramatik bir biçimde değişti. Başlangıçta, Üç Cüz Partisi mensupları Sosyal Devrimciler Partisi ile ittifak tarafları iken, 1918 Ocak ayından itibaren Sovyet Hükümeti’nin bazı bölgelerde kurup güçlendirme çalışmalarına aktif bir biçimde destek vermeye başladılar. 1918 yılının başlarında Üç Cüz Partisi üyeleri, Alaş Ordacılara karşı mücadelede Bolşevikler ile ittifak ettiler. Böylesine güç şartlara rağmen, Alaş Orda Hükümeti birkaç ay içinde (1917 Aralık- 1918 Mart) Kazaçilerin tarafsızlığı ve bazı yerlerde Bolşevikler’in yönetimindeki Sovyetler’in zayıflığından istifade ederek vilayetlerde kendi yönetimlerini tesis etmeye ve milis birliklerini oluşturmaya giriştiler. Fakat çok geçmeden patlak veren İç Savaş Kazakistan’da çarpışan güçlerin kutuplaşmasını hızlandıran yeni askeri ve Siyasi şartların oluşmasına sebep oldu.

1. Alaş Partisi

Kazakların efsanevi atası olduğuna inanılan Alaş Han (Orda Han)’dan gelen “Alaş” kelimesinin manası kesin olarak belli değilse de bugünkü kullanışı ile Kazak ve Kırgızlar’ı ortaklaşa anlatan bir kelime olarak bilinmektedir. Türkler arasında millî bilinç uyandııkça tarihî geçmişlerine doğru yönelme eğilimleri de artmış ve Türk toplulukları kendilerini daha birleştirici adlarla anma ihtiyacı duymuşlardır. Kazaklar da Batı Türkistan’ın bütün kuzey bölgelerini birleştirecek “Alaş’ı” devlet adı olarak benimseyerek millî beraberlik bilincini yaşatmaya çalışmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya yenilip yıkılırken Çarlık içindeki milletler bağımsızlık davasına koşmuşlar ve önceden hazırlıklı olan Polonyalılar, Finler, Estonlar, Letonlar ve Litvanlar millî devletlerini kurabilmişlerdir. Bu hengâmede Türkler de aynı bağımsızlık davasına kalkmışlarsa da başarıları geçici olmuş, ayrı ayrı kurulan devletleri kısa bir süre sonra Bolşevikler tarafından istilâ edilmiştir. Buna rağmen Kazak aydınları bağımsız bir devlet kurma girişiminde bulunarak “Alaş Orda” adıyla

millî devletlerinin kurmuşlardır. “Orda” kelimesi Türkçedeki “ordu”nun karşılığıdır. “Ordu”, ilk önce Orhun yazıtlarında görülen bir kelime olup bugünkü gibi asker topluluğu değil, devlet merkezi veya askerî karargâh anlamında kullanılmıştır. Cengiz devleti zamanında ise yine “karargâh” devlet karargâhı ve daha sonra “devlet” manasında ve “orda” şeklinde kullanılmış, büyük kağanlığın Kuzey-Batı bölümü “Altın Orda” adını almış, bunun Doğu ve Batı’daki iki bölümü de “Gök Orda” ve “Ak Orda” olarak adlandırılmıştır. Alaş Orda adı aynı geleneğe göre verilmiş bir addır. Hepsisi de Kazak aydını olan kurucuları ülkücü Türkler olup yalnız Kazakları değil, bütün Türkleri tek millet olarak düşünen kişilerdir.⁴²

1912–1917 yılları arasında Rus hükümetine karşı Orta Asya’da ayaklanmalar başlamıştı. 1917’de Çarlık Rusya’da ihtilal olması sebebiyle Orta Asya’da kısa süreliğine de olsa bağımsız bir dönem yaşandı. Eski Kazak cüzleri bir araya gelerek bağımsız “Alaş Orda Devleti”ni kurdular. Hükümet Başkanı, Alihan Bökeyhanov, başkenti Semey olan bu devlet üç yıl yaşayabildi.⁴³

Alaş ya da Alaşorda hareketi, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Rusya’da meydana gelen siyasi- sosyal değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1917 yılında Rusya’da başlayan devrim, Kazakistan aydınlarının halkın haklarını koruma yönündeki çalışmalarını hızlandırmıştı. Kazak Millî Partisi’nin kurulması yolunda ilk adımlar ise daha 1905’te Birinci Rus Devrimi sırasında atılmıştı. 1905 yılının sonunda Oral şehrinde, Kazakistan’ın beş bölgesinden gelen temsilcilerin katılımıyla, Millî Parti’yi kurmak için “Temsilciler Kurultayı” düzenlendi. Parti, “Alaş” adıyla kuruldu. Halkın kolayca değişen görüşleri ve siyasî gücün bölünmesi tehlikesini göz önüne alan Kazak Liberal-Demokrat Hareketin başkanları, en kısa zamanda Kazakistan Kongresi’ni toplama kararı aldılar.⁴⁴

Temmuz 1917’de Orenburg şehrinde Birinci Genel Kazakistan Kongresi düzenlendi. Bu kongrede, memleket idaresi, özerklik, güvenlik güçleri, eğitim, hukuk ve diğer meseleler gündeme getirildi. Kongrenin esas sonucu, “demokratik, parlamenter ve Rus Cumhuriyetleri Federasyonu içinde özerk, millî Kazakistan

⁴² D. Amanjlova., *Alaş V Etnopolitičeskoy İstorii Kazahstana*, Almatı, 2009, s. 39- 50.

⁴³ D. Amanjlova., *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁴ D. Amanjlova., *a.g.e.*, s. 53.

devletinin hukukunu koruma kararıydı. Aynı zamanda, burada Alaş Partisi'nin kurulması hakkındaki karar da kabul edildi. Partinin liderleri, Alihan Bokeyhanov, Ahmet Baytursunov gibi liberal- demokrat gruba bağlı Kazak aydınlarının temsilcileriydi. Partide, Muhammedjan Tınışbaev, Madjan Jumabaev, Şakarım Kudayberdiyev gibi aydınlar da vardı. Bu parti üyeleri ve başkanları Ekim Devrimi'ne karşı çıkararak “Kazak halkını sömürgeleşmekten kurtarmak” sloganı etrafında birleştiler. Kazak Liberal-Demokrat Parti'nin Başkanları da ülkenin sosyal-ekonomik ve siyasî gelişmesi ile ilgili kendi programlarını öne çıkardılar.⁴⁵

Petersburg'ta devrimler başladığında “Kazak” gazetesinde “21 Ekim Alaş Partisi Programı” projesi yayımlandı. Programda ele alınan 10 madde vardı:

1. Memleketin yönetimi
2. Yerel özgürlükler
3. Hukuk
4. Din
5. Mahkeme
6. Memleket güvenliği
7. Vergi
8. İşçi Sorunu
9. Eğitim
10. Toprak meselesi

Alaş Partisinin temel amacı, 18. yüzyılda bağımsızlıklarını yitiren Kazakların millî bütünlüğünü tekrar kazanmaktı. Parti programının hedefleri: 1. Kazak toplumunu esaretten kurtarmak; Kazakistan'ı medeni memleketler seviyesine ulaştırmak; 3. Sosyal- ekonomik ve siyasî hayatta köklü değişimleri gerçekleştirmektir. Alaş Partisi; Kazaklara, kendi toprakları üzerindeki mülkiyet hakkının tanınması, ana dilde eğitim verilmesi, Kazak Üniversitelerinin açılması, Rus göçmenlerin ülkeye yerleşmesinin durdurulması ve fakir halkın haklarının korunması için mücadeleye girişti.

Parti programı, Alaş Partisinin Kongre seçimlerinde büyük başarı kazanmasını sağladı. Ayrıca, II. Genel Kazak Kongresi'nde halkın desteği kazanıldı.

---

⁴⁵ D. Amanjolova, a.g.e., s. 54.

Çarlık rejimi yıkıldıktan sonra, 1917'nin sonunda "Alaş" Partisi, millî özerklik elde etme hareketine dönüştü. Aralık ayında Orenburg'da partinin II. Genel Kazakistan Kongresi toplandı. Bu kongrede, Kazak halkının kaderini belirleyecek önemli kararlara imza atıldı. Esas mesele, özerklik ve yeni hükümetin kurulmasıydı. Alaş adıyla özerk bir Kazakistan kurulması görüşüldü. Ardından, Alaşorda (Alaş Özerk Hükümeti) adını taşıyan bir Halk Sovyeti'nin (Hükümet) kuruluşu ilan edildi. Bu yeni özerk hükümet, Bökey Ordası, Oral, Turgay, Akmola, Semey, Hazar eyaleti bölgeleri ile Altay vilayetinin Kazak yerleşimi olan yerleri kapsıyordu. Merkez olarak da Semey şehri seçilmişti. "Alaşorda" Hükümeti'nin başına Alihan Bökeyhanov geçti. Kongrede, bölge ve şehirlerde yerel komitelerin oluşturulmasına dair karar alındı. Ayrıca, Kazak polis merkezi kurulacaktı. En önemlisi de, Kazak bölgelerinde yürütme yetkisinin "Alaşorda" Partisine verilmesiydi.⁴⁶

1917 Şubat devrimini destekleyen Alaş Partisi, ülkede Sovyetlerin kurulmasından sonra onlarla anlaşma çabalarının boşa çıktığını görünce, federasyon taraftarları ve kongre toplantılarını destekleyenlerle birlikte Bolşeviklere karşı harekete geçti. Ülkede uygulanan yönetim, Alaş mensuplarının demokrasi anlayışına ters düşmüştü. Parti başkanının, böyle bir koalisyonda yer alarak halkın temel çıkarlarını koruyacağını düşündüler.

Alaş Partisi üyeleri 1918-1920 yılları arasında, mevcut siyasî-askerî durum, Kazak halkının ekonomik güçsüzlüğü ve toprakların genişliği nedeniyle özerklik iddialarının büyük zorluklarla karşı karşıya olduğunu anladılar. Sovyet Hükümetinin yeni kurulduğu dönemde, Alaş Partisinin yeni yönetimle mutabakat sağlama beklentileri vardı. Durumu değerlendiren parti liderleri, Sovyetlerin askerî-siyasî koşullarını kabul ettiler. Ahmet Baytursunov, 1919 yılında Vladimir İliç Lenin'le görüşükten sonra Kazakistan Kırgız Askerî Devrim Komitesine katıldı. Gerçekte Komitenin başkanlığını, merkezden gönderilen Bolşevik Partisi liderleri yönetiyordu. 1920'den sonra Ruslar egemenliği tamamen ele geçirdiler ve bu tarihten sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemi başladı.

---

⁴⁶ D. Amanjolova, a. g. e. , s. 56.

2. Şubat ve Ekim İhtilâlleri Sırasında Kazakistan

Rusya'da, 27 Şubat 1917'de (12 Mart 1917) Rus Sosyal Demokratlar, Anayasal Demokratlar (Kadetler) ve Sosyal Devrimcilerin başlattıkları ihtilâl, Romanov Hanedanının yıkılmasıyla sonuçlandıktan sonra, Prens L'vov yönetiminde "Geçici Hükümet" işbaşına geldi. Yeni kurulan hükümet, öncelikle imparatorluğun sınır eyaletlerinde kendi yönetim birimlerini kurma çalışmalarını başlattı. Ülkede yaşayan tüm milletler büyük umutlara kapılmışlardı. Çarlığın devrildiği haberi Kazakistan'da çabuk yayılmış ve Kazak halkı için bu olay, yepyeni bir dönemin habercisi sayılmıştı. Merkezdeki siyasî düzenlemelerin değişmesi, sömürgeleştirme siyasetinin sona ereceğine dair beklentileri artırdı.⁴⁷ Kazakistan halkı Rusya'da Geçici Hükümetin iktidara gelmesini sevinçle karşıladı. Halk, Şubat İhtilali'nden sonraki ilk günlerde, Geçici Hükümete güven duymaktaydı. En önemli mesele, eski iktidarın 1916 yılında başlayan kanlı olayların durdurulmasıydı. Onlar hükümetin halka huzur, köylülere toprak ve işçilere sekiz saatlik çalışma hakkı tanıyacağını ümit ediyorlardı. Kazaklar, halkın geleceği için birçok çabalarda bulunmuştu.

Şubat İhtilâlinin en önemli özelliği, ülkede iki başlı yönetim, yani Geçici Hükümet ile İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'nin aynı zamanda bulunmasıdır. Topraklarının zorla alınması, zorla göç ettirmeler, ağır vergiler v.s. gibi zorluklar Kazak halkını zor durumda bırakmıştı. Çaresiz, kimden yardım isteyeceğini bilemeyen halk, Ruslardan baskılar, zorluklar ve birçok haksızlıklar görmüştü. Şubat ve Ekim aylarında Kazaklar büyük sıkıntı içindeydi.

Geçici Hükümetin Kazakistan'daki mahallî organları 1917 Mart ve Nisan aylarında kuruldu. Kazakistan'da Kazak aydınlarının yönetiminde Kazakların millî vilayet ve kaza komiteleri de kuruldu. Bu dönemde bazı bölgelerde millî komiteler kurulmuştu. Bu arada, Tatar, Özbek ve Uygur tüccarları Müslüman Tatar Komitesine ve diğer komitelere katıldılar. Mesela, 7 Mart 1917'de Verny'da Z. Taceddinov'un başkanlığında Genel Müslüman Komitesi kuruldu. Omsk, Orenburg, Taşkent ve Semey gibi şehirlerdeki eğitim kurumlarındaki Kazak gençleri de başlangıçta kültür ve eğitim işleriyle meşgul olan gençlik teşkilatlarını kurmuşlardı. 1915-1917 yılları

---

⁴⁷ M. J. Abdirov, *İstoriya Kazaçestva Kazahstana*, Almatı, 1994, s 345.

arasında Orenburg'da "Erkin Dala (Özgür Bozkır)", Omks'ta "Birlik", Ural'da "Cas Kazak (Genç Kazak)", Troitski'de "Ümit" adlarındaki teşkilatlar kuruldu. Bunların sayısı 20'yi buluyordu. Bu gruplar ile teşkilatlar arasında en esaslı ve cesur devrimci program ile çalışanı Turar Rıskulov'un Evliya Ata kazasında kurmuş olduğu "Kazak Gençleri Devrimci Birliği" idi.

Bu teşkilatları kuran gençler, Kazak halkını Çarizm'in sömürgeci baskısından kurtarmayı istediler. Halkının ilim öğrenmesi ve eğitim görmesini talep ettiler. Halkın millî birlik, özgürlük ve bağımsızlık ülküsüne sahip bilinçli bir halk olması için çalıştılar.⁴⁸

Şubat İhtilâlinde sonra, Kazakistan'da işçi sendikaları geniş ölçüde kurulmaya başlamıştır. Onların kurulmasından Orenburg-Taşkent demiryolu hattı işçilerinin kongresi, Omsk demiryolu işçileri ve memurlarının I. Kongresi önemli rol oynadı. Bunların sonuncusu Omsk şehrinde 28 Nisan- 7 Mayıs 1917 arasında gerçekleşti. Kongreye oy kullanma hakkı bulunan 174 delege katıldı. Kongrede, Geçici Hükümet ile savaşa bakış, günlük sekiz saatlik çalışma, işçi, asker ve köylü temsilcileri Sovyetlerine katılım, emekli maaşı verilmesi gibi birçok siyasî ve ekonomik meseleler tartışıldı.

Ne var ki Geçici Hükümetin politikalarının yetersiz ve halkın sorunlarına çare olamayacağı gün geçtikçe daha net bir biçimde görülmeye başlandı. Mahallî şöen kulaklar (zengin Rus çiftçileri) durumdan istifade ederek bölgelerindeki yerli halkın özel mülklerini yağmaladılar. Şiddet ve törer estirerek topraklarını gasp ettiler. Geçici Hükümetin Yedisu Komiseri Şkapskiy "*uzlaşmaya gidilmesi hiçbir şekilde söz konusu olamaz, bu yüzden Kazaklar (Kırgızlar) başka taraflara göç ettirilmelidir.*" dedi. Birçok bölgelerde tenkil birlikleri aynen muhafaza edildi. Böylece onlar 1917 Şubat İhtilâlinde sonra da, eski metotlarıyla faaliyetlerini devam ettirebildiler.⁴⁹

Bu çerçeve içinde, Geçici Hükümet, Kazakistan'daki idarî organlarda da bazı yüzeysel değişiklikler yapma yoluna gitti. 1917 yılı mayıs ayından itibaren Geçici Hükümetin komiteleri kasabalar ve köylerde de kurulmaya başlandı. Büyük şehirler ve ilçelere geçici hükümetin komiserleri gönderildi ve öteden beri Kadetlerle işbirliği

⁴⁸ **Kazak Gazetesi**, Sayı 222, Almatı, Mart, 1918.

⁴⁹ **Kazak Gazetesi**, Sayı 222, Almatı, Şubat, 1917. s 5.

yapan Kazak ileri gelenleri yeni yönetim organlarının başına getirildi. Alihan Bökeyhan, Turgay vilayetine; Muhammedcan Tınışbayev, Yedisu vilayetine; Mustafa Çokay, Türkistan'a "Geçici Hükümetin" komiserleri olarak atandı.⁵⁰

Ancak, bu tedbirler, sömürge yönetiminin devamı olmaktan öte Kazakların hiçbir sorununa çözüm getirmedi. Zira Kazakları siyasal haklardan yoksun bırakan Çarlık Rusyası'nın eski yasaları Geçici Hükümet zamanında da yürürlükte kalmıştı. Eski rejime bağlı birçok asker ve memur hem görevlerinin başında bulunuyor hem de ayrıcalıklarını koruyorlardı. Bunun yanısıra, Kazakların en verimli topraklarını işgal ederek mujiplere (Rus köylülerine) dağıtmakla görevli "Göçmen Bürosu" da aktif bir biçimde faaliyetlerini sürdürüyordu. Kazakistan'ın verimli Kuzey bölgelerinde yaşayanlar, eski hükümetin bürokratlarının, askerlerinin, valilerinin ve muhtarlarının görevden alınmalarını istediler.⁵¹

Ancak, Geçici Hükümet Kazakların millî, siyassî ve toplumsal sorunlarıyla ilgili olarak devrik çarlık rejiminin eski siyasetini uygulamakta kararlı görünüyordu. 1917 yılının yaz aylarına doğru, Kazak ulusal demokrat önderlerinin artık geçici hükümete pek güveni kalmamıştı. Bu yüzden, Alihan Bökeyhan geçici hükümet bünyesinde etkin bir konumda olan Kadet Partisinden istifa etmişti. Bunun gerekçelerini daha sonra "Kazak" gazetesine yazdığı bir "açık mektupta" kamuoyuna duyurmuştu. Buna göre; toprak, millî otonomi ve din gibi Kazaklar için yaşamsal önemi olan üç konuda Kadet Partisiyle anlaşamayan Alihan Bökeyhanov, bundan sonra Kazak otonomisinin kuruluşunu sağlayacak millî bir parti kurmaya karar verdi. Onun önderliğindeki Kazak aydınları, millî düzeyde bir Genel Kazak Kurultayı'nın toplanması çalışmalarını başlattı.

Şubat ihtilalinden sonra tüm Kazakistan'da öğrenciler ve öğretmenlerden oluşan örgütler ve gruplar çoğalmaya başlamıştı. Ombı şehrinde "Demokratik Öğrenci Gençleri Sovyeti", Akmola şehrinde "Jas Kazak" (Genç Kazak), Spask fabrikalarında "Jas Yürek" (Genç Yürek), Petropavlovsk şehrinde "Talep" örgütleri kuruldu. Saken Seyfullin başkanlığındaki "Jas Kazak" ve Turar Rıskulov başkanlığındaki "Kazak Jastarı" (Kazak Gençleri) Devrim Birliği, Sovyetleri desteklediler. Gençlerin kurduğu bu örgütler, başlangıçta kendi amaçları

⁵⁰ M. B. Olcott, **The Kazakhs**, Stanford, California, 1987, s.131

⁵¹ **Kazakistan Tarihi (Yıllıklar)**, Almatı, 1994, s. 297.

doğrultusunda hareket ederken daha sonra sosyal ve siyasî olaylara karışmaya başladılar. 1917 yılının ilkbaharı ve yazında Geçici Hükümete karşı ayaklanmalar başladı.

Ülke yönetimindeki değişikliklerin Kazak halkına neler sağlayacağını izah etme görevini, “Kazak” gazetesi etrafında toplanan Kazak aydınları üstlenmiştir. 1917’de çıkan 212.–245. sayılarında güncel konuların yanı sıra bu husustaki yazılar yer almıştır. A. Bökeyhanov, M. Çokay ve M. Dulatov’un gazetesinin 225. sayısında yayımladığı “Alaş Oğluna” adlı yazıda görüşlerini belirterek Geçici Hükümeti desteklediklerini göstermişlerdir:

*“Özgürlük günü doğdu. Asırlardır tüm halkları zorluk ve kölelik sisteminde tutan eski hükümet yıkıldı... Neticede Rusya halkları din, ırk dil, ayrımına bakmaksızın özgürlüğünü elde ettiler. Biz artık Rusya vatandaşı olarak eşit haklara sahip olacağız. Bize bu eşitliği sağlayan iyi niyetli Rus halkı, işçileri ve askerleridir. Bu özgürlüğü kan dökerek elde ettiler... Bu iyiliği nasıl ödeyeceğiz? Yeni hükümete elden gelen yardımı esirgememeliyiz. Birleşerek yeni hükümetin güçlenmesine katkıda bulunalım...”*⁵²

Aydınlar başta olmak üzere Kazak halkı bu siyasî değişikliğin öncelikle Alaş hareketinin elde etmek için çabaladığı siyasî özgürlüğü getireceğine, toprak meselesi ile gündemdeki diğer hususların çözümleyeceğine inanmışlardır.

Geçici Hükümet, Kazakistan dâhil olmak üzere Rus idaresindeki diğer ülkelerde yeni düzeni yerleştirmek için Mart ayının ortalarına doğru idare organları olan Sivil Komiteleri kurmaya başlamıştır. Ancak Geçici Hükümet yetkililerinin kurdukları yerel sivil komiteler, bu bölgelere daha önce yerleşmiş olan Rus halkının elinde olup, bir nevi eski sömürgeci idare sisteminin bir uzantısı durumundaydı.⁵³

Bu arada, Geçici Hükümet, Türkistan genel valisi Kuropatkin’in Yedisu vilayetinin güney kısmında, 2,5 milyon dekar araziye yerli Kazakların elinden zorla alarak; onları çöl ve çorak topraklara sürme planını da onaylamıştı.

Geçici Hükümet, 1916 ayaklanması sırasında Çin yönetimindeki Doğu Türkistan’a kaçan Kazak-Kırgızların ülkelerine dönüşünü de durdurdu. Onlar aylar boyunca, hiçbir yardım görmeden açlık ve sefalet içinde dağlarda büyük oranlarda

⁵² **Kazak Gazetesi**, Sayı 225, 1917, s. 34.

⁵³ M. B. Olcott, **The Kazakhs**, Stanford, California, 1987, s.137.

telef oldular. Slav göçmenleri (Ruslar ve Ukrayna köylüleri), topraklarına el koyduları bu mültecilerin geri dönmesine karşı çıktılar. Mal ve mülklerini ellerinden alarak yağmaladıkları mültecilere her türlü zorluğu gösterdiler. Geçici Hükümetin Yedisu'daki komiseri Şkapskiy, Slav göçmenlerinden yana tavır koyarak bölgenin “Kazaklardan temizlenmesinin gerektiğini” ileri sürdü. Sonuç olarak Yedisu bölgesinde Slavlar ve Kazak Türkleri arasında çok şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti.⁵⁴

Geçici Hükümet dönemini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: Ayaklanmalar sebebiyle ortaya çıkan meselelerin çözülmesi için çaba gösterildi. Mutlakıyet yok edildi. Orduda geri hizmetlere alınanlar memleketlerine geri gönderildi. 1916 yılında ayaklanmalara katılanlara af çıkarıldı ve tazminat sözü verildi. Fakat Dünya Savaşı bitmedi. Tarım meselesi çözülmedi, mutlakıyet zamanında Kazaklardan zorla alınan topraklar geri verilmedi. Kazakistan'da sömürge siyaseti yok edilmedi.

3. Geçici Hükümet ile Sovyet Hükümeti Arasında Rekâbet

Rusya ile Kazakistan'da ikinci hükümet İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyeti idi. V. İ. Lenin'in ifadesine göre, bunlar merkezi hükümetin kabul ettiği kanunlara değil, devrimci ihtilâle, doğrudan doğruya halk kitlesinin tabandan gelen gayret ve çabasına dayanan işçiler ile köylülerin devrimci diktatörlüğü olarak görüldü.⁵⁵

Kazakistan'da, Geçici Hükümet organları ile İşçi, Asker ve Köylü Şurası rekabet içinde idi. Ülkenin sosyal-ekonomik, siyasî koşulları, çok milletli yapısı ve Rus Kazaklarının yerleşmesiyle önemli meseleler meydana gelmişti. Sosyal-demokratlar, Eserler, Kadetler Fabrika işçiler komitesi, Yerli komiteler, Alaş özerkliği ve Alaşorda hükümeti, Türkistan bölgesinin geçici Müslüman hükümeti (Hokand özerkliği) Bütün Rusya topraklarında olduğu gibi Kazakistan'da da Geçici Hükümet'le beraber İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti kuruldu. Ülkenin sosyal-ekonomik ve siyasî durumuna göre Kazakistan'daki çift hükümetin kendilerine ait özellikleri

---

⁵⁴ Pipes, Richard, **Russia Under the Bolshevik Regime**, New York, 1993, s. 148.

⁵⁵ V.İ. Lenin, **Poln. Sobr. Soç**, Cilt: 31. s 145.

vardı. Meclisle beraber genel toplantılarda seçilecek fabrika komiteleri kurulmaya başladı. Onlar sekiz saatlik iş günü talep ettiler. Meclistekiler iş adamlarıyla sözleşmeler yapmak için anlaştılar. İşçi komitelerinden başka gruplar dikkate alınmadan, devrimi destekleyenlerin hepsi toplanıp “eyalet meclisleri” kuruldu. Eyalet meclisinin üyeleri sosyal meseleleri, özellikle ev inşaatı, savaş kurbanlarının ailelerine yardım etme, anaokulları ve lokantalar açma gibi işleri üzerlerine aldılar. Böylece İşçiler Komitesi ve Eyalet Meclisi özerk bir merkez kurma yolunda ilk adımları atmış oldular.

Kazakistan’da İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti, merkezdeki bölgelere göre daha geç, 1917 Mart ayında kurulmaya başladı. Böylece aynı anda onların birleşme süreci de gerçekleşti. Teşkilatlanması işçi ve askerlere göre oldukça zayıf olan köylü temsilcilerinin Sovyetleri 1917 Mart ve Haziran aylarında ortaya çıktı. Sosyal, ekonomik ve siyasî durumu, halkının çeşitli etnik unsurlardan ve genelde orta halli insanlardan oluşması ve Sibiryaya, Orenburg, Ural ve Yedisu Kazak askerlerinin yerleşmesi gibi meselelerden dolayı Kazakistan’da çift başlılığın ortaya çıktı. Kazakistan’daki Sovyetler, özellikle İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti, daha kuruluşlarından itibaren çok milletliydi. Bunların üyeleri Rus, Kazak, Ukraynalı, Tatar, Uygur, Özbek ve diğer halklardan oluşmakta idi. Kazakistan Sovyetlerinde çeşitli partiler yönlendirici rol oynadı. Buna, Bolşeviklerin zayıflığı ve azlığı, mahallî işçilerin teşkilatlanmasının yetersizliği, siyasî topluğu ve Kazakistan’ın sosyal ve ekonomik gelişme derecesinin düşüklüğü sebep oldu. V. İ. Lenin bu dönemi, çift başlı devrimin gelişmesinde, yani geleneksel burjuva demokratik devriminin ötesinde, ancak “proletarya ile köylülerin saf diktatörlüğünün” berisinde bir geçiş dönemini olarak kabul etmektedir. Lenin Bolşevikler Partisi’nin burjuva demokratik devrimin sosyalist devrime dönüştürme politikasının temellerini hazırladı. Devrimin bu safhasını “bütün iktidar Sovyetlere!” sloganıyla ortaya koydu. Bu sloganın hayata geçirilmesi için çift başlı yönetimin ortadan kaldırılıp Sovyetlerin tek başına iktidar olmasını sağlamak gerekiyordu. Bu, nazik iç barışın bozulduğunu ve iki hükümetin yani Geçici Hükümet ile Sovyetlerin birbirleriyle açık mücadelesinin başladığını gösteriyordu.

Şubat devrimi ile ülkedeki bütün grupların menfaatine cevap verecek medenî barış toplumunu oluşturmak için fırsatlar yaratılmıştı. Turgay şehrinde General

Lavrentev'in cezalandırma kuvvetleri geri çekildi ve devrime katılanlar hakkında af kararı çıktı. 24 Nisan (9 Mayıs) 1917 tarihli hükümet kararıyla savaşta bulunanlar evlerine gönderilmeye başlandı.⁵⁶

Geçici Hükümet Kazakistan'da bazı hizmetler yapabilmişti. Şubat devrimi sonucunda toplumda demokrasinin gelişmesi, siyasette özgürlüğün gelmesi ve bunların neticesinde halkın siyasî görüşlerinin gelişmeye başlaması önemli idi. Fakat bunlar halkın taleplerine tam olarak cevap veremedi. Geçici Hükümet bütün bölgelerde otorite kuramadı. Fakir köylünün meseleleri çözümlenemedi. Büyük şehirler dışında, Bozkır bölgelerde yaşayan halk Alaşorda hükümetini destekledi. Monarşiyi yıkan Şubat Devrimi bazı yerlerdeki monarşi idaresini yıkamadı. Sadece valinin yerine komiserler, köy muhtarlarının yerine köy komiserleri geldi.

1917 yılının yaz aylarında ve sonbaharında siyasî çatışmalar çoğalmaya başladı. Birçok yerde Bolşevikler yönetimi ellerine almaya başladılar. Bütün Rusya topraklarında Sovyetlerin Bolşevikleşmesi başladı. Bu yüzden 1917 yılın temmuz ayında gerçekleşen olaylardan sonra gündemden çıkan "Bütün iktidar Sovyetlere verilsin!" sloganı tekrar canlandırıldı. Bu sloganın amacı silahlı darbe ile Geçici Hükümeti yıkıp proletarya diktatörlüğünü kurmaktı.

Geçici Hükümet'in iktidarı, Petersburg'ta gerçekleşen silahlı devrimden sonra, 25 Ekim 1917 (7 Kasım 1917) tarihinde sona erdi. Büyük Ekim Devrimi veya Rusya Sosyal Demokratların radikal kanadı olan Bolşevikler tarafından gerçekleştirildiğinden Bolşevik Devrimi olarak da bilinen hükümet darbesi oldu. Bolşeviklerin lideri Vladimir İliç Lenin, Sovyet hükümetinin kurulduğunu halka "İşçi, asker ve köylülerin devrimi yaşasın!" sloganları ile ilan etti.

Artık çift başlı hükümet durumu sona erecekti. Ekim darbesinden sonra devletin yeni kuruluş meseleleri gündeme geldi, yeni sorunlar ortaya çıktı. Kazak halkının geleceğini yeniden şekillendirmeye başladı.⁵⁷

---

⁵⁶ M. Kozıbayev, **Kazakistan Tarihi**, Cilt: II, Almatı, 1996. s. 245.

⁵⁷ M. H. Abuseytova, N. E. Masanov; **İstoriya Kazakistana I Tsentralnoye Azii**, Almatı 2001, s. 353.

4. Sovyet Hükümeti'nin İlk Kararnamesi

Geçici hükümetin bürokratları tutuklandıktan sonra Sovyetlerin Genel Kongresi Lenin'in hazırladığı iki önemli kararnameyi kabul etti. Kararnamede bütün memlekette adaletli ve demokratik bir yönetim kurulacağı bildiriliyordu. Bütün Rusya'da iktidarın Sovyetlere ait olduğu bildirildi. Bütün Rusya Merkez İcra Komitesi ve Halk Komiserleri Sovyet'inde V. İ. Lenin başkan olarak seçildi. Onun yakın arkadaşları da L. Troçki, G. Zinovev, L. Kamenev, A. Sverdlov, J. Stalin, F. Dzerjinski önemli bakanlıklara tayin edildiler.

Kabul edilen kararnameler Rusya'nın, toprakların köylülere verileceğini ve tüm bölgelerde Sovyet hükümetinin iktidarının kurulacağını ilan etti. Lenin ve arkadaşlarının, milletlerin kendi kendilerini idare etme hukuku hakkında yeni görüşleri vardı. Bu konuda Lenin'in Millî Mesele hakkındaki sözleri temel alındı. Lenin'in sözünde milletlerin kendi kendini idare etme haklarının parti tarafından kabul göreceğini, fakat milletlerin millî hareketlerini desteklemeyeceklerini bildirdi. Çünkü yeniden kurulan memlekette burjuvaların tekrar sahneye çıkma ihtimalinin olduğunu ve işçilerin yenilebileceğini dikkate alacaklarını söyledi. Bolşeviklerin planlarına göre millî meseleler, Geçici Hükümete karşı mücadelede silah olarak kullanılacaktı. V. İ. Lenin ve arkadaşları, Rusya'da köylülerle ve işçilerle birleşerek Sosyalist Devlet kuracaklarını açıkladı. Sovyet hükümetinin liderlerinin planlarına göre Rusya'da proletarya diktatörlüğünün kurulması gerekiyordu. Bütün iş yerleri ve fabrikaların devletleştirileceğini ilan etti. Eğer bu değişikliklere partiler karşı çıkacak olursa her türlü acımasız ceza tedbirlerinin alınacağı uyarısında bulundular. 3 Aralık 1917'de yayınlanan beyannamede: "Rusya halklarının kendi kendini idare etme hakkının tanınacağı" ve yeni kurulan hükümetin amaçları açıklanıyordu. "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlıklı beyannamede, "Bundan sonra sizin dinleriniz ve gelenekleriniz, millî ve kültürel idareleriniz serbest olacak. Onlara bundan sonra hiç kimse dokunmayacak. Kendinize ait millî hayatınızı özgürce kurabilirsiniz. Sizin buna hakkınız vardır. Unutmayın, Rusya'nın bütün halklarının hakları gibi sizin de haklarınızı devrimin bütün gücüyle ve onun organı olan İşçi, Asker ve Köylü Temsilcilerinin Sovyetleri tarafından korunacaktır. Bu devrimi ve

onun hükümetini destekleyin” denilmişti. Egemenliğini alacak halkların kendi hayatlarını istedikleri gibi yaşayabilecekleri söylene de, özgürlüklerin, Bolşeviklerin ve hükümet merkezinin izni olmadan gerçekleşmeyeceği de belirtildi.

Merkezî Hükümetin iktidarını en fazla destekleyen J. Stalin idi. Milletler Halk Komiserliği Başkanı Stalin, 1918 yılının Mayıs ayında Sovyet hükümetinin Moskova’ya bağlı olacak halkların özerkliğini kabul edeceklerini söyledi. Özerklik, işçi ve köylülerin Sovyet hükümetini desteklediği durumda alınabilecekti. Hükümet, yerel icra komiteleri başkanlığına ve üyeliğine yerli halktan hiç kimseyi seçmedi. İdare, merkezden gönderilen Rus komiserlerin eline verildi.⁵⁸

5. Kazakistan’da Sovyet Hükümeti’nin Kuruluşu ve Özellikleri

Devrimin merkezdeki zaferi, diğer bölgelerde ve özellikle Kazakistan’da da Sovyet hükümetinin kurulmasına yol açtı. Buna rağmen, Kazakistan’da proletarya devrimi için uygun sosyal-ekonomik şartların olmaması, Sovyet Hükümetinin kurulmasını zorlaştırıyordu. Kazak köylerindeki toprak sahiplerinin baskısı, yerli işçi sınıfının ve Bolşevik taraftarlarının yetersiz olması da zorluk oluşturuyordu. Don Kozakları, “ESER’ler”(devrimcilerin sosyal- demokrat sol kanadı), Menşevikler ve Beyaz Ordu mensupları, yeni hükümetin kurulmasına karşı çıktılar. Alaş Partisi de Ekim Devrimi’ni onaylamıyordu. Sırderya Bölgesinin Evliya Ata milletvekilleri komitesinin ve Kazak Bolşeviklerin Başkanı Turar Rıskulov, Halk Komitesi’ne yazdığı mektubunda, “Binlerce adam, bu zamana kadar Sovyet Hükümetinin ne olduğunu anlamış değil. Hükümet halka tanıtılmadı.” diyordu. Kazaklar Sovyetleri, Çarlık Hükümetinin bir devamı olarak kabul ediyordu. Bunun sebebi, halkın çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde Sovyet iktidarının kurulmasına rağmen, köy ve kasabalarda Çarlık zamanındaki düzen hâlâ devam ediyordu.⁵⁹

Kazakistan, Ekim devrimini takip eden günlerinde karşıt blokların savaş meydanına dönüşmüştü. Kazak halkı, Kızıllar ve Beyazlar arasındaki kanlı

⁵⁸ B. M. Bolotin, *Sostoyaniye i Perspektivı Dvuh Sistem*, Moskova 1988, s. 134-135.

⁵⁹ A. Baytursunov, A. B. Andaspagan,, “Problemler Hakkında” *Kazak Gazetesi*, 1914, Ocak. Sayı, 48. s 12.

çatışmaların ortasında kaldı. Sovyet Hükümeti önce Sırderya bölgesinin önemli şehir ve merkezi olan Petrovsk (bugünkü Kızılorda) şehrinde kuruldu. Burada, Ekim devrimine kadar, işçi ve askerlerden silahlı gruplar oluşturulmuştu. Sırderya, Akmola ve Bökey bölgelerinde Bolşeviklerin başlattığı silahlı saldırıya Geçici Hükümetin askerleri karşı koyacak güçte olmadığından, birçok bölgede Sovyet Hükümeti barış yoluyla yönetimi ele geçirdi. Fakat geçici Hükümetin yerel organları ve komiserlerinin güçlü olduğu Turgay, Oral, Semey ve Yedisu bölgelerinde silahlı saldırılara başvuruldu. Buralarda, Alaş Orda, Hokand Özerk Hükümeti ve Don Kozakları, bu saldırılara karşı koydular. Fakat sonuçta, merkezden Kazakistan'a gelen parti organları burada Sovyet yönetimini kurdular.

Petersburg'ta Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra Kazakistan'da da Sovyetler, gıda maddelerini, maliyeyi, demir yolları ile kütüphaneleri kontrol altına aldılar. Nisan 1917'den itibaren Kazak İşçi ve Asker Sovyeti temsilcileri, Ombı, Taşkent, Semey, Vernyi, Petropavlovsk, Perovsk, Kazalı, Kostanay, Aktöbe ve diğer yerlerde de işçi ve asker Sovyeti idareyi ele aldılar. Aynı şekilde: Oral, Akmola, Evliya Ata, Kırgız Kazak millî komiteleri idareyi aldılar. Oral eyalet, Akmola, Aktöbe, Pavlodar ve Öskemen ilçe Sovyetleri seçildi.

Eyaletleri ve ilçeleri yönetenler ile Kazak komiteleri Sovyetlerle beraber olup, idareyi ve millî menfaatleri korumaya çalıştılar. Onlara çoğu zaman siyasî tecrübesi olan aydınlar önderlik ettiler. Mesela, Semey eyaleti Kazak komitesinin başkanı Alaş hareketinin meşhur üyesi R. Marsekov, Oral'da C. Dosmuhamedov, Yetisu'da İ. Caynakov idi. S. Seyfullin, M. Aytpenov, H. Dosmuhamedov, C. Aldongarov da Kazak komiteleri ile ilçe bölgelerine başkan seçildiler.

S. Seyfullin'in dediğine göre, eyalette komiteler kuruldu. Çok yerlerde halka baskı yapan eski zenginler idareden uzaklaştırıldı. Kadınların erkeklerle eşit oy hakkına sahip olduğu ilan edildi. Bu yüzden komite, kısa sürede bütün Akmola Kazakları için büyük önem kazandı.⁶⁰

Köylerde komite başkanlığı ve üyelikleri için seçimler yapıldı. Kazak komiteleri aslında Alaş hareketi ile aynı fikirdeydi. Ancak bazıları Alaş bayrağı altında aktif harekette bulundular. Bir kısmı ise Bolşeviklere katıldı. Sovyetler ile

---

⁶⁰ N.U. Şayahmetov, **Kazakistan Tarihi**, Almatı Kitap Yayınları, Almatı, 2003, s. 101–102.

Bökey Ordası'nda da Merkezî Yönetim Komitesi kuruldu. Geçici Hükümet kurumları içinde A. Bökeyhanov ve M. Tınışbaev Türkistan komitesinde görev yaptılar. Bokeyhanov Turgay'ın, Tınışbaev ise Yedisu eyaletinin komiseri olarak çalıştı.⁶¹ Kasım 1917'den 1918'e kadar Kazakistan'ın birçok yerlerinde Sovyet hükümetinin otoritesi kuruldu.

6. Kazak Özerk Sovyet Devletinin Kurulması

1917 Ekim ayının sonlarından 1918 Mart'a kadar Sovyet Hükümeti esasen şehirler ile Kazakistan'ın başka büyük yerleşim birimlerinde kontrolü sağladı. Obalar ile köylerin büyük bir çoğunluğunda, Kazakistan'da Sovyet hükümetini tesis etme süreci iç savaş başlayana dek devam etti. Kazakistan Sovyet Hükümeti'nin kurulması faaliyetlerine A. T. Cangeldin, S. Seyfullin, K. Şugaev, V. Uşanov, S. M. Tsvilling, A. İmanov, T. Rıskulov, P. M. Vinogradov, T. Bokin, L. P. Emelev, T. Öteпов, A. Rozıbakiyev ve diğerleri aktif olarak katıldılar.

Delegeler millî otonomi meselesi, toprak meselelerinin çözülmesi, kurultay toplantısına hazırlık ve Kazak siyasî partisinin kurulmasına büyük önem verdi. Kongrenin başlamasından bir ay önce, Kazak Gazetesi'nin sayfalarında otonomi meselesi hakkında çeşitli fikirleri ortaya koyan bir kaç makale yayınlandı. Bunlarda, “eğer otonominin gerekliliği kesinse, o zaman Kazaklar için nasıl bir otonomi faydalı olabilir? Ulusal bir otonomi mi yoksa federatif bir otonomi mi? Eğer biz bölgesel bir otonomi şeklini benimserseniz, o zaman onun temeli ne olacak? Toprak mı, veya kültürel özellik mi, veyahut da millet özelliği mi? Kazaklar bağımsızlığa kendi çabalarıyla ulaşabilir mi? Yoksa onu başka halklarla ittifak yaparak mı gerçekleştirebilecek?” şeklinde sorular ortaya atıldı. Fakat bu sorulara net cevaplar verilemedi. A. Baytursunov ve M. Dulat bağımsız otonom Kazak devletinin kurulmasını destekledi. Bökeyhanov “demokratik federatif ve parlamenter Rusya Cumhuriyeti” bünyesinde Kazak millî territoryal otonomisinin olmasını benimsedi. Bu fikri delegelerin çoğunluğu destekledi. Kongre kararında, “Kazak vilayetleri territoryal millî otonomi... almalıdır” şeklinde ifade yer aldı. Kongre çalışmalarındaki

---

⁶¹ Реşения Partii i Pravitelstva Po Hozyayistvennim Voprosom, Cilt 3. Moskova 1968. s. 368

en önemli mesele, toprak meselesi oldu. Bu meseleyle ilgili olarak kongre kararının temel fikri şu şekildeydi: Kazak toplumuna ait arazilerin gaspı durdurulacak, müsadere edilen bütün araziler, ayrıca göçmen idarelerinin hâlâ parsellemediği araziler geleneksel kullanımı için Kazaklara iade edilecek, bozkırlara göçmen akını durdurulacak v. b. Kongre, Rusya Kurucu Meclisine hazırlık meselesini de tartıştı. Milletvekili adayları listesi hazırlandı ve Kazakistan'ın bütün bölgelerinden ve Buhara, Fergana ile Hive'deki Kazak toplumlarından 81 kişinin ismini belirlendi. Listede Kazak Gazetesi'nin yöneticileri, Kazak millî liberal hareketinin liderleri A. Bökeyhanov, A. Baytursunov, bölgesel liderler: A. Ermekov, H. Gabbasov, (Semey) C. Dosmuhammedov, H. Dosmuhammedov, (Batı Kazakistan), M. Tınışbayev (Yedisu), M. Çokay, S. Asfendiyarov (Türkistan Eyaleti) vardı. Ayrıca adaylar arasında Ruslardan bilim adamı G. Potanin ile siyaset adamı V. Çaykin de bulunuyordu.

Kongre kararlarında Kazak Gazetesi'nin çevresinde toplanan Kazak aydınlarının etkisi büyük oldu. Bu sayede Müslüman dindarların Kazak halkına etki yapma imkânları azaldı. Şeri mahkemelerinin yerine modern hukuka dayalı bir yargı sisteminin kabul edilmesi kararlaştırıldı. Kadınlar ile erkeklerin eşit haklara sahip olması benimsenmişti. Başlık parası yasaklandı. Eğitimin zorunlu olduğu kabul edildi ve bunun gerçekleştirilmesinin sivil hükümetin sorumluluğunda olduğu ifade edildi. Bununla beraber kongre kararları, Akmola, Semey, Turgay, Ural ve Hazar Ötesi Vilayetlerindeki Kazak yerleşim birimlerindeki Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için Orenburg'da bağımsız bir müftülüğün kurulmasının gerekliliğini dikkate aldı.

I. Genel Kazak Kongresi esasen Kazak millî siyasî partisi Alaş'ın kongresi oldu. Onun kararlarında "Kazak Partisinin kurulmasının gerekli olduğunu kabul eden Kongre, Genel Rusya Müslümanlar Şurası'na katılan Kazak temsilcilerini bu partinin programını hazırlamakla görevlendirmektedir, bu parti programının esasında, demokratik federatif parlamentler cumhuriyeti talep edilmelidir."⁶² Şeklinde ifade yer aldı. Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve demokratik görüşteki Kazak

---

⁶² TsGVIA, f.366, Op. 2. d. 195, s.41-42.

aydınlarının diğerk temsilcileri Alaş Partisinin liderleri oldu. Bu liberal zenginler ile demokratların partisi idi.

Şubat devriminden sonraki ilk aylarda Kazak milleti kendi kendisini idare etmek için Türkistan'da Özerk Kazak devletini kurmayı düşünmüştü ama bu ideali Rusya kabul etmemişti ve bunun yerine V. İ. Lenin'in düşüncesi ile Bolşevik Partisi özerk bir devlet kurmaya çalışmıştı.

RKP (b) VIII. kongresinin kararlarında yazıldığı gibi "hükümet başında olan ve tüm Sovyet Birliğinde hâkimiyeti elinde bulunduran" Bolşevik Partisi, gerçeği söylemek gerekirse, Kazak Sovyetlerini hükümet işinden uzak tutmuştu.

Millî ayaklanmacılar, bölge dışındaki halkların millî bağımsızlık fikrine önem verdiklerini bolşeviklere göstermişlerdi. Komünist Partisi ile Sovyet hükümeti sovyet sisteminde Kazak özerkliğini kurmak için hazırlığa bile başlamıştı.⁶³

T. Cangeldin'in dediğine göre, V. İ. Lenin Kazakistan'daki olayları unutmamıştı. O, Başkırdistan ve Kazakistan'ın tüm partileri ile sovyet memurlarından bu meseler hakkında her ay bilgi alıyordu:

1. Biz Başkırtlara, Kırgızlara (Kazaklara) ve diğerklerine neler verdik?
2. Genel olarak ilim hakkındaki sonuçları.
3. Özellikle bu milletlerin komünistlik okulları.

M. İ. Kalinin'in başkanlık etmesiyle özel kurulan "Kırgız (Kazak) Başkırd komisyonun" toplantısında Türkistan, Kazakistan ve Başkırdistan'ı birleştirme ve Orenburg'ı onlar için bir merkeze dönüştürme hakkındaki çalışmalara yorumlar yapılmıştı. Bu yorumlara Tatar milleti itiraz etmişti, Kırım'ın, Kafkas'ın, Oral ile İdil'in yakınındaki müslümanların Tatar Türk cumhuriyetini kurma hakkında teklifler ortaya çıkmıştı. Ama esas çalışma Kazak topraklarını birleştirmek üzerine olmuştu. 10 Temmuz 1919 tarihinde V. İ. Lenin Kazak (Kırgız) ülkesinde idarî işlerin başlatılması hakkındaki kararnameye Devrimci Komite imza atmıştı. O kararname Kazak ülkesinde ilk yüksek seviyede askerî düzenin kurulması hakkında yazılmıştı. Kararnamenin amaçları: ortaya çıkan devrimcilere askerî yönden müdahale etmek, ülkede millî mücadeleyi arttırmak, tarımdaki ve medeni sistemdeki durumları iyileştirmek, Kazakistan'da Sovyetlerin Kurultay Kongresini hazırlamaktı.

---

⁶³ E. Sıdıkov, **Şakarim ve Alaşorda**, Almatı: Rapitet yay, 2008. s. 70.

Devrimci Komitenin kontrolüne Astrahan eyaletindeki Kazakların oturduğu bölge ile Oral, Turgay, Akmola, Semey eyaletleri verilmişti. Kazak idaresinin başkanlığına Polak soyundan çıkan ve 1902 yılında Komünist Partinin üyesi olan S. Pestkovskii seçilmişti. Yönetimin kadrosunda: B. Lukaşev, A. Cangeldin. A. Baytursinov, M. Tunganşin, S. Mendeşev, B. Karaldin, B. Karatayev gibi üyeler vardı ondan sonra yine üyeliğe A. Avdeev, A. Aytiev, A. Alibekov, S. Arğınşiev, S. Seyfullin, H.Gabbasov, T. Sedelnikov, V. A. Radus Zenkoviç gibi kişiler de eklenmişti.

Kazrevkom ile onun yerel kurumları Kazak bozkırında Sovyetleri düzenleyip, iyi niyetli Kazak aydınlarını temsilci olarak Sovyet sistemine çağırmaya başlamıştı. 9 Nevruz 1920 yılında bile “Kazak hükümetini” tanıyoruz diye Alaşorda'nın dağıtılması hakkında karar almıştı.

Kazrevkom medenî sistem işlerinde önemli gelişmeler yapılmıştı. Kazrevkom “Uşkın” gazetesini çıkarmıştı ve Aktöbe ilçesinde de yeni okullar açmıştı. Bir şehirde bile 300'den fazla okul açılmıştı, ülkenin birçok şehrinde öğretmen yetiştiren okullar açmaya başlamıştı.

Kazrevkom Kazak topraklarını birleştirmek için birçok işler yapmış olmasına rağmen bu çalışmalarını onun bazı temsilcilerinden birini, A. Baytursunov'u, memnun etmemişti. Bununla beraber ülkedeki diğer bölgelerin temsilcileri de millet problemini çözmede devletin yeterli olmadığını bildirmişti. Milletlerin bilgi bakımından yeterli olmadığını savunan J. Stalin, Millet İşleri Halk Komiserlerinin işine sürekli olarak itiraz ediyordu.

20 Temmuz 1920 tarihinde Sovyet hükümeti ilk federasyonlu sosyalist devlet olan RKFSR içinde Özerk Kazak Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulması hakkında kararname hazırlamıştı. 4 Ekim 1920 yılında Orenburg şehrinde KKÖSD (Kazak Özerk Sovyet Devleti) Sovyetlerinin Kurultayı toplanmıştı. Kurultay, hükümet kurumları ile Cumhuriyetin Merkezî İdare Komitesini ve sonra Halk Komiserleri Sovyetini seçmişti. KazKÖSD Merkezî İdare Komitesine başkan olarak S. Mendeşev seçilmişti. KazKÖSD Halk Komiserleri Sovyetinin başkanlığına ise V. A. Radus Zenkoviç seçilmişti.

Kongre şöyle bir açıklama yapmıştı: “*Kazak Kırgız Özerk Devleti halkının bilgili ve emekçi toplumu, Cumhuriyetin emekçi halkı ile bir bütün haline gelecektir. Biz, KazKÖSD'ün emekçi halkının manevî, siyasî ve tarım işlerini geliştirebilmek*

için gerekli imkânları sağlayacağız ve bu konu hakkında RKFSC'nin diğer parçaları ile birleşme hususunda emekçiler mücadelesinin ortak hedeflerini belirlemeyi düşünüyoruz”.

“KazKÖSD emekçilerinin haklarının bildirisini” kabul ettikten sonra, orada ilişkilerin aslı “şimdi RKFSC'ne katılacak olan milletlerin kendi arasında güvenli bir şekilde anlaşmasını esas alarak, onların sıkı ilişkiler içerisinde olmasını sağlayacaktır” denilmiştir.

Ayrıca, KazKÖSD'ün anayasal yolla kurulduğu ilan edilmişti. Hatta hükümetin ve devletin idare kurumlarının oluşturulmasının gerektiği ve toprak siyaseti, vatandaşların temel haklarının ve hedeflerinin belirlenmesi, hatta seçim sistemi, mahkemenin düzenlenmesi ve memur sisteminin kurulmasının lüzumlu olduğu bildiride belirtilmişti.

Bildiride Cumhuriyeti ekonomik olarak yenilemek ve çağdaşlaştırmak, “çalışma hususunda tamamen kendi içinde hareket edip, ekonomide ve siyasette yürüttüğü sistemi, Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerdeki siyasetiyle karşılaştırdığımızda düşündüğümüz gibi gelişmeler olacaktır” diye gösterilmiştir.

Kongre, Cumhuriyete dâhil olan tüm milletlerin barış içinde ve güvenli yaşamalarını sağlamaya çalışmıştı. Bildiride, “Her bir millet, tüm devlet kurumları ile okullarda ana dilini kullanabilir ve bu milletlerden her biri de millî gelişmesini devam ettirebilir. Bununla beraber bu milletlere tüm imkânlar sağlanacak ve hukuk önünde eşit olacaklardır. Bütün bu sayılan imkânların yerine getirilmesi gerekir”.⁶⁴

Yerel Kazak Sovyet Devletinin ilân edilmesi tarihî önem taşımaktaydı. Kazak halkı, kendisinin asırladır hayal ettiği bu idealin gerçekleşmesini uzun yıllardır sömürgeciliğe karşı olan mücadelenin sonucu olarak görmüş ve bu başarıyı millî gelişme yolunda ilk adım olarak kabul etmiştir. Bildiride:

1. Devlet düzeni: Rusya, demokratik federatif cumhuriyet olmalıdır. Federatif cumhuriyete katılan her devlet iç işlerini kendi yönetecek, fakat diğer devletlerle uyumlu olacak.

---

⁶⁴ E. Sıdıkov, a.g.e. “Trotskiğe Hat (Trotskiye mektup)” ya da Alaş Liderlerinin Söylediği Gerçek, Almatı: Rapitet yay, 2008. s. 70.

2. Mahalli özgürlük: Kazakların yaşadığı vilayetlerin birleşmesinden oluşan Kazak muhtariyeti Rusya Federatif Cumhuriyeti'nin bir üyesidir... Alaş Partisi haktan yana, zayıflara yardımcı ve zalimlere düşmandır...

3. Temel hukuk: Rusya Cumhuriyeti'nde din ve ırk ayrımı yapmadan erkek-kadın herkes eşit olmalıdır. Toplantı düzenleme, dernek kurma, fikrini açıklama, gezete yayınlama ve kitap basmaya özgürlük verilmelidir...

4. Din: Din ve devlet işleri birbirinden ayrılmalıdır. Her dine eşit haklar... Kazakların kendi müftülükleri olmalı...

5. Hükümet ve yargı: Her halkın hükümeti ile yargısı kendi yaşam ve geleneklerine göre şekillenmelidir. Yöneticiler ve hâkimler yerli halkın dilini bilmelidir... Kazakların çoğunluk olduğu yerlerde yargı dili Kazakça olmalıdır.

6. Millî savunma: Millî savunma için asker bugünkü gibi olmamalıdır. Askerlik çağına gelen gençler kendi bölgesinde eğitilmeli ve kendi bölgesinde askerlik hizmetini ifa etmelidir... Askerlik görevini Kazaklar suvari olarak yapmalıdır.

7. Vergi: Durumuna ve gelirine göre, zenginden çok, yoksuldan az ve âdilce alınmalıdır.

8. İşçiler: İşçiler kanununun koruması altına olmalıdır. Alaş Partisi işçilerle ilgili olarak Sosyal Demokratların Menşevik grubunun programını kabul eder.

9. Eğitim ve bilim: Eğitim kurumlarının kapıları herkese açık ve ücretsiz olmalıdır; halkın her kesimine okul yaygınlaştırılmalıdır; ilkokullarda eğitim ana dilinde olmalıdır; Kazakça ortaokul ve üniversite açılmalıdır; eğitim kendi içinde özerk olmalıdır; Hükümet eğitime karışmamalıdır...

10. Toprak meselesi: Kurucu Meclis anayasa hazırlarken toprak paylaşımında yerli halka öncelik verilmesi talep edilmelidir; Kazaklar toprak hisselerini buldukları bölgelerden alıp yerleşene kadar, Kazak topraklarına göçmen Rus köylüleri getirilmemeli, önceden alınmış yerlerin Rus köylüleri yerleşmemiş olanları da Kazaklara geri verilmelidir".⁶⁵

Tüm Rusya Merkezî İcra Komitesi ile Halk Komiserleri Sovyeti'nin Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni Kurma Hakkındaki Kararnamesi

⁶⁵ **Kazak Gazeti**, 21 Kasım, Sayı 251, Almatı, 1924.

Özerk Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hakkındaki Kararname

10 Temmuz 1919 tarihinde Halk Komiserleri Sovyeti 354 numaralı kararnameyi geliştirerek tüm Rusya halkının Merkezî İcra Komitesi ile Halk Komiserleri Sovyeti karararlaştırmıştır:

1. Sovyet Sosyalist Rusya Federasyonu Cumhuriyeti'nin parçası olarak Özerk Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulsun ve onun içine önceki valilik sınırlarına şimdi bu eyaletler eklensin:

a) Semey eyaletine; Pavlodar, Semey, Öskemen, Zaysan ile Karkaralı ilçeleri eklensin,

b) Akmola eyaleti; Atbasar, Akmola, Kökşetay, Petropavlovsk ilçeleri ile Ombı ilçesinin bir parçası,

c) Torgay eyaletinin içine; Kostanay, Aktöbe, Irgız ile Turgay ilçeleri,

d) Ural eyaletinin içine; Ural, İlbişin, Demir ve Gurev ilçeleri

e) Hazar denizi çevresindeki Mangıstav eyaleti ve bu eyaletin Krasnovodsk ilçesindeki 4 ve 5 Aday soyu bölgeleri;

f) Astrahan Atkomı tarafından bir komisyon kurulsun ve Astrahan ile Kırgız Revkomları arasında çözüm bulunabilsin diye, Astrahan eyaletinden Sinemore köyü, Bökey ordası ve bazı köylerin Kırgız Revkomlarına verilmesi gerekir çözüme ulaşıldı.

2. Bu karar artık Türkistan Cumhuriyeti içine giren Kırgız topraklarının, Kırgız Cumhuriyeti'nin içine dâhil olan bu eyaletlerin halklarının iktidarına göre yapılması lazımdır.

3. Özerk Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin idarî kurumları, Yerel Temsilciler Sovyetinin, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezî İcra Komitesi ile Halk Komiserleri Sovyeti olmaktadır. Bu kararnamede bahsedilen görevi, ikisi aynı anda yapmaktadır diye açıklanmıştı.

4. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin işlerine başkanlık yapmak için:

1) Posta, telgraf başkanlığı ile beraber iç işleri;

2) Adalet;

3) İlim;

4) Sağlık idaresi;

5) Sosyal yardım;

- 6) Tarımcılık;
- 7) Gıda maddeleri;
- 8) Maliye;
- 9) Halk köy işleri Sovyeti Halk Komiserleri;
- 10) İşçi ve köy işçi koruculuğu;
- 11) Emekçi halk komiserliği;
- 12) Kara yolları halk komiserliği kurulacaktır.

5. Askerî araçların yönetimi için Edil dışı askerî bölgeye tâbi kılınarak Kazak Askerî Komiserliği kurulacaktır.

6. Rusya Sovyet Sosyalist Federasyonu Cumhuriyeti'nin maliye ve ziraat siyasetini tüm cumhuriyet bölgesinde bir bütünlük sağlamak amacıyla, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin gıda maddeleri, Maliye ve Halk Komiserliği, işçi ve köy işçi korucusu ve bununla beraber Halk Ziraat Sovyeti ile Posta ve Telgraf yönetimi, Kazak İstatistik Bürosu ile Kazak Komisyonu, Emekçi Halk Komiserliği ile Karayolları Halk Komiserliği, Rusya Sosyalist Federasyonu Sovyet Cumhuriyeti'nin Halk Komiserliğine tamamen bağlı olacaktır.⁶⁶

I. Uyarı: 6. bölümde adı geçen Halk Komiserleri ile Kazak Askerî Komiseri, Kazak Cumhuriyeti Halk Komiserliği Sovyeti'nin, Rusya Sosyalist Federasyonu Sovyet Cumhuriyeti'nin Halk Komiserliği ile anlaşmalı olarak seçilecektir.

II. Uyarı: Kazak Cumhuriyeti'nin Halk Komiserleri Sovyeti, Halk Komiserlerinin yanındaki heyetleri seçecektir.

7. Kazak (Kırgız) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İçişleri (Posta ve Telgraf yönetimleri), Adalet, İlim, Sağlık, Ekonomi ve Ziraat Halk Komiserliği, kendi işlerini kendilerine göre yönetecek ama Tüm Rusya Halkı Merkezî İcra Komitesi'nin önünde sorumlu olacaktır.

8. Özerk Kazak (Kırgız) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin maliye giderleri ile teknik araçları Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hazinesinden karşılanacaktır.

9. Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, dışişleri ile dış ticareti tamamen merkez kurumlarının kontrolüne alacaktır.

---

⁶⁶ **Kazahstanskaya Pravda** Gazetesi, Sayı 26, Çimkent, 1992, s. 23.

10. Kazak (Kırgız) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kongresi toplanıncaya kadar Özerk Kazak (Kırgız) Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'inin tüm hükümet idaresi bu kurallarla yönetilecek ve eyaletlere eklenen yeni yerlerin sınırları Kazak (Kırgız) Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'inin Revkomu tespit edecektir.

11. Kazak (Kırgız) Cumhuriyeti'nin Akmola ve Semey eyaletlerinin idaresi merkez kurumları tamamen düzenlenene kadar geçici olarak Sibiry Revkomunun kontrolünde kalacaktır. Sibiry ve Türkistan, geçici bir süre Kazak eyaletlerinin idaresi için Sibiry Revkomu ile Türkistan Merkezî İcra Komitesi Başkanlık Heyetinin kadrosuna Kazak Revkomunun vekillik verdiği üyeler eklenecektir; Kazak Revkomunun adı geçen üyeleri yaptıkları işler hakkında Sibiry ile Türkistan Komitesine bilgi verecektir ve bu üyeler de onun tavsiyelerini yerine getirecektir.

Uyarı: Bir tarafta Kazak Revkomu ve diğer tarafta ise Türkistan'ın Merkezî İcra Komitesi ve Sibiry Revkomu vardır. Eğer onların arasında sonradan Kazak (Kırgız) Cumhuriyeti'nin coğrafyasına ya da bir eyaletine başka bir bölge eklendiğinde taraflar arasında anlaşmazlık çıkarsa, bunları çözüme görevi Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi Kurumlarına verilecektir.⁶⁷

Tüm Rusya Merkezî İcra Komitesinin Başkanı M. Kalinin

Halk Komiserleri Sovyetinin Başkanı V. Ulyanov (Lenin)

Tüm Rusya Merkezî İcra Komitesinin Sekreteri A. Enukidze

---

⁶⁷ **Kaynak** Sovyet hükümetinin Kararları, Cilt:10, Moskova, 1979, s. 97-100.

İKİNCİ BÖLÜM

A. Kazakistan'da Yeni Ekonomik Politikaların Uygulanması

Sovyet iktidarının ilk yıllarında (1924–1928) henüz rejimin oturmamış olması sebebiyle Lenin “YES” adı verilen, “iki adım ileri, bir adım geri” olarak ifade edilen iktisadî bir politika uygulanmıştır. Bu dönemde, komünizmin iktisadî programı devreye girmiştir. Köylü topraklarının kamulaştırılması (kolhozlaşma) ve bankaların devletleştirilmesi, sanayi ve ticarete işçilerin söz sahibi olacağı yönündeki politikalar, Stalin döneminde 1929'dan sonra uygulanmaya başlanmıştır. Kolhozlaştırma faaliyetleri öncelikli olarak göçebe köylülerin bulunduğu Kazak topraklarında başarıyla sürdürülmüştür. Binlerce Kazak köylüsü kolhozlara zorla götürülmüştür. Bu zorlamalar sırasında direnen Kazakların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise elverişsiz hava şartları nedeniyle açlık ve soğuktan hayatlarını kaybetmiştir. Kazaklardan birçoğu toprak ve hayvanlarını bırakarak göç ettiği gibi birçoğu da hayvanlarını vermemek için onları öldürmüşlerdir. Bunun sonucunda bu dönemde tarım ve hayvancılıkta büyük bir düşüş gözlenmektedir

Sovyetlerin Türkistan üzerinde uyguladığı iktisadi politikalar sayesinde, her Türk Cumhuriyetine ayrı ayrı görevler tahsis edilerek bu bölgeler iktisadî yönden Moskova'ya bağlı hale getirilmiştir.⁶⁸

1. Sovyetlerin Yeni Ekonomi Siyaseti

Komünist Partinin X. Kongresi (Mart 1921) yeni bir iktisat politikasına geçmenin ilk basamağı olmuştur. Kongrenin ilk oturumunda ele alınan plânlarda ilk önemli konu, zorunlu ek vergilerin kaldırılmasıydı. Alınan kararlar doğrultusunda, ziraatla uğraşanların yetiştirdiği mahsulün, ailenin geçimi için ayrılan kısmının dışında olanın tamamının alındığı vergi türü kaldırılmıştı. Fakat bunun yerine başka

---

⁶⁸ O. R. Latsis, *Voyti iz kvadrata*, Moskva, 1989, s. 46.

bir vergi eklendi. Bir de, Lenin kongrede “dönüşüm dolaşım serbestliğine” geçme gereği üzerinde durmuştu. Delegeler buna sert tepki göstermişlerdi.⁶⁹

Yeni Ekonomi Siyasetini hayata geçirebilmek için, büyük zorluklarla mücadele etmek gerekmişti. Şehirler ve köyler, cansız yığınlara dönüşmüştü. Ülkenin durumu çaresizdi. İstasyonlarda aç ve yıpranmış giyimli insanlar çoğalmaya başladı. İşsizlik ile cinayetler arttı. Kötü hastalıklar ve hastalıktan ölenlerin sayısı çoğalmıştı. Normal grip hastalığı bile ölümlere neden oluyordu. Volga ırmağı etrafı ile Oral dağı yakınlarından, Kafkasya, Kırım ve Ukraynaya kadar kuraklık yayılmıştı. Halk fakirleşmişti. 40 milyondan fazla insan açlığa maruz kalmıştı. Açlıktan 5 milyon civarında insan ölmüştü. Köylerdeki evlerin %20’si boşalmıştı. Evsiz çocukların sayısı artmaya başladı. 1922 yılında ülkede aşağı yukarı 7 milyon çocuk korumasız, öksüz ve yetim çocuklar durumundaydı. Bütün bunların yanında, doğal felâketler de baş göstermişti.⁷⁰

1921 yılında ülkede hareketlenmeler çoğalmaya başladı. Hükümet, açlığa karşı bazı tedbirler alma yoluna gitti. Örneğin; aç kalanlara diğer ilçeler tarafından yardım yapılmak, anaokulu yapmak, bulaşıcı hastalıklara karşı tıbbî hizmetler vermek ve cinayet davalarına bakacak ceza mahkemelerinin çoğaltılması gibi kararlar alındı. O dönemde iyi olmayan uluslararası ilişkilerden de yavaş yavaş faydalanılmaya başlanmıştı. Uluslararası proletaryanın desteği, hayır kurumlarının yardımı sağlandı. Hükümetin ve diğer milletlerin yardımıyla bu felâket bir ölçüde hafifletilebilmişti. 1922 yılında ise köyler ile ilçelerde tarımın durumu düzelmeye başlamıştı.⁷¹

Partinin X. Kongresinde kabul edilen Yeni Ekonomi Siyasetine geçme hakkındaki kararların uygulanması, başlangıçta istenen sonuçları vermemişti. Bunun sebebi, çözümlerin geçici olması ve kesin bir kurtuluş yolunun bulunmamış olmasıydı. Bu durum ise halkı, sosyalizmin manasını yeniden sorgulama ve ona götürecek yolları tekrar düşünmeye mecbur bırakmıştı. Lenin bu konu hakkında “Pravda” gazetesine bir kaç makale yazmış, yeni ekonomi politikası hakkında yorumlar yapmıştı. Ziraatçılara tarlalarını işleyebilmek için araçlar verilmiş, küçük

⁶⁹ T. Şanin, **Çetyre modeli razvitiya sovetkovo selskovo hozyaystva**, Moskva, 1987, s.114;

⁷⁰ N.U. Şayahmetov, **a. g. e.** , s 93- 97.

⁷¹ N.U. Şayahmetov, **a.g.e.** , s 98.

sanayi bölgelerinde un fırını yapacak fabrikalar açılmıştı. Bununla beraber, lokantalar ve yağ fabrikaları, inşaat malzemeleri için de fabrikalar kurulmuştu. Hükümet, işçilere kredi yardımı da sağlamıştı. 1924 ile 1925 yıllarında 415 traktör getirildi. Kredi türünde borçla tohumlar verilmişti. Vergi ile ilgili yeni düzenlemeler, tarım ve sanayinin canlanmasına katkıda bulunmuştu. Bu tür yardımların sonucunda Kazak tarım topraklarının genişliği, 1924 yılında 2.1 milyon hektardan 1928 yılı 4 milyon hektara kadar büyümüştür. Büyükbaş hayvancılık da hızla gelişmişti. 1922 yılında 12.2 milyona kadar azalmış olan hayvan sayısı, 1924-1928 yılları arasında 24.8 milyondan 41 milyona kadar çıkmıştı. Kazakistan'da 103 birliğin işbirliği ile 650 ziraatçı birleşmişti. Güney Kazakistan'da pamuk yetiştiren "Pahtaral" Sovyet Ziraatçılık Kooperatifi kurulmuştu. Bu yıllarda fakir ailelerin sayısı azalmaya başlamıştı. 1928 yılı köy ile ilçelerin $\frac{3}{4}$ kısmını orta gelirli aileler oluşturuyordu.⁷²

2. Kazakistan'da "Askerî Komünizm" Siyaseti

V. İ. Lenin iktidara geldiğinde, ülkedeki mevcut ekonomik durumu şöyle özetlemişti: "Depresyon, yoksulluk, sefalet." İmperyalist amaçlar uğruna girilen 1. Dünya Savaşı, iç savaş yılları, Rusya'nın diğer milletleri gibi Kazak halkını da maddi ve manevi yıkıma sürüklemişti. Kazakistan'da 307 işletmenin 250'si durdurulmuştu. 1913 yılı ile karşılaştırınca Kazakistan'da petrol üretimi dört kat düşmüştü. Karaganda şehrinde yapılan kömür üretimi ise beş kat azalmıştı. Bakır üretimi tamamen durdurulmuştu. Petrol işletmeleri yağmalanıp, 400 bin kg.'dan fazla petrol denize akıtılmıştı. Ekibastuz kömür madenleri ile Spassk bakır fabrikaları tamamen durdurulmuştu. Ülkedeki ziraat mahsulünün sanayideki genel payının, 1920 yılı ile karşılaştırıldığında %6.3'e gerilediği görülmektedir. Tarım bölgesi olan Oral eyaletinde tarım iki kat, Yedisu'da ise 3 kat azalmıştı. Hayvancılık da bu gerilemeden payını almıştı. Hayvan sayısı 29.9 milyondan 16.3 milyona kadar azalmıştı.⁷³

Sovyet Hükümeti, işçilerin durumunu iyileştirmek için önlemler almaya girişti. 1921 yılının ilk aylarında Türkistan Halk Komiserleri Sovyeti halka bedava

⁷² N.U. Şayahmetov, a.g.e., s. 102.

⁷³ B. Ayagan, **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 1998, s. 70-75.

gıda maddeleri ile yakacak dağıtma, iş yerlerine yardım, ücretsiz yemekhaneler hakkında kararlar kabul edilmişti.⁷⁴

Ülkedeki maddî kaynakların sınırlılığı, savaş yıllarının etkisiyle bozulan ekonomik dengelerin tekrar kurulması için Sovyet yönetimi, “Askerî Komünizm” politikasını uygulamaya koymuştu. Bu politikanın amacı, sanayinin merkezileştirilmesi, halkın elindeki gıda ürünlerinin ve maddi kaynakların devletleştirilmesiydi. Maaş, faturalar, ulaşım giderleri, giyim ve ayakkabı almak için halka kuponlar verildi. Kazakistan’da tüm vakıflar, bankalar ve ulaşım sistemi devletleştirildi. Spassk Bakır Fabrikası, Çimkent fabrikası, Anonim Şirketlere ait alüminyum işletmeleri, Ridder, İkibas tuz fabrikası, Baykonur kömür işletmesi, Embi petrol işletmesi devlete verildi. Orenburg-Taşkent ve Yedisu demiryolları, Aral Gölü’ndeki ticarî gemiler, İrtiş ve Yayık ırmaklarındaki vapurlar, Kazakistan şehirlerinde bulunan Rus-Asya, Volga-Kama, Sibir Ticaret ve Banka kapitali devlete verildi.⁷⁵

Uygulanan Yeni Ekonomi Siyaseti, çok geçmeden ülke sanayinin çökmesine neden oldu. Nitelikli eleman eksikliği, maddî kaynak yetersizliği, ulaşım sisteminin bozulması ve askerî organların ekonomiye müdahale etmesi, memleketi krize sürüklemişti.

3. Askerî Komünizm Siyasetinin Sonucu

Yeni ekonomi politikası başarısızlığa uğradığı gibi, köylüyü çok zor durumda bırakmıştı. Toprağı işleme imkânlarının artmasına rağmen, toplanan ürün, savaş öncesi döneme göre üç kat azalmıştı. Hayvancılığın durumu daha da kötüydü. Kızıl Ordu ve Beyaz Ordu tarafından el koyma ve talep nedeniyle hayvanların sayısı azalmıştı. Örneğin, 2 milyon at, 6.5 milyon koyun ve keçi, 2.1 milyon büyükbaş hayvan ve 300 bin deve eksildi. Bu yıllar içinde toplam 10.5 milyon hayvan azalmış oldu. Hükümet Merkez Yönetimi, Sibir ve Kazakistan’da askerî emir olarak özel bir beyanname yayımlandı ve gıda maddelerine el konmaya başlandı. Kazakistan’da ürün ve hayvan vergilerine ek olarak başka vergiler getirildi. Halk, elindeki

---

⁷⁴ B. Ayagan, a. g. e, s. 77.

⁷⁵ B. Ayagan, a. .g. e , s. 78.

hayvanları satıp günlük yiyecek maddeleri alıyordu. Krizin etkileri sanayi sektörüne de yansdı. Fabrikalar, odun yetersizliği nedeniyle kapanmaya başlayınca, işsiz kalan işçiler köylerine dönmeye başladılar.⁷⁶

Ekonomide uygulanan “Askerî komünizm” sonucunda, 1920 yılında Kazakistan’da açlık başladı. 1920- 1921’de yaşanan sert kıştan sonra durum daha da ağırlaştı. Ne yiyecek ne de ekilecek tohum kalmıştı. Halk, köylerinden çıkıp demiryolu istasyonlarında devletin yardımını beklemeye başladı, fakat yardım gelmiyordu. Kazakistan halkının 1 milyondan fazlası açlık ve hastalıktan öldü. Buna karşın devletin baskı kullanma tedbirleri ayaklanmalara sebep oldu. Sokaklarda, “Komünistsiz Sovyetler İçin”, “Gıda Krizi Yok Edilsin”, “Komünistsiz Bolşevikler İçin” sloganları atılmaya başladı. İlk çatışmalar, Kuzey Kazakistan’ın Novoişim ilçesinde meydana geldi. 1920 yılının yaz aylarında Aktöbe, Kostanay, Petropavlovsk, Öskemen, Yedisu ve İrtiş bölgelerinde ortalık karışmaya başlamıştı. Mitinge çıkan halk, büyük istasyonları işgal ediyordu. Kızıl Ordu bu ayaklanmalara karşı şiddete başvurdu. Halkın elinde ise silah yoktu. Kostanay, Akmola, Oral, Semey eyaletlerindeki ayaklanmalar başarılı olmuştu. 1921 yılının Şubat ayında 25 bin kişiden oluşan Beyaz Ordu kuvvetleri, Petropavlovsk şehrinde Sovyet Hükümeti kurumlarını yerle bir etmişlerdi. Gıda maddeleri vergisine itiraz eden orta ziraat işçilerinin bir kısmı da bu harekete katılmıştı. Sibiryaya ile ülkenin merkezi arasındaki demiryolu üç hafta boyunca kapatılmıştı. Mart 1921’de Oral eyaletinin etrafında Sapockov ordusundan silahlandırılan 10 binden fazla kişi harekete geçmişti. Sovyet karşıtı unsurlar, “askerî komünizm” siyasetine karşı ziraatçıların itirazından çok iyi faydalanıp hükümet kurumlarına karşı kışkırtılmışlardı.⁷⁷

Küçük sanayi sektöründe çalışan işçilerin haklarını gözeten yeni bir ekonomik programın gerekliliği ortadaydı. Partinin X. Kongresinde (Mart 1921’de) yeni kararlar alınarak ekonominin iyileştirilmesi hedeflendi. Yeni Ekonomi Siyasetinin uygulanması için, “askerî komünizm” zamanında uygulanan yöntemlerde değişikliğe gidildi. Küçük işletmeler özel kişilere ya da iş ortaklıklarına kirayla verilmeye başlandı. Alınan önlemler, başlangıçta faydalı olmuştu. Pazarlar açılmış,

---

⁷⁶ B. Ayagan, a. g. e., s. 79.

⁷⁷ B. Ayagan, a. g. e., s. 80.

tarım toprakları köylüler tarafından kullanılmaya başlanmıştı.⁷⁸ “Savaş komünizmi”nden Yeni Ekonomi Siyasete geçiş, 1921 yılında ekonomik ve siyasî devrimin ülkeyi yıkmak üzere olduğu ortaya çıkınca gerçekleşmişti.⁷⁹

4. Yeni Ekonomi Siyaseti (YES)-yıllarında Kazakistan

1917 Sovyet toplum bilimi uzun yıllar boyunca, Yeni Ekonomi Siyaseti (YES) dönemini, taktiksel özellikler taşıyan tedbirlerin alındığı ve sosyalizm ideallerinden geçici olarak vazgeçildiği bir dönem olarak gördü. Yeni Ekonomi Siyaseti, genel olarak bakıldığından “sosyalist tercih” fikri yönelimini muhafaza etmekle birlikte, reformun değişik bir modeli, yönetim ve komuta sisteminin önünün kesildiği ve toplum evriminde daha pozitif bir politikaydı.

Şiddetli kriz dalgası Cumhuriyetin tarım sektöründen açıkça görüldü. Mesela, 1914’te 3.6 milyon desyatına olan ekili alanlar, 1922’de 1.6 milyon desyatınaya kadar küçüldü. 1914’de her desyatınada 38.7 put olan ekim verimi de 1921’de 18.7 puta kadar düştü. Bu dönemde, genel tahıl üretimi üç misliden fazla oranda azaldı.⁸⁰

Hayvancılık sektörü de ağır krize uğradı. 1914’den 1922 yılının sonuna kadar büyük baş hayvan sayısı 2.1 milyon, yıllık 2 milyon, küçük baş (koyun ve keçi) 6.5 milyon, deve 0.3 milyon azaldı. Genel olarak bu yıllarda toplam 10.8 milyon baş hayvan eksildi.⁸¹

Çiftçilik sektöründe meydana gelen krizin sonucunda korkunç bir açlık felaketi ortaya çıktı. Çeşitli bölgelerden gelen haberlere göre, 1921-1922 yıllarında Orenburg idari bölgesinde 445 bin kişi, Kostanay idari bölgesinde 225 bin kişi, Ural’da 400 bin kişi, Aktöbe’de 360 bin kişi ve Bökey idarî bölgesinde 100 bin kişi açlık felaketine maruz kaldı. Daha sonra açlıktan bölgelere göre, Cumhuriyet’te 2.3 milyon kişi aç kaldı. Açlıktan ve onunla birlikte yayılan hastalıklardan, ayrıca afet

---

⁷⁸ Abuseitova, *İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Azii (Orta Asya ve Kazakistan Tarihi)*, Dayk-Press, Almatı, 2001, s. 440.

⁷⁹ B. Ayagan, *a.g.e.*, ss.156-167.

⁸⁰ *Sborn. Stat. Sved. O Dvijenii Naseleniya, Skota i Urajayev po KSSR s 1880 g. Po 1922 g.* Orenburg, 1925,s. 68-69.

⁸¹ *A.g.e.* s. 44-45.

bölgelerinden göç edilmesinden dolayı halkın nüfusunda önemli ölçüde azalma meydana geldi. 1914’de 4.811.662 olan ülke nüfusu, 1922’de 3.795.963’e düştü.⁸²

Sovyet hükümeti emekçilerin durumunu geliştirmeye çalışmıştı, yaşamak için gerekli malları paylaşmak için komünist esaslı bir kavram düşünülmüştü. Mesela 1921 yılının ilk zamanlarında Türkistan Halk Komiserleri Sovyeti halka gıda maddeleri ile yakıtları bedava dağıtmaya ve iş yerlerine yardım etmeye, ücretsiz yemekhaneler yapmaya karar almıştı.

Ne var ki zalimliği esas alan gıda maddeleri siyaseti başarısızlığa uğratmıştı. Ziraatçıların sabrı bitmişti. Kazakistan’ın kuzeyinde ziraatçıların “Askerî komünizm” siyasetine karşı çıkan hareketi, “yeşiller” hareketi diye adlandırılmıştı ve onlar “beyazları” da “kırmızıları” da desteklememişti. Böylece 1921 yılında ziraatçılar gıda maddelerinin fazlasını zorla ellerinden almasına tamamen karşı çıkmışlardı.

İlk kez bu siyasete karşı ayaklanma Kuzey Kazakistan’ın Novoışim ilçesinde başlamıştı. Kostanay, Akmola, Oral, Semey eyaletlerinde ayaklanma hareketleri fazla olmuştu. Mesela 1921 yılının Şubat ayında Çar ordusundan Albayı Nikolaev ve Tokarev’in komuta ettiği 25 bin kişiden oluşan ordu, Petropavlovsk şehrinde Sovyet Hükümeti kurumlarını yerle bir etmişlerdi. Gıda maddeleri vergisine itiraz eden ziraatçıların bir kısmı bu harekâta katılmıştı. Sibiryâ ile ülkenin merkezi arasındaki demiryolu üç hafta boyunca durdurulmuştu. Mart 1921’de Oral eyaletinin etrafında Sapockov ordusunun silahlandığı 10 binden fazla isyâncı harekete geçmişti. Sovyet Hükümetine karşı eylemciler, “askerî komünizm” siyasetine karşı ziraatçıların itirazından faydalanmış ve halkın desteğini kazanmışlardı. Bu sırada Karkaralı ilçesinin 70’den fazla parti üyesi ile sovyet görevlisi öldürülmüşlerdi. Küçük ziraatçıların haklarını koruyacak Yeni Ekonomi Siyasetinin ihtiyaç olduğu görülüyordu. Orenburg (Haziran 1921’de) eyaletinde yapılan Parti Birinci Kurultayında Yeni Ekonomi Siyasetine geçme kararı alınmıştı.

“Savaş komünizminden” hemen sonra YES’e geçilerek 1921 yılında ekonomi ve siyasî bakımından harap durumda olan ülkenin problemlerini çözmek mümkün olacaktı. Fakat YES’in esas manasını halkın çoğu anlamamıştı. Ülkeye büyük

---

⁸² A.g.e. s. 4-5.

değişim getiren bu tedbirler, halkın sıkıntılarını acilen gidermek, Sovyet sisteminin her yerde benimsenmesini sağlamak için alınmaktaydı.⁸³

Rusya Komünist (bolşevik) Partisi [RK(b)P] X. Kongresi (Mart 1921'de) YES'ne geçmenin ilk basamağı olmuştu. Kongrenin ilk oturumunda müzakere edilen mesele ziraatçilerden zorla alınan vergi idi. Bu önceleri “zorla uygulanan vergiyi aynı değil para olarak almak” planlanmıştı. Bu beyannameyi (Merkez Komitesinin toplantısında) V. İ. Lenin açıklamıştı.

Dıştan bakılınca bu yapılan iş, ziraatçıların yetiştirdiği mahsüllerin aile ihtiyacına yetecek kadar olanından fazlasına el koyma şeklinde uygulanan vergiyi kaldırmaktı. Onun yerine para olarak vergi alınacaktı. Bu vergiye her sene yapılan zam uygulanmayacaktı.

Hâlbuki yeni konulan verginin amacı “Şavaş komünizmi” siyasetinin uygulamasının habercisi idi ki o vergiyi kaldırmaktan daha kötü idi. Ancak Yeni Ekonomi Siyaseti ziraatçının kendi işini serbest geliştirebilmesi için güven vermişti.

Fakat bu vergi hakkındaki problemin sadece bir parçası idi. Pratik olarak ziraatçı kendisinde kalan artık mahsulü nasıl pazarlayacaktı? Bu sadece satmak yoluyla yapılacaktı. Lenin kongrede “dönüşüm dolaşım serbestliğine” geçmek lazım diye seslenmişti.⁸⁴

5. Kazakistan'da 1920-1922 ve 1930-1936 Açlık Yılları

Ekim İhtilali'nden sonra Kazakistan'da yeni bir ekonomik siyasete geçiş döneminin zorlukları yaşanıyordu. 1921 yılının yaz aylarında ülkenin birçok bölgesi kuraklığa uğramıştı. Önceki yıllarda da çok fazla kıtlık olup, bazı yerlerde bu durum büyük baş hayvanların yaklaşık %80'inin ölmesine neden olmuştu. Ülkenin %75'i açlıktan etkilenmişti. Ölenlerin sayısı Kasım 1921'de 1 milyon 508 bin, 1922 yılında ise 2 milyon 303.200 kişiye ulaşmıştı. Kazakistan'ın kuzeybatısındaki ilçelerde gıda maddelerinin bol olduğu Akmola ve Semey eyaletlerinde bile merkez ordusu, köy ziraatçıları mahsulünün %80'ine el koymuştu. Mayıs ayına kadar Semey ve Akmola

⁸³ **Kazakistan Tarihi**, Cilt: 2 1995, Almaty, s 156-167.

⁸⁴ V.İ.Lenin **Şıgarmalar tolık jınağı**, Cilt: 43, s. 69.

eyaletlerinin köy işçilerinden gıda maddeleri vergisi için 4 milyon 16 kg yiyecek ve 24,5 bin 16 kg eşit yağ toplanıp alınmıştı. Yiyecek, yağ, et ve diğer yiyecek türleri de zorla alınmıştı. Bu gıdalar, öncelikle Rusya'nın işçi nüfusunun oturduğu Moskova, Petpograd, Samara, Kazan, Saratov gibi merkezlere gönderiliyordu. Bunun sonucunda, İdil ırmağı etrafındaki aç kalan halkın Kazakistan topraklarına gelmesi halkı daha da zor durumda bırakmıştı.⁸⁵

Sovyet Hükümeti Kazakistan halkına yardım etme çareleri bulmak için geç harekete geçmişti. Merkezi Yürütme Komitesinin kararı ile tarıma elverişsiz bölgelerin halkları gıda maddeleri vergisinden serbest bırakılmıştı. 1922 yılında verimli tarım arazilerinin hemen hemen %60'ına, Sovyet Hükümeti'nin verdiği tohumlar ekilmişti. 14 Mayıs 1921 yılında V. İ. Lenin et vergisi ile ilgili yeni karara imza atmıştı. Bu karar gereğince, göçebe ve yarı göçebe Kazaklar, köy işçileri et vergisinden serbest bırakılmıştı. 1922'de Sovyet hükümeti, Kazakistan'ın tarım yapılamayan bölgelerindeki halka, inek satın alması için 2 binden fazla para vermişti. I. Dünya Harbi ve 1921 yılındaki kıtlık nedeniyle ortaya çıkan açlıktan ölen kişilerin akrabaları, Sovyet Hükümeti kurumlarından ülkenin 2 milyondan fazla açlık çeken halkına yardım etmek için hakkında hemen bir şeyler yapmasını talep etmişlerdi. Bunun karşılığında, 575 adet yetimhane kuruldu. 18,5 binden fazla çocuk ise RSFSC'ne gönderildi. Fakir köy ziraatçıları, sosyal yardımların sınırlı olması nedeniyle Kazaklar, sosyal yardım komiteleri kurmak için harekete geçtiler.

Bununla beraber 7 Ekim 1921 tarihinde V. İ. Lenin, bir konuşmasında Aral Gölünün balıkçılarına seslenerek, avladıkları balıkların bir kısmını yaşlılara ayırmalarını istemişti. Aral balıkçıları, İdil ırmağının halkına 14 vagon balık göndermişlerdi. 1921-1922 yıllarındaki açlık nedeniyle birçok köy ile ilçenin halkı ölmüştü. Bazı kaynaklarda 1922 yılı Kostanay, Orenburg, Aktöbe, Oral ve Turgay eyaletlerindeki ilçe halkı sayısının %70 oranında azaldığına dair bilgiler veriliyor. Ayrıca 700 binden fazla kişi, Kazakistan dışındaki yerlere göç etmişti.⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı, 1916 ayaklanması, Bolşevik ihtilali ve onu izleyen iç savaş gibi gelişmelerin yol açtığı ekonomik sıkıntılar, Kazaklar için tam bir felaket

---

⁸⁵ B.Ayagan, a.g.e., s. 274.

⁸⁶ Çokay, Mustafa, **Türkistan'ın Acı Kaderi**, (Der: B.S. Koşım- Nogay), Almatı, 1992, s. 48.

olmuş.⁸⁷ Buna ek olarak, Bolşeviklerin Kazak bozkırlarındaki talan ve gasp hareketleri sonucunda da halk açlıkla karşı karşıya kalmıştı.⁸⁸

Bundan başka 1920-1921 kışının uzaması, durumun daha da kötüleşmesine yol açmıştı. Üstelik 1921 yılında ekin çıkmadı. Tahıl ürünleri yetersizdi. Buna karşı, ülke ve yönetimi elinde tutan Sovyetler, açlığı giderecek hiçbir önleme başvurmazdılar. Çaresiz kalan yüzbinlerce Kazak büyük yerleşim merkezlerinin çevrelerinde ve tren istasyonlarında toplandı. Bir parça yiyecek alabilmek için, halk günlerce yalvarmak zorunda kaldı. Ancak, Sovyet yönetimi, onların yardım çağrılarını pek dikkate almadı. Bu yüzden 1 milyondan fazla Kazak açlıktan öldü.⁸⁹

Bu faciayı Z.V.Togan şöyle anlatmaktadır: “Ölen ahalinin hepsi Kazak idi. Bundan başka Rus hükümetinin ve bilhassa Bolşeviklerin, yerli ahalinin sıhhatine hiç ehemmiyet vermemeleri, hatta bazen kasdi olarak ihmal etmeleri yüzünden de ölüm çoğalıyordu.”⁹⁰

Türkistan’daki Sovyet yönetiminin ileri gelenlerinden Tobolin’in Kazakların karşı karşıya bulunduğu açlık konusunda söyledikleri de Togan’ı doğrulamaktadır. Tobolin Türkistan Merkezi İcra Komitesi’nin toplantısında yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “Kazaklar ekonomik bakımdan geri kalmış bir topluluktur. Marksist görüşe göre, onlar nasıl olsa yok olup gideceklerdir. Bu nedenle devrim için ayrılmış olan bütçeyi (parayı) açlıkla mücadele için kullanmaktansa cepheleri desteklemek için kullanmak daha önemlidir...”⁹¹

Kazakların uğradığı bunca insan kaybının ardından, kömünist yöneticiler tarım sektörünü iyileştirebilmek ve Sovyet sistemini halka benimsetebilmek için bir dizi önlemler almak zorunda kaldılar. Bu önlemler, halkın içinde bulunduğu ekonomik durumu düzeltmeye yönelikti.⁹² Ayrıca Sovyet yönetimi, tarım ürünlerinin arttırılmasını ve hayvancılığın geliştirilmesini de istiyordu. Bunun için halkı özendirici önlemlere başvurmuştu. Örneğin, 1922’de Kazaklardan alınan vergilerde

---

⁸⁷ Olcott, a.g.e., s.158

⁸⁸ M. Çokay., a. g. e. ,ss. 73–74.

⁸⁹ Zev Katz, “Kazakhstan and the Kazakhs”, **Handbook of Major Soviet Nationalities**, London, 1975, s. 217; M.Şokay,a.g.e., s. 75; Olcott,a.g.e., s.159.

⁹⁰ Z.V. Togan., a.g.e., s. .381

⁹¹ Turar. Riskulov, **İhtilal ve Türkistan’ın Yerli Halkı**, Taşkent, 1925, s. XII.

⁹² Olcott, a.g.e. , s.160

önemli ölçüde indirimler yapılmasını öngörmüştü.⁹³ Ne var ki, Kazak topraklarının ve otlaklarının en verimli bölgeleri, daha Çarlık döneminde Slav göçmenlere ve Rus Kazak askerî topluluklarına verildiği için Kazaklar açısından olumlu bir gelişme söz konusu değildi. Ellerindeki verimsiz topraklarda tarım ve hayvancılık yapmaları ve bunlardan tam verim almaları çok zor bir işti. Bu yüzden, Kazaklar sömürge yönetimi tarafından gaspedilen topraklarının iade edilmesini istiyorlardı. RSFSR Halk Komiserleri Sovyeti başkan yardımcısı Turar Rıskulov gibi Kazak komünist önderler, Kazak bozkırlarındaki Rus göçmenlerin geri gönderilmelerini talep ettiler. Kazakların bu talebi, önce “Türkkomissiya” ardından parti kongresi ve son olarak Lenin tarafından reddedildi. Onlara göre, Kazakistan’daki Rus göçmenleri, açgözlü kulak (zengin Rus çiftçileri) değil, aksine neredeyse açlığın pençesine düşmüş yoksul köylülerdi. Dolayısıyla, yasal olmayan yollarla müsadere edilen toprakların ancak işlenmeyen kısımları yeniden dağıtılabildi.⁹⁴ Öyle de oldu. Bunların çoğu gerekli su kaynaklarından yoksun, verimsiz, çorak topraklardı. Bunun üzerine Kazakların çoğu, temel iktisadi uğraş olarak gene hayvancılıkla meşgul oldular. Bütün olumsuzluklara rağmen, Kazak bozkırlarında sınırlı bir ekonomik düzelmeye ulaşıldığı gözlemlendi. Ekonomik olarak bir parça kendilerine gelen Kazaklar, geleneksel toplumsal ve kültürel yapılarını koruma çabaları içine girdiler. 1921-1925 yılları arasında bu eğilim giderek güç kazanmıştı. Kazak toplumunun geleneksel kurumları sosyal ve ekonomik yaşantının birçok alanlarında etkili olmaya başlamışlardı.⁹⁵ Bu durum, Kazak halkını ve ekonomisini kesin olarak denetim altına almak isteyen Sovyet yönetimini son derece rahatsız etmişti. Nitekim Moskova, yerel parti örgütünün başına Eylül 1925’de F.İ. Goloşekin’i göndererek, Kazakistan’da baskı siyaseti dönemini başlattı. Yetkiler komünist partinin elinde toplandı ve demokratik kurumların varlığına son verildi.⁹⁶

Aralık 1925’de beşinci kongresini yapan Kazak Komünist Partisi, Kazak “Avıl’ını (Köy ve Oba) Sovyetleştirmeye” karar verdi. Stalin’in direktifi ile Kabul edilen bu karar gereğince, Kazak avıllarında özel mülkiyetin kaldırılması, tarım ve hayvancılık alanlarının devletleştirilmesi hedef alınmıştı. Ayrıca, Kazakların zorla

⁹³ **Yıllıklar: Kazak SSR Tarihi, Köne Zamannan Bugünge Deyin**, Clit: IV, Almatı, 1981, s. 309

⁹⁴ Olcott, **a.g.e.**, s.161.

⁹⁵ Olcott, **a.g.e.**, s. 162.

⁹⁶ Mambet Koygeldiev, **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 1994, s. 338.

yerleşik düzene geçirilmesi ya da yeniden iskân ettirilmesi isteniyor. Bu yolla, onların geleneksel toplumsal yapılarının değişeceği ve Sovyet denetimi altına sokulmalarının kolaylaşacağı düşünülüyordu. Ancak, bu zor kullanarak devletleştirme politikasına Kazaklar şiddetle karşı koydular. 1925-1928 yıllarında “Kazak Avıl’ını Sovyetleştirme” Kampanyası genel olarak başarısızlıkla sonuçlandı. Bu dönemde, Köy Sovyetlerini ele geçiren Kazakların geleneksel yerel önderleri Komünist Parti’nin nüfuzuna karşı direndikleri gibi, Moskova’nın politikalarını uygulamayı da reddettiler.⁹⁷ Ocak 1929’da Kazak komünistlerinin sayısı sadece 16.551 kişiden oluşuyordu.⁹⁸ Görüldüğü üzere, Moskova’nın Kazak avılların Sovyetleştirmekle, Kazakistan’daki siyasal atmosferin değişeceği beklentileri boşa çıkmıştı. Sovyet yönetimi, daha 1920’lerin ortasından başlayarak şüphelendiği Kazak milliyetçilerini (Komünist Partisi üyeleri dâhil) tutuklamaya ya da görevlerinden uzaklaştırmaya başlamıştı. M. B. Olcott’un belirttiği gibi;

*“Rejim, Kazak toplumunun geleneksel otorite yapısı var oldukça, kendisine bağlı bir elit tabakasını ya da halk kitlesini yaratamıyacağını biliyordu. Kazakların geleneksel yerel önderlerinin (avıl ve boy başkanları, müslüman din adamları) güç bakımından mevcut yarı göçebe hayvancılık ekonomisine dayandığı düşünülüyordu. Merkez, kollektifleştirmenin bu geleneksel önderliğin güç kaynaklarını kurutacağına, etnik bakımından heterojen çiftliklerin yeni Kazak toplumuna temel olacağına inanıyordu. Kitle eğitimi ve propaganda yöntemiyle yeni sosyalist ahlâk değerleri yaratılacak. İslam dininin etkileri çökertilecekti... Sonunda sadık Kazak Parti üyeleri ve yeni Kazak elit tabakası ortaya çıkacaktı”.*⁹⁹

Bu gelişmelerin ardından Kazak Komünist Partisi Merkez Komitesi 11-16 Aralık 1929’da toplandı. Stalin’in direktifi ile yapılan bu toplantıda, Kazakistan’da kolhozlaştırma (kollektifleştirme) programının uygulanması ve göçebelerin yerleşik düzene geçirilmesi karara bağlandı.¹⁰⁰

⁹⁷ M. B. Olcott, “The Collectivization Drive in Kazakhstan”, **The Russian Review**, 1981, No.2, s. 125.

⁹⁸ Conquest, Robert, **The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror- Famine**, London, 1986, s. 192.

⁹⁹ M. B. Olcott, **a.g.m.**, S. 125

¹⁰⁰ Conquest, **a.g.e.**, ss.192-193

Kazakistan'da "Kolhoz" sistemine geçiş şu dört aşamada gerçekleştirilmiştir: Kasım 1929- Mart 1930, Mart 1930- Ağustos 1932, Eylül 1932-Kasım 1934, Aralık 1934- Aralık 1938.¹⁰¹

1920 ve 1921 yılları Kazak Türkleri için yeni bir felâket devri olarak tarihe geçmiştir. I. Dünya Harbi'nin başlaması ile ortaya çıkan ve bilhassa 1916 millî ayaklanmasına sebep olan acı gelişmeler, 1917 Bolşevik Devriminin patlak vermesi ile başlayan iç harbi takip etmiş ve Alaş-Orda önderliğinde yürütülen İstiklâl mücadelesi de bunlara eklenince, bütün bu olayların yarattığı maddî ve manevî sıkıntılar Kazak Türklerini son derece sarsmıştı. Bütün bu gelişmelere ilâveten, ülkeyi yeniden işgal eden Kızılordu birliklerinin, halkın elinde kalan son yiyecek maddelerini de alması Kazak Türklerini açlıkla karşı karşıya bırakmıştır. 1920 kışının uzaması ise, durumu tam bir felâket haline getirmiştir. Ülkeyi kontrol eden Sovyetler ve Kazak Komünistleri, halkın açlığını giderecek hiçbir tedbir almamıştı. Çaresizlik içinde kalan halk, bir parça yiyecek alabilmek için tren istasyonlarında ve büyük yerleşim merkezlerinin idarî binalarında günlerce eli açık yalvarmışlardır. Ne var ki, açlıktan yalvaran bu insanlara hiçbir yardım eli uzatılmamıştır. Yüzbinlerce insan açlıktan ölmüştür. Kimi kaynaklara göre 700 bin, kimi kaynaklara göre 1 milyon Kazak Türk'ü hayatını kaybetmiştir. Bu faciayı Togan şöyle tasvir etmiştir: *"Ölen ahalî hep Kazaklardı, bundan başka Rus hükümetinin ve bilhassa Bolşeviklerin, yerli ahalinin sıhhatine hiç ehemmiyet vermemeleri, hatta bazen kasdî olarak ihmal etmeleri yüzünden ölümler çoğalıyordu"*.¹⁰²

Bu acı kayıpların ardından, komünist yöneticiler, halka biraz nefes aldırabilmek ve bu arada Sovyet sistemini benimsetebilmek için 1921-1925 ekonomik tedbirlerini almak mecburiyetinde kaldılar. Bu tedbirlerin ana hedefi, halkın ekonomik durumunun behemahal düzeltilmesini ön görüyordu. Eskiden olduğu gibi, yani ihtilâl öncesindeki gibi, ziraat yapılan toprakların işletilmesi ve hayvancılığın ilerletilmesi için hayvancılıkla uğraşan Kazak Türklerine mümkün olduğu kadar imkân tanınması idi. Fakat Kazak topraklarının en verimli bölgeleri Rus göçmenleri ile Kossaklara verildiği için Kazak Türkleri yine çaresizlik içine düşmüşlerdi. Ellerindeki verimsiz topraklarda ziraatçılık ve hayvancılık yapmak ve

¹⁰¹ M. B. Olcott., **The Kazakhs**, Stanford, California, 1987, s. 179- 180

¹⁰² M. Saray, **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 166-167.

bunlardan tam verim almak hemen hemen imkânsız bir işti. Nitekim öyle de oldumuştı. Fakat Sovyetlerin, Kazak Türklerinin ekonomik hayatının düzelmesi için yaptığı bu girişimler, ister istemez Kazak Türklerini kendilerine getirmeye başlamıştır. Bir taraftan Alaş Ordacıların, bir taraftan Kazak kabile idarecilerinin tesiri ile Kazak Türkleri, Sovyet rejiminin aksine, millî hüviyetlerini muhafazaya yönelik hareketlere girişmeye başlamıştır. Bu ise, Sovyetlerin hiç de hoşuna gitmemiştir. Sovyet rejiminin yeni Lideri Stalin'in emriyle, Kazakistan'ın ve ekonomisinin Sovyetler tarafından tam olarak kontrol edilmesine karar verilmiştir.

Bolşevik Hükümetinin hâkimiyet başında bulunduğu zamanlarda ve sonrasındaki zamanlarda Kazak bölgeleri iki kere- 20. yılların ilk zamanları ile 30. yılların ilk yıllarında- inanılmaz açlığa maruz bırakılmıştı. Bu kıtlık yıllarında Kazak halkı millet olarak tamamen kaybolmaya tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Kazak halkın bir kısmı Tacikistan ile kuzey bölgelere, bir grup ise Çin'e göç etmişti.

1933 yılında, ülkenin durumu karşısında, Kazakistan'ın yeni başkanı Levon Mirzoyan, Stalin ile Molotov'a şunları beyan etmiştir: *“Doğdukları topraklardan göç edenlerin durumu tamamen kötüleşmektedir. Bizim hesaplarımıza ve kaynaklara bakarsak, yerinden göçenlerin sayısı 71 ili göstermektedir; Bunlar özellikle Güney Kazakistan Eyaletinin Almatı eyaletinin illeridir, Karaganda eyaletinin güney bölgelerinde, Doğu Kazakistan Eyaletinin batı bölgelerinde, Aktöbe eyaletinin güney bölgesinde, Batı Kazakistan Eyaletinin birçok illerinde çoğalmaktadır. Önceki tarlanın verimli illerinden mesela; Evliya Ata, Taldıkorgan, Merke, Talas, Şu, Sozak, Korday ile Karatal, Cetikara v.s. illerindeki yerli halktan yerlerini bırakıp gidenlerin sayısı çoktu. Tüm eyaletleri sayarsak hemen hemen halk sayısı 300.000 kişi olsa, 90.000'i doğduğu yerlerden başka yerlere göçmek zorunda kalmaktalar...”*¹⁰³

Bu durumun, Kazak halkının nüfusunu aşırı derecede düşürdüğü ortadadır. Bu konuyla ilgili arşiv belgelerinde yer alan bilgiler yeterlidir. Bu kaynaklar içinde özellikle en önemlisi ve dönemlerde nüfus sayımı ile görevli M.Samatov'un 1937 yılın ilk zamanları (5 Mart 1937 yılı) L. Mirzoyan'a ve Moskova'daki Müdürüne yazdığı mektubunda Kazak nüfusunun durumu şu şekilde gösterilmiştir:

---

¹⁰³ M. Koygeldiev, a. g. e., s. 365.

1 Mayıs 1930	5.873.000
1 Mayıs 1931	5.114.000
1 Mayıs 1932	3.227.000
1 Mayıs 1933	2.493.500
1 Mayıs 1934	2.681.800
1 Mayıs 1935	2.926.000
1 Mayıs 1936	3.287.000

Yıllar boyunca şehir halkının sayısındaki değişim ise aşağıdaki gibidir¹⁰⁴:

Ocak 1931	732,7
Ocak 1932	1072,1
Ocak 1933	1218,9
Ocak 1934	1311,6
Ocak 1935	1437,6
Ocak 1936	1499,5

Kazak köylerindeki çiftçilerin ve hayvancılıkla uğraşanların şehirlere göç etmesi, şehir nüfusunda artışa neden olmuştur. Bu tür değişiklikler, açlık ve kıtlık döneminde meydana gelmiştir.¹⁰⁵

Açlık felâketinin, özellikle 1933 yılına doğru daha çok yayıldığı görülmektedir. Bazı“1933 yılının Ocak ayından Mart ayına kadar Korday ilçesi boyunca toplanan ölümler: Vlogoveçenski’de 51 kişi, Uspenovski’de 80 kişi, Gorno-Nikolski’de ise 101 kişi, Çernoreçanski’de 150 kişi, Brikski’de 213 kişi, Georşevski’de 76 kişinin öldüğünü, toplam olarak 671 kişinin öldüğü hakkında bilgi verilmişti.¹⁰⁶

¹⁰⁴ A. N. Alekseenko, **Naselenie Kazahstana (Kazakistan Nüfusu)**, Almatı, 1993, s. 300- 301.

¹⁰⁵ M. Koygeldiev., **a. g. e.** , s. 67.

¹⁰⁶ Talas. Omarbekov, “Millî yas günü”, **Hakikat Gazetesi**, 31 Mayıs, Almatı, 2005.

6. Yeni Ekonomi Siyasetinin Zorlukları ile Faydaları

a) Yeni Ekonomi siyasetinin zorlukları

Bunun sebebi sadece kuraklık değil aynı zamanda devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumun da bunda etkisi vardı. Tarlalardaki ekinlerin olmamasında da sosyal hayat da etkiliydi. Yani ekonomik durum kötü olduğundan hükümet tarafından tarım için yeterli para ayrılamamış, tarlalara sulama sistemi kurulamamıştı. Tarladaki ekinler sulanamadığından da ekinler kurumuştular.

Hükümet açlığa karşı savaşarak en azından içinde buldukları çaresizlikten kurtulmaya çalıştı. Onlar, aç kalanlara diğer ilçelerin emekçileri tarafından yardım etmiş, bulaşıcı hastalıklara karşı tıp hizmetlerini düzenlemiş, cinayet işleriyle uğraşan ceza mahkemelerini çoğaltmışlardı. O zamana göre iyi olmayan uluslararası ilişkiler Uluslararası proletaryanın desteklemesiyle de geliştirilmeye başlanmıştı. Hükümetin ve diğer milletlerin ayrıca hayırsever kuruluşların yardımıyla da gıda maddelerinin satın alınmasıyla bu sıkıntılı zamanlar zor da olsa atlatılmıştı. 1922 yılında ise köy ve ilçelerin ekinlerinin durumu düzelmeye ve tarlalardan iyi mahsul alınmaya başlamıştı.¹⁰⁷

b) Yeni Ekonomik siyasetinin faydaları

Partinin X. kongresinde kabul edilen Yeni İktisat Siyasetine geçme hakkındaki çözümleri sonuç vermemişti. Mesele kuraklıklardan kurtulmakla ilgili ve sadece zorlukların olması değil, kesin çözüm yoluna ulaşılamamasıydı. Bu durum ise sosyalizmi ve ona götürecek yolları aramaya ve insanları düşünmeye mecbur etmişti. Lenin bu konu hakkında “Pravda” gazetesine bir kaç makale yazmıştı. Makalede, halk, parti ve devrim ile iç savaştan başlayarak Kazakistan’ın YES’ne geçene kadarki tüm hayatı hakkında yorum yapmıştı. Ziraatçılara tarla işlerini kolaylaştırmak amacıyla köy ziraat arabaları ve küçük sanayi yerlerinde un yapacak fabrikalar yapılmıştı. Bununla beraber lokantalar ve yağ yapılacak fabrikalar ve hatta inek

---

¹⁰⁷ **Ekonomičeskaya Gazeta**, Sayı: 50, Almatı 1988, s. 2

kesecek yerler de yapmışlardı, ev yapmak için gerekli olan malzemelerin yapılması için fabrikalar kurmuş ve bunların satın alınmasında kolaylık sağlamıştı.

Sanayideki değişimler de bu yukarıda bahsedilenlerden geri kalmamıştı. Halk ziraatçılığının Kazak merkezi konseyleri sekiz grupta toplanmıştı: Köçmenbirliği, Kazırbirliği, İletstuzu, Pavlodartuzu, Akcal-altını, Kazzap-altını, Kazaksaksaultbirliği, Kazspirt birlikleri ile iki işletme santonin fabrikası, Kargalı çuha kumaşı fabrikası birleştirilmişti. Önemli olan yerli işletme yerleri (un fabrikası, içki fabrikası, köy ziraat birlikleri ve v.s) eyalet kontrolüne verilmiş, bunların bir kısmı kiraya verilmişti.¹⁰⁸

Bununla beraber ittifaklı birlikler iş yapmaya başlamıştı. SSCB Merkezî İcra Komitesinin 12 Kasım 1923 yılındaki kararı ile “... İttifakın korunması için, dünya pazarında onun haklarını savunmak ve sanayi taşımacılığını geliştirmekle ilgili birçok plânlar yapılmıştı. İttifakı, genel İttifak genişliğinde yürütmek için birinci dereceli yaygın” olan işletmelere ilk olarak yatırım yapılmıştı. Kazakistan’da da bu tür işler yapılmaya başlamıştı. Yani Kazak ÖSSC’de de ittifaklı yaygın Embaneft, Altaykazakmadeni, Aybasmadeni, birlikleri kurulmuştu. Altaymaden şehir maden işletmeciliği, Ekibastuz kömür madenleri, Kuzey Balkaş bölgesinin madencilik işletmesi birleştirilmişti. Atbasmadeni birlikleri kurulmuştu. Bu birliğe Cezkazgan bakır madeni işletmesi de katılmıştı. Karaganda ve Baykonır kömür madenleri, Uspensk bakır madenciligi, Spassk ile Karsakbay’ın bakır eritme fabrikaları bu kurumun üyesiydi. Genel ittifaklı birlikler, Cumhuriyetin bütçesine kendi gelirlerinin önemli bir kısmını yatırıyordu. Mesela; Embi petrol işletmesinin uzmanları ürettikleri petrolden alınan gelirin %5’ini Kazak ÖSSC’nin ülke bütçesine yatırıyordu. İşletmelerin devamlılığını sağlamak için sonradan halk komiserleri ile devlet tarafından yönetilen kurumlar, tekelerde toplanmıştı. “Baş yönetim”- merkezileştirme- ideolojiye bağlı idareciliği yaşam tarzı haline getirmişti. Birlikleri çoğaltmak, bölgelerde üretim güçlerinin kazançlarının azalmasına sebep olmuştu.¹⁰⁹

Cumhuriyetin sanayisi yavaş yavaş gelişmeye başlamıştı. Onu geliştirebilmek için RSFSC hükümeti Rusya’nın iç ilçelerinden bazı sanayi tesislerin Kazakistan’a naklettirmişti. Meselâ: Orenburg’a Orta Rusya’dan dokuma fabrikası getirilmişti,

¹⁰⁸ a. g. e. s. 24.

¹⁰⁹ Akikat Gazeti, Sayı 5, Almatı, 2000.

Kostanay'da ise çuha fabrikası, Almatı yakınında ise Kargalı çuha fabrikası çalışmaya başlamıştı. Petropavlovsk'ta ise konserve fabrikası ile Kuzey Kazakistan'da da yağ fabrikaları işe başlamıştı. Bılgarı fabrikasının yün yıkama tesisleri ve balıkçılık işleri düzenlenmişti. Almatı'da ise "Rus-Müslüman demir ustalarının birlikleri" tekrar çalışmaya başlamıştı.

Kazakistan'ın maden sanayisi, özellikle renkli metallar üretmede çok büyük hareketler yapmıştı. Zengin Altay cumhuriyeti, renkli metalürjinin ana merkezi olmuştu. Kurşun fabrikasından önce kullanıma verilen şehir maden işletmeciliği, 1923 yılına doğru genel ittifak üretilecek olan kurşunun % 40'nı vermeye başlamıştı. Oral Embi petrol işlerini tekrar düzene koymanın zamanı gelmişti. İlk önce Dossor petrolü ondan sonra Mahat petrolü işletilmeye başlanmıştı. Karsakbay sanayi tesisleri yüksek hızda gelişmeye başlamıştı. Burada ayrıca 1927 yılında bakır üretimine de geçilmişti.

Kazakistan'da sanayiye geliştirme çabalarını merkezle karşılaştırdığımızda sanayiye geliştirme hareketleri epeyce yavaş yürütülmüştü. Yeni İktisat Siyaseti zamanında Pazar değişimi ile Pazar dönüşümünün önemi yükselmişti. RSFSC Halk Komiserliği Sovyetinin 24 Mayıs 1921'de "Değiştirme hakkında"daki kararında ortak kurumların piyasalar ile pazarlarda da değişim yapmaya izin verdiğini belirtmişti. Eyaletlerde, kumaşlar ile parfümeri ve bakkaliye mallarını, mutfak eşyalarını, çini ürünlerini, ziraatçılık aletlerini mahsulla değiştirmeyi sağlayan kurumlar kurulmuştu. Özel satışlara izin verilmişti. Şehir ve köylerdeki et sanayisinin gelişmesinde, her türlü pazarlama bakkallarının, lokantaların, sucuk satan yerlerin, çayhanelerin, hamam yerlerinin, otellerin ve özel sermaye firmalarının etkisi çok olmuştu. Memleketlik ve ortaklık ticaret yerleri bu özel sermayelerle piyasaya girmişlerdi. Uzmanlaştırılmış ticaret yerleri de (Kirtvorg, Koophlebtvorg, Kazhlebtvorg ve v.s) buna katkı sağlamıştı. Memleket ve ortaklık kurumları, özel ticaret yerlerini perakende ticaret yerlerinden yavaş yavaş ticaretten çıkarmıştı. Koyandı ile Bayanavıl'da (Semey eyaleti), Atbasar (Akmola), Oıyıl ile Demir'de (Aktöbe) ve Orda'da (Bökey) fuarcılık ses getirmişti. 1927'de Cumhuriyette 75 yerli, 13 eyalet, 7 ülke fuarları iş yapmaya başlamıştı ve onların ticaret piyasası 30 milyon

som olmuştu. Onlara Çin'den, Mongolistan'dan gelen tüccarlar katılmıştı. Ülkede tüketim ortaklığı geniş alana yayılmıştı.¹¹⁰

7. Kazakistan'da Tarım Reformu

1920'li yılların ilk döneminde Kazakistan'da uygulanan tarım reformunun, köylü üretim sisteminin krizden çıkmasında önemli rolü olmuştur.

1921 Şubat- Nisan aylarında Kazak İşçileri Komitesi, Çarlık Hükümeti zamanında zorla ele geçirilip Rus toprak ağlarına verilen ve göç edenlerin kanunsuzca işgal edilen toprakları, sahiplerine geri verilmesi hakkında karar almıştı. Bu karar doğrultusunda, toprak üzerindeki haklarla ilgili adil bir düzen getirildi. Kazak köylüleri bu olayı büyük bir sevinçle karşılamışlardı. İrtis ırmağı kıyısındaki 10 km.'lik toprak ve Don Kozaklarının işgaline uğramış olan Yayık ırmağının sol kıyılarındaki yerler Kazak sahiplerine geri verildi. Fakat Don Kozaklarının bu bölgelerden yararlanma hakkı da saklı tutuldu. Kokşetau eyaletindeki tüm boş bozkır arazileri ise Kazak işçilerine verildi. Bu dönemde özellikle fakir Kazaklar, işçiler, Kulaklara (zengin Rus çiftçileri) ve zengin Don Kozaklarına bağımlı olan Yedisu ve Güney Kazakistan halkı için bir toprak reformu gerekiyordu. Eylül 1920'de gerçekleşen Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'nin IX. Kongresi'nde, Yedisu ve Güney Kazakistan'da toprak reformu yapılması ve Fakirler Birliği'nin kurulması ile ilgili karar alındı. Ocak 1921'de yapılan, Kazak ve Kırgız Fakirleri Kongresi'nde toprak reformu konusunda çalışmaları yürütecek olan "Kosçı" (Yardımcı) Birliğinin kurulması kararlaştırıldı. Bu birliği kurup faaliyetlerini takip edecek ve toprak reformunu gerçekleştirecek Kazak aydınları, O. Jandosov ve A. Rozıbakiyev idi. Birliğin ilk faaliyeti, Kazak köylülere topraklarının geri verilmesiydi. Yapılan reform, fakir köylünün toprak sahibi olmasını sağlamıştı. Bu yüzden, çıkarları zedelenen Kulaklar ve Don Kozakları, toprak reformuna tepki göstererek köylülerin bazı mallarını yağmaladılar ve "Kosçı" birliğinin üyelerini öldürdüler.¹¹¹

¹¹⁰ **Kazakistan Tarihi Oçerkler** (Kazakistan tarihi denemeler), Almatı, 1992, s. 9.

¹¹¹ V.F. Karavayev., **Golodnaya Step v ee Proşlom I Nastoyaçem. Statisticesko-Ekonomičeskii Oçerk**, Povlodar. s. 91

B. Kazakistan'da Sovyetlerin Sanayileştirme Çabaları

1. Sanayileşmeye Gidiş ve Karşılaşılan Zorluklar

“Şimdiki teknoloji sanayi ve taşımacılığın köy ziraatçılığına uygunlaştırılması”¹¹² hakkındaki geniş anlamdaki sanayileştirmek işi Kazakistan'da Rusya hükümeti ülkelerinin diğer eyaletleriyle karşılaştırdığımızda biraz geç başlamıştı, zamanı açısından bakarsak KSRO (SSCB) halk ziraatçılığının gelişmesinin ilk beş yılına (1928-1932 yılları) denk geliyor ama o zamanlar epeyce zor durumlarla karşı karşıya gelinmişti.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin, ziraatçılığı yeniden geliştirme süreci hâlâ bitmemişti. O zamandaki sanayiye alırsak sanayi işletmeciliği savaşa kadarki durumunun sadece %61'ine varmıştı. Sanayi ülkenin Oral ve Embi illerinin birçok ilçesinde bir kaç tane petrol uzmanı, Kazakistan'ın Merkezinde ise kömür üreten küçük maden ocakları ve Altay'daki orta çaptaki renkli maden işletme yerleri vardı. Cumhuriyetteki sanayinin geç ve yavaş gelişmesini onun yer altı zenginliklerinin tamamen araştırılıp bitmemesiyle ve bir de jeolog uzmanların yetersiz olmasıyla anlatırsak daha iyi anlaşılırdı. YES devrine kadar Kazakistan'ın yeraltı zenginliği hakkında yapılan ilmî araştırmalar çok değildi. En önemlisi de onlar- ülkenin üretim güçlerini ve köy halkının yaşamını geliştirmek için yeraltı zenginliklerinden pratik şekilde faydalanılmadı diyebiliriz. Ulaşım ve taşıma gelişmemişti. Köy işçilerinin sayısı azdı, ülkede yerli mühendislerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdı.

Kazakistan ekonomisinde önceki gibi köydeki ziraatçılık yaygındı, onun tüm mahsulünün %84.4 payına denkti, halkın %90 payı ise köylerde oturuyordu. Bununla beraber Yeni Ekonomi Siyaseti ülke ekonomisinde birçok değişiklikler meydana getirdi. İşletilmeyen maden ocakları işletilmeye başlanmış ve uzmanlar tekrar işe dönmüşlerdi ve böylece üretim artmaya başlamıştı. 1926 yılında madencilik, Kazakistan'daki sanayi üretimin 1/3'ünü oluşturuyordu. Ticaret de gelişmeye başlamıştı.

Sanayileşme zamanında, cumhuriyet ziraatçılarının önemli ve zorunlu hedeflerine ulaşmasında, ilk önce ülkenin teknolojik ve ekonomik açıdan geri

---

¹¹² B. Nikolay., *İstoriya SSSR (SSCB Tarihi)*, Moskva, 1989.

kalmaşlığını durdurmak ilk hedefleriydi. Bu hedefe ulaşmak için onlar Kazakistan'ının sanayileşmesi plânında Umumî Birliği ilk sıraya almışlardı. Sosyalist yönetimi, sanayileşmeyi geliştirmek, maden ocakları ile ülkenin yerli kaynaklarından faydalanmayı esas alan tüm sanayi birliklerinin işletmelerini baştan yenilemek ve yeni teknikler oluşturmak, halk ziraatçılığının ihtiyacına göre demiryolları ve teknolojiye lazım olan aletleri temin etmek, ilk önce halkın vekillerini çoğaltarak, işçi grubu ile endüstriyel teknik işinde aydınlar kadrosunu oluşturmayı istemişti.¹¹³

Ülke sömürge halinde olduğu için hem ekonomik alandan hem de sosyal açıdan ilerlemeyi geliştirmedeği için, “askerî komünizm” zamanındaki savaş metotlarının ortaya çıkması, bağımsız halk idaresinin diktatörlükle değiştirilmesiyle âmircilik ve makamlı idarecilik yönetimi abartılmıştı. Kazakistan'da sosyalizm, hakikatı değiştirerek, 1925 ile 1933 yıllarında Kazak ülke partisi komitesinin birinci sekreteri olan F. İ. Goloşekin'in ismiyle ve onun yaptığı hizmetlerle doğrudan alâkalıdır. Önceki meslekî devrimci, o sermayedarlık değil gelişme durumundaki sosyalizmin teoriğini hareketlendirmişti. O, Stalin'in sert yönünü, bölgelek ve önderlik fikrini desteklemişti. O köy kazanının tadını hissetmemişti bile. “1925 yılının sonbaharına kadar Kazakistan'da onun partisi olmamıştı bile. Sonra “Küçük Ekim” (kişi kazan) devrimin ideolojisini hayata geçirmişti. Goloşekin'in yönetiminde belli başlı karşılıklar ortaya çıkmıştı, bu durumda o, İ. V. Stalin'e mektup yazıp, o mektupta ülke partisi komitesinin yönetim tarzının uygulamada lafta kaldığını (abartılı) beyan etmişti. V.Stalin bunu açık ve net bir şekilde cevaplamıştı, mektupta şöyle yazıyordu: “İ. V. Stalin yoldaş! Ben bu yazdığınızla plânlanan siyasetinizi esas aldığımda hiç de doğru bir siyaset olduğunu zannetmiyorum”.

Goloşekin “Küçük Ekim” yönetimine uygun sanayileşme ideolojisini savunup, şöyle bir yazı bırakmıştı: “Sanayileşme dalında en önemlisi büyümek değil, aksine onu, yerli küçük ve orta (yün yıkayacak, yağ çalkalayacak yerlerin, ustahanelerin ve v.s.) seviyesiyle yâni tümü ziraatçılıkla ilgili ve mümkün olduğu kadar kazanç elde edebilecek seviyede tutmaktır”. Bu yönü o, 1927 yılında bildirip 1930 yılı VII. ülke partisi toplantısında kesinleştirerek beyan etmişti. Bu

---

¹¹³ T. Karatayev, *Cüz Jıldın Ak-karası (Yüz Yıllın Ak-Karası)*, Almatı 1993, s. 227.

açıklamalarda bulunan F. Goloşekin'i devlet siyasî büro üyeliğine aday A. A. Andreev de desteklemişti. O, Tümkazaklık VI. Parti konferansı salonundan şöyle konuşmuştu: “Biz SSCB’deki sanayileşme meselesine hiçbir cumhuriyetin kendi ağır sanayini kurma, hiçbir cumhuriyetin tek başına sanayileşmesine izin vermeyeceğiz ve öyle bir yol da yürütmeyeceğiz”. “Küçük Ekim Devrimine” karşı rehberlerden biri olan S. Saduakasov sanayiye hammadde türüne yaklaştırmak fikrini savunmuştu: “Goloşekin yoldaş! O yün yıkama yerinden uzaklaşmayarak, daha doğrusu o konuya girmeyerek, çuha fabrikalarını düzenlemek ve yıkanmış yünü o yünden hazırlanacak “Moskovalı” çuhayı oradan buraya iki kere taşımak yerine Kazakistan’dan hazır çuhayı birden taşımak lazım. Aynı zamanda bu demiryoluna da kolay gelmez mi?”

“Kazakistan’daki sanayileşme çabaları hakkında konuşulurken zıt görüşler ortaya çıkmıştı. Bazıları “doğrudan sosyalizme” geçmek mümkün değil bozkırda fabrikalar kurmak “imkânsız bir şeydir” diyor yani “millî ve kültürel değerleri” yok edecek diye yorumluyorsa, diğerleri ise; “Kazaklar, sanayiye oldukça pahalandırdı”, Kazaklar ile “sanayi, maliye plânını gerçekleştiremezsin” v.s. dedi”.

Yerli parti sovyet ziraatçı kadrosu, sanayileşmeyi gerçekleştirme çabaları yolunda ülke ekonomisi ile ilk olarak sanayide korunmakta olan sömürgecilik yapısını tekrar kontrol etmesi gerektiği hakkındaki sözleri (S. Saduakasov, C. Mınbayev ve diğerleri) Goloşekin İ. Kuramısov’a söylemişti ama buna cevap olarak da arkadaşları bunun milliyetçilik görünüşleri olduğunu savunmuştu, şimdi ikinci taraftakileri ise plânlayıcı kurumlardaki bazı ekonomistlerin üretim gücünün gelişmesinde emek verenlerin ise derecesine bağlı sanayileşme hızı hakkında seslenenleri Çarlık şovenizm görüşü diye açıkladı.¹¹⁴

2. Kazakistan’da Sanayileşme Dönemi

Ekim İhtilalinden sonra Kazakistan’da sanayileşme faaliyetleri, Sovyet Hükümeti’nin öncelikli programları arasında yer almıştı. Bu alanda yapılacaklar, acilen harekete geçmeyi gerektiriyordu.¹¹⁵

¹¹⁴ Hayrolla Gabcalilov, “1929-1931 yıllarındaki halk itirazının Bağımsız Kazakistan Tarihinde araştırılması”, **Alaş Gazeti**, Sayı:2 (5), 2000, Çimkent, s.79.

¹¹⁵ B.Ayagan, **a. g. e.**, s. 110- 112.

Kazakistan'da 1926-1941 yılları arasındaki sanayileşme çabaları, ülke ekonomisini canlandırmak doğan zorunluluktan kaynaklanıyordu. SSCB Hükümeti, mevcut fabrikaları yenilemenin yanında yenilerinin kurulması gerektiğini anlamıştı. Nüfusun çoğunluğu, hayvancılık ve tarımla uğraşan kitlelerden oluşuyordu. Şehirlerde işsizlikle beraber sosyal kargaşa hüküm sürüyordu. Tüm bunların ötesinde, ülke uluslararası arenada hem ekonomik hem de siyaset olarak soyutlanmışlık içindeydi. Düşman kapitalist dünyanın ortasında kalan SSCB, savaş tehlikesini de göz önünde bulundurmak zorundaydı. Sovyet yönetimi, zayıf ekonomisiyle, güçlü düşmanlarının karşısında kolayca ezilmemek için en kısa zamanda ülkeyi toparlamaya niyetliydi.¹¹⁶

1920 yılında çalışma sektöründe reform programının kabulü ile önemli bir adım atılmıştı. Aralık 1925'te yapılan Bolşevik Parti'nin XIV. Kongresinde sanayileşme hakkında kararname kabul edildi ve genel olarak yapılacaklar hakkında görüşmeler yapıldı. Stalin, SSCB'nin yerli kaynaklara dayalı sanayileşmenin önemi üzerinde durdu. Ağır sanayi ve küçük işletmeler arasındaki bağların geliştirilmesi, el emeğine dayalı üretimden makineli üretime geçilmesi gerekiyordu. Ekonomide çok sıkı tedbirlerin alındığı bu dönemde parti içindeki demokrasi çemberi daraldı, "askerî komünizm" zamanının alışkanlıkları yeniden canlandı.¹¹⁷

Kazakistan'da sanayileşmenin başlangıcı, J eskazgan- Uludağ bölgesindeki değerli madenlerin planlı olarak araştırma çalışmalarının başlaması için Baykonur maden yataklarının ilk kez jeolojik araştırmaya açılması ile gerçekleşti. Böylece Kazakistan'da Jeoloji biliminin gelişmesine de imkân sağlanmış oldu. J eskazan, Karsakbay, Atbasar ve Spassk maden kaynakları, Karagandı kömür yatakları, Karadağ madenleri ülke sanayisi için gelecek vaat ediyordu. Karsakbay'da demir, Jezdi'de manganez, Baykonur ve Kyaktı'da kömür, Korgasında'da alüminyum kaynakları ile ilgili araştırma faaliyetleri başladı. Karagandı şehrindeki Temirtay'da en büyük sanayi işletmesi açıldı. Kazakistan'ın en meşhur jeologu Kanış Satbayev, ülkede dağılmış halde bulunan jeoloji çalışmalarını bir merkezde toplayıp sanayinin gelişmesi yolunda seferber edilmesine önderlik etti. Yine Satbayev'in önyak olmasıyla Mangıstau, Mugaljar ve Turgay mineral madenlerini araştırma çalışmaları

---

¹¹⁶ B. Ayagan, a. g. e., s. 113.

¹¹⁷ B. Ayagan, a. g. e., s. 114.

başladı ve bu sahada çok önemli sonuçlara ulaşıldı. Kazakistan'da ilk J eskazgan Bakır Maden Merkezi, Bilim Akademisi ve Üçünü Jeoloji Bilimi Enstitüsü açıldı. Sonuç olarak, Kazakistanda sanayi alanında 1926- 1940 döneminde önemli hamleler gerçekleştirildi. Sanayileşme faaliyetleri sayesinde Kazakistan, bir sanayi Cumhuriyeti haline geldi. Bölgede özellikle kömür işletmeciliği çok gelişti. Bölgenin kömür sanayisi, Tüm Rusya içinde, Donbas ve Kuzbas'tan sonra SSCB'nin üçüncüsü oldu. Petrol alanında da Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan'dan sonra üçüncü sırayı almıştı. Kimya sektörü de büyük bir gelişme içindeydi. 1939 yılında Kimya Fabrikası faaliyete başladı. Karagandı, Yılba, Balkaş bakır fabrikasında, Şimkent kurşun fabrikasında, Aktöbe kimyasal fabrikasında ve Aşısay polimetal fabrikasında elektrik enerjisi santralleri kuruldu. Bu fabrikalar, SSCB'nin ağır sanayi merkezi oldu. Bununla beraber, küçük ve gıda sanayi de gelişti. Almatı'da ayakkabı ve iki büyük tekstil fabrikası, Semey'de deri ve et fabrikaları, Atıray'da balık- konserve, Almatı'da meyve- sebze, Taldıkorgan, Merke, Jambıl'da şeker fabrikaları, Almatı'da tütün, ekmek ve yağ fabrikaları açılıp üretime başladı.¹¹⁸

Böylece, şehirler arasında bozkır halkının oranı artmıştı. 1939 yılında şehirlerde 375 bin Kazak oturmaktaydı. Bu durum, 1926 yılındaki şehir nüfus sayımı ile karşılaştırılınca, beş kat bir artış ortaya çıkmaktadır. Kazakistan şehirleri daha modern bir hale gelmeye başlamıştı. Savaş zamanında şehir ve ilçelerde Kazakların nüfusu şehir nüfusunun 1926'da sadece % 2.1 iken 1939 yılında %16'sını oluşturmuştur. Yalnız şehirler dikkate alındığında ise Kazak halkının oranı %21.9 artmıştı. Şehir halkı Moskova, Leningrad, Kiev, Harkov, Svredlovski ve diğer şehirlerden gelen işçi, mühendis ile tekniker sayısı ile çoğalmıştı. Kazakistan'ı sanayileştirme projesi, bu kişiler sayesinde uygulamaya konulabilmişti.¹¹⁹

Kazakistan'ın merkezindeki sanayileşmenin gelirleri, ziraatın yaygın olduğu kırsal bölgelerin sanayileşmesine de imkânlar yaratmıştı. Bu durum, memleketin tüm halklarının bütünleşmesi ve dayanışmanın sağlanması bakımından da uygun koşullar oluşturmuştu.

Yapılan çalışmalar sayesinde Kazakistan, sanayinin en çok geliştiği bölgeler arasına girmişti. Moskova Halk Ziraatçılığı Sovyeti'nin, "Kazakistan'ın, sanayisi,

---

¹¹⁸ B.Ayagan, a. g. e. , s.115.

¹¹⁹ B.Ayagan, a. g. e. s.117.

teknolojisi ve ekonomisini korumaya alma hakkındaki plânında şöyle deniyordu: *”Doğuda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin hızlı sanayileşmesine destek vermek lazım. Kazakistan, bitmez tükenmez doğal zenginlikleri ile örnek olabilecek bir duruma gelmelidir”*.¹²⁰

Kazakistan’a Leningrad, Donbas, Harikov ve ülkenin diğer sanayi merkezleri koruyuculuk yapmıştır. Yıllar içinde, sanayi ve ziraat için Kazakistan’a yeni teknik, uzman, işçi ve mühendislerin gönderildiği görülmektedir. Bunun yanında, okullarda da yeni kadroların yetiştirilmesi gerekiyordu.

3. Sovyetlerin Sanayileşmeyi Gerçekleştirilmesi

Kazakistan’da sanayileşme hareketi gelecek endüstri için gerekli doğal kaynakların araştırılmasıyla başlamıştı. SSCB’nin ilim akademisi 1920’li yılların sonu ile 1930’lu yılların başında birçok ilim adamlarının katılmasıyla düzenlenen maden tesisleri araştırma grubunun üzerinde çalıştığı proje cumhuriyetin tüm bölgelerinde yürütülmüştü. Kazakistan’ın iç bölgelerinde, mineral madenî kaynakların akademik N. S. Kurnakov’un umumî yönetimiyle jeologların ve jeofizikçilerin grubu araştırma yaparak, bu grup kendi araştırmalarının sonucunda Kazak Cumhuriyeti’nin geleceğiyle ilgili “Kazakistan metalürjisi Sovyet Birliği’nin hedefinde olacak” diye açıklamıştı. Sovyet hükümetinin ilk günlerinden itibaren Oral Embi’nin petrolü bölgesini araştırmaya başlayan akademik İ. M. Gubkin bu bölgenin doğal zenginlik kaynağı petrol açısından çok zengin bölgelerinden biri olduğunu açıklamıştı. Bununla beraber yerli jeoloji araştırma kurumları da cumhuriyetin üretim güçlerinin araştırılması hakkında büyük bir iş yürütmeye başlamıştı. Kazakistanlı genç jeolog K. İ. Satbaev (sonradan akademik, Kazak SSC İlimler Akademisinin başkanı olmuştu.) Cezkazgan ilçesindeki bakır madeni zenginliği açısından dikkatle araştırıldıktan sonra ilçe geleceğinin güzel olacağına delil sayılmıştı.

1927 yılı Türkistan Sibiry demiryolunun ana hattının yapılmasına başlanmıştı. Yapı kuruluşunun başkanı V. S. Satov seçilmişti. Türkisib’e yardım

---

¹²⁰ B.Ayagan, a. g. e, s. 28.

etme komisyonunu, Cumhuriyetin halk komiserleri Konseyinin başkanı N. Nurmakov yönetmişti. RSFSC’i hükümeti yanında RSFSC Halk Komiserleri Konseyi başkanın yardımcısı Turar Rıskulov’un yönettiği Türkisib kuruluşuna yardım edecek özel komite kurulmuştu. Millî Cumhuriyetlerin ekonomik hedefleri tüm ülke hedefleriyle birleştirilmişti. Bu demiryolunun kuruluşu durmadan çalışan milletimizin tarihine Türkisib geçmiştir.

Onun kuruluşunda yüz binden fazla kişi katkıda bulunmuştur yani Ruslar, Kazaklar, Ukraynalılar, Kırgızlar, Dunganlar, Tatarlar, Başkırdlar v.s. emek vermişlerdi. On binden fazla Kazak işçisi çalışmıştı. Onlar, demiryollarında, kuruluş inşaatlarında, teknik eleman ve uzman olarak görev yapmışlardı.

Türkistan ve Sibiry’a’nın ana demiryolunu döşeme planı birkaç kere düşünülmüştü ve bu gibi planlar Çarlık hükümeti zamanında bile yapılmıştı ama gerçekleştirilememişti. Çünkü o planları gerçekleştirebilmek için on yıldan fazla çalışmak gerekirdi. Devrime kadar Yedisu demiryolunu döşemek için 150 metre yolu ortalama yirmi dört saatte gidecek şekilde yapılmıştır. Sovyet hükümeti zamanında Türkisib’in uzunluğu 266.5 km olan arsalarının biri Yedisu yolu yedi ayda yapılmıştı. 28 Nisan 1930 yılında Kuzey ve Güney arsaları Ainabulak istasyonunda birleşip, bu demir yolu geçici süre için kullanılmaya başlanmış ve sonradan 30 Ocak 1931 tarihinde ise tamamen kullanıma sunulmuştur. Birinci beş yıllık planda halkın gücüyle yapılan kuruluşların birisi Türkisib demiryoludur. Bu demir yolunun yapılması devletin sosyal ekonomik yapısı tarafından çok büyük önem kazanmıştır. Yol, Orta Asya’yı Sibiry’a ilçeleri ile birleştirip memleketin doğusundaki ilçelerin ekonomisi ile medeniyetinin hızla gelişmesine sebep olmuştu. Sovyet, Kazakistan’da ziraatçılığı geliştirmekle beraber ziraatçılık okulları da açmıştır.¹²¹

Bu, amircil ve idare metodlarıyla nasihatlı planlamakla merkeze tamamen bağımlı olmakla gerçekleşmişti. Amacı, ekonomik hayatın bütün taraflarını tamamıyla teşkilâtlandırmakla devlet mülkiyetine bağlı etmeyi ve tüm cumhuriyet vakıflarının toplandığını devlet bütçesine katmayı yani yağmalayarak almaktı ve bununla beraber cumhuriyetlerin kendi vakıflarından nakdî yardımlarıyla devlet tarafından yapılan maddî yardım türünde finans ayırmak, sanayiye, ürün geçirmeyi ve

---

¹²¹ A. Abdijapar, **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 1994, s. 291.

donatmayı devlet himayesinde sağlamak ve v.s. metodlarla sanayileşmenin tahmin edilenden daha hızlı gerekli imkânları sağlayarak yapılandırılması gerekirdi. Asimile siyasetinde Karlag Kamplarını çoğaltmakla, göçmenlerin asırlardır kalıplaşan örf ve âdetlerini zorla yok etmekle, milletlerin millî geleneklerini yıkmak, Kazak ve diğer bölgelerin ziraatçıları dilencilığe ve açlığa maruz bırakmakla, halkın gücünü tamamen yok etmekle ülkenin sanayileşme çabalarını son derece imkânsız ve zorlu hale getirilmişti.¹²²

Diğer millî cumhuriyetler gibi, Kazakistan da ilk olarak RSFSC vakfından ve sonra ittifaklı bütçeden memleketlik nakdî yardım ile devlet tarafından yapılan maddî yardım türünde maliye yardımını devamlı almışlardı. Mesele: 1931 ile 1934 yıllarında cumhuriyetin halk ziraatçılığına ayrılan 2 milyar 137 milyon paranın (som), maliye için ise sadece 121 milyon parası yerli bütçeden ayrılmıştı.

Savaşa kadar ki beş yıllık plânlama zamanında Kazak SSC'deki Karaganda'da maden ocakları, Çimkent şehrinin kurşun fabrikası, Balkaş ve Cezkazğan'ın madencilik ve sanayi tesisleri, Aktöbe'nin sanayi tesisleri ve ılık su elektrik istasyonları, Embi'nin petrol iş yerinde çalışan uzmanları tarafından kuruluş malzemeleriyle beraber sanayi işletme yerleri yapılmıştı.

Balkaş'ın, Karsakpay'ın, Cezkazğan'ın renkli metalürji işletmecilikleri birleşerek kömürlü Karağan'ın büyük sanayi tesislerini geliştirip birleştirmişti. Kapsamlı çalışmalar kurulmakta olan renkli metalürji işletmeciliği geniş kapsamlı enerji deposu zengin Altay'ın sanayi bölgesine sıfatını iyi yönde değiştirmişti.

Çimkent'teki kurşun fabrikası, Balkaş'taki bakır eritme yeri, Leninogorsk ve Zıryanov madencilik sanayi tesisleri, Acısay ve Konırat ilçelerinde bu işletmelerin kurulması, Cezkazğan'daki madenin geliştirilmesi ve renkli metalürji Kazakistan sanayisini önemli hale getirdi.

Cumhuriyet sanayisinin gelişmesinde Ertis ırmağı çevresinin payı öncekisi gibi önemliydi. Kazakistan'ın Güney'i ile başkentinin sanayi gücü günden güne artmaktaydı. Cumhuriyetin geniş bozkırına demiryolları ve karayolları yapılmıştır.

---

¹²² Hayrolla Gabbalilov, "Açlık Gerçeği: Tarihi Gerçek Değiştirilmemelidir.", **Alaş Gazeti**, Sayı, 1(4), 2006, Çimkent, s. 81.

Kazakistan sanayisinin gelecekteki temeli atılmış olup bununla beraber, Kazakistan diğer devletlerle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Mesele: Madenli Altay, Sibirya'nın sanayi tesisleri ile birleşmişti. Oral, Sibirya, Kazakistan bu üç devlet çinko, bakır, kurşun ve diğer zengin madenleri üretme hususunda SSCB (KCPO)'de birinciliği almıştı. Gerçek şu ki Petrollu Embi'de, Edil ile Jayık arasında yeniden kurulmakta olan "İkinci Baku" petrol deposunun bir bölgesi haline gelmişti. Bununla beraber Kazak SSC'nin sanayileşme çabası savaşa kadar olan beş yıllık zamanda tamamen bitmemişti. İ.Stalin'ine göre; sanayileşmede SSCB'nin asıl amacı, sanayisi gelişen devletlerin yurtdışından arabaları ithal etmek yerine, onları devletler kendi içlerinde yaparlarsa, devletlerin gelişmesi daha hızlı olur. Bu görüşe bakarsak Kazakistan, sanayileşme yolunda geride kalmıştı. Devrime kadar ki zamanda üretim ve kimya sanayi dalları geliştirilmişti. Araba sanayisi, metalürji ve kurşun sanayi işletmeciliği gelişmemişti. Enerji ve inşaat malzemeleri sanayisi epeyce geride kalmıştı. Kazakistan, maden ocağı olarak hammaddelerin birçok türü barındıran ve hazırlayan depo olarak görülmekteydi. Altın sanayisi memleketin maliye sisteminin gelişmesinde büyük pay sahibidir. Kazakistan'da arasıra bulunan madenler, petrol, kömür, fosforit hemen alınmaktaydı, işlenen hammaddeler de taşınarak Rusya'ya gönderilmekteydi. Demiryolu taşımacılığının yük dönüşümü aslında ülkenin doğal zenginlikleri kömürü, madeni, petrolü, metalı, kimyevî maddesi Kazakistan'dan dış yerlere taşıma hesabıyla 1913 yılıyla karşılaştırılınca bu oran 21,3 paya çıkmıştı. S.Saduakasov üzüntüyle: "Kazakistan sömürge olarak geldi ve öyle kalacak..." dediğinden onun söylediği bir yandan doğru idi. Memleketin gelişen bölgeleri ile cumhuriyetin ekonomisini geliştirmek için yapılan birçok yeniliklere rağmen, Kazakistan'ı ortalama kişi başına böldüğümüzde sanayi ürününü üretmek de onlardan bir hayli geride kalmıştı.¹²³

4. Sanayileşmenin özellikleri

I. Dünya Savaşı ve iç savaşın yıkıcı ve yağmacı etkilerinden zarar gören Kazakistan'ın geri kalmış ekonomisi, Sovyetler Birliği'nin sanayisi gelişmiş

---

¹²³ A. Abdijapar, **Kazakistan Tarihi**, Almatı 1994, s. 297.

bölgelerine nazaran daha ağır bir vaziyette idi. Kazakistan'da sanayileşme halk tabakasından değil yukarı kesimden başladı. Aslında hammaddeden en iyi şekilde yararlanmak amacıyla devlet çaba sarfetmeye başladı. Gerçeğinde fabrikalar hazır ürün çıkarmamıştı. Mesele: petrol, Embi'de üretilse, petrolü işlemek ise Merkez'de Orsk'de yapılmıştı. Balkaş'ın bakırı, Çimkent'in kurşun fabrikası, Altay'ın bazen bulunan madenleri Kazakistan dışı ülkelere gönderilmişti. Uzman ziraatçı kadrosu, mühendis teknik uzmanların dış ülkelerden çoğunlukla RSFSC'den ve Ukrayna'dan getirilmişti. Yerli kadrolar uzun yıllar boyunca vasıfsız işçiler olarak çalıştırılmıştı.

Şehirleşme oranı artmıştı. 10'dan fazla şehir ile büyük ilçeler ekonomik alanında büyüyerek yükselmeye başladı. Sanayileşme zamanında şehir halkı ülke halkının % 8.6'ın oluşturmuştur. 1930. yılların sonuna doğru bu sayı %29.8'e kadar yükselmişti. 1931 ile 1933 yılları arasında açlığa baskı ve zorluğa baş kaldıramayan on binden fazla Kazak ziraatçıları ancak inşaat yerlerinde, fabrikalarda kalabilecek yerler bulmuşlardı. İşçi grubu içindeki Kazakların payı tam o yıllarda tamamıyla değişmişti. 1928 yılında %19,8 iken 1935 yılında ise % 43'e yükselmişti.¹²⁴

Kazak ziraatçıların şehirlerde sanayileşmeye başlatmasından sonra kırsal kesimdeki halk şehirlere akın etmeye başladı. Oransal olarak şehir hayatının payı kırsal hayatın payına göre daha da arttı. 1926 yılında şehirlerde 375 bin Kazak varken, bu sayı 1939 yılında ise beş kat artmıştı. Böylece Kazakistan şehirleri daha Avrupaî bir biçimde gelişmeye başlamıştı. Savaş zamanındayken şehirlerde ve şehire benzeyen küçük ilçelerde Kazakların sayısı 1926 yılında % 2,1 iken 1930 yılında da %16'lık orana ulaşmıştır. Köyden kentte göç edenlerin şehir halkın arasındaki payı % 21,9'na kadar artmıştı. Bu sayıyı Moskova'dan, Leningrad'tan, Kiev'den, Xarikov'tan, Sredlovski'den ve diğer şehirlerden gelen işçiler, mühendisler ve teknikerler arttırmıştır. Kazakistan'ın sanayileşme çabaları işçi grupları sayesinde hız kazanmıştır.

Kazakistan merkezindeki sanayileşmenin gelirleri önceki ziraatın dış bölgelerinde sanayileşme hareketine de imkânlar oluşturmuştur. Devletin sanayileşen ilçeleri, sanayileşmekte olan ve henüz sanayileşemeyen ilçelere karşı patron görevi

---

¹²⁴ **Kazakistan Tarihi**, Cilt: III, 1998, Almatı, s. 17.

üstlenmişti. Bu değişim gelişen ilçelerin, millî bölgelerin koruyuculuğunu üstlenme sıfatına sahip olmuştu.

Kazakistan, Orta Asya sanayisinin birincilerinden olup Moskova ve Moskova eyaleti ilçelerinin koruyuculuğunu almıştı. Moskova Halk ziraatçılığı, Sovyeti tarafından “Kazak ÖSSC” nin sanayisi, teknolojisi ve ekonomisinin korumaya aldığı konulu sözleşme plânın da böyle deniyordu: “Önceki Çarlık hükümeti zamanında bir hayli eziyete uğrayan ve sömürürülen kırsal kesim, uzaktaki dış bölgeleri Rusya’nın içine alıp, işçi grubunun sayesinde Rusya da hedefine ulaşmıştır...”. Doğuda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin hızla sanayileşen desteğinin sağlanması lazım, o bitmez doğal zenginlikleri (maden v.s) var olan Kazakistan’dır ki o bizim ekonomizi sağlamlaştırabilecek bir ülkedir ve öyle kalması lazım”.¹²⁵

Kazakistan’a Leningrad, Donbas, Harikov ve ülkenin diğer sanayi merkezleri de Kazakistan sanayisinin gelişmesine öncülük yapmıştır. Yıldan yıla sanayileşme ve köy ziraatçılığı için Kazakistan’a yeni tekniklerin gelmesi ve onların, uzman işçileri ile mühendis teknik hizmetlerinin gelmesi sanayileşme hızını arttırmıştır. Eğitim kurumları da cumhuriyetin halk ziraatçılığı için uzmanlar hazırlaması gerekiyordu.

5. Kazakistan’da Köylerde Tarım Topraklarının Devletleştirilmesi

Başlıca tarım ve hayvancılık ülkesi olan Kazakistan’ın en değerli yerleri olarak Kuzey’deki bozkırlar, Güney’deki yaylalar ve Doğu’daki suni sulamaya tabi tutulan araziler sayılmaktadır. Kazakistan’ın bilhassa Kuzeyi ve Batı Sibirya, hububat ziraatine müsait Orta Asya kuşağı içinde yer alır. Çok elverişli iklim şartları sayesinde Batı Sibirya ve Kuzey Kazakistan’da buğday hakim kültür haline gelmiştir. Eriyen karlar ilkbahar ve yaz yağışları buralarda bilhassa yazlık buğday ekimine imkân vermiştir. 1913’te ekilen toprak miktarı 4.445.000 hektar olup, bunun büyük bir bölümü Kazak arazisine yerleştirilen Rus göçmenlerine aittir. Savaş ve bunu takip eden yıllarda ekim alanı çok daralmış (1922’de 1.781.700ha) ve daha sonra güvenliğin gelmesi ile tekrar artmaya başlamıştır (1924’de 2.262.000ha ve 1926’da 3.060.000, 1935’te 5.224.500ha). 1935’den bu yana bu sayıları hayli

---

¹²⁵ **Kazakistan Tarihi.** Cilt: II, 1992, Almatı, s. 28.

arttırmıştır. Kazakistan özellikle buğday (1926 ile 1927’de tüm ekilen toprakların % 68’i) va darı ekimi bakımından en önemli bölgelerinden biridir. Güney Kazakistan’da sulama yolu ile pamuk, pancar, kendir, tütün ekilmekte ve sulanmış arazi miktarı gittikçe genişlemektedir (1915’te 672.900’e mukabil 1935’te 1 mil.ha.). Kazakistan ve Batı Sibirya’da yeni ziraat sahalarının işletilmeye açılmasıyla hububatta % 40-50. Buğdayda ise % 56-65 artışı hedef tutan 1952’de Sovyet 5. yıllık planının yürürlüğe girmesi üzerine 19. Parti Kongresinde Malenkov’un “Hububat problemimiz, geçmişte bizim için çok büyük ve ciddi olarak kabul edilen problemimiz, böylelikle halledilmiştir, hem de nihai ve kat’i olarak” deyişi de Türk sahalarının arzettiği iktisadi ehemmiyetin ifadesidir.¹²⁶

SBKP MK Genel Sekreteri Leonid Brejnev’in Kazakistan Komünist Partisi birinci sekreteri olduğu dönemde, 1954 yılında, gerçekleştirildikleri faaliyetler neticesinde Kazakistan’ın 25 milyon hektarlık alanı tarlaya çevrilmiştir. Önceki adı ile Akmola’da yeni tarım alanları kazanıldıktan sonra 1961’de burasının adı Zelinograd olarak değiştirilmiştir. İşte bugün bu Zeliograd’ta 158 çiftlik ortalama olarak 30.880 hektarlık alanda ekim yapmakta her tarlada ortalama olarak 4 bin sığır, 6 bin koyun, 180 traktör, 100 biçki makinası bulunmaktadır. Zeliograd’taki 827.000 kişinin %40’ını Ruslar ve %20’sini Kazaklar, kalanını ise diğer halklar teşkil etmektedir. Kazakistan’ın köy ekonomisi dört bölgede şu şekilde yoğunlaşma göstermektedir. 1) Yerleşik zirai bölge; bu bölgede bilhassa buğday, darı, ayçiçeği ve kocabaş hayvanlar yetiştirilir. 2) Geçiş bölgesi; başlıca darı yetiştirilir ve koyun beslenir. 3) Hayvan yetiştirme bölgesi; bu bölgede de koyun beslenir. Aktöbe de ayrıca at ve deve de yetiştirilir. 4) Suni sulama yapılan bölge; burada ise sanayide kullanılan pamuk, pancar, tütün, kendir, yağlı tohumlar ve pirinç yetiştirilir. Tütün Batı Türkistan’da Kazakistan’ın Almaatı, Taldı-Kurgan ve Cambıl, Kırgızistan’ın Çu Talas ve Issık Göl yörelerinde yetişir. SSCB’nin tütüne ihtiyacı buradan karşılanırdı. Kazakistan’ın geniş çayır ve otlakları, eski Sovyetler’in hayvancılık ekonomisinde büyük rol oynayan sığır ve koyun besiciliğini geniş ölçüde mümkün kılar. Sovyetler’deki bütün çayırılık sahaların üçte biri Sibirya ve İdil-Ural bölgesinde,

---

¹²⁶ Dönmez, Yusuf, **Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, yayını. No: 1987.

dörtte biri ise Kazakistan'dadır. Sadece Kazakistan'ın, Sovyetler dâhilindeki otlaklarının % 45'ine sahiptir.

Kazakistan ve Orta Asya tarım bakımından büyük önem taşımaktadır. Tahıl, otlak ve çayır için ayrılan topraklar dâhil bu bölgedeki bir tür tarım arazisi 263 milyon hektar olup, bu da bütün eski SSCB'deki tarım arazisinin %48'ini teşkil etmektedir. Tahıla ayrılan 24 milyon hektar, bütün Sovyetler'deki tarıma ayrılan toprakların %19'unu teşkil etmektedir. 1990 istatistiklerine göre bütün Sovyet hububat üretiminin %13'ünü, buğday üretiminin % 29'si (çoğunlukla orta ve güney Kazakistan'ın tarıma yeni açılmış topraklarından) ve pamuk üretiminin % 92'si bunun hemen hemen tamamı Özbek, Türkmen ve Tacik cumhuriyetlerinden sağlanmaktadır. 1990'da Kazakistan'da 402 Kolhoz (kolektif çiftlik) ve 2118'den fazla Sovhoz (devlet çiftçiliği) bulunmakta, bu çiftliklerde 30 milyon koyun ve keçi, 7 milyona yakın sığır, 2 milyondan fazla domuz ve 1 milyondan fazla at beslenmektedir. 1959 yılında Sovyetler'deki 70.800.000 sığırın % 30'u 33.500.000 ineğin % 29'sı 129.900.000 koyun % 53'ü başta Kazakistan olmak üzere Başkırđistan ve Altaylar da yetiştirilmiştir. 1964 ile 1965 yıllarında 341.000 ton yün istihsalinin % 53'ünü Batı Türkistan'ın karakul koyunları sağlamıştır.

Balıkçılıkla Hazar Denizi, Batı Türkistan'ın tabii olarak eski SSCB'nin en önemli balık kaynağı idi. Buradaki balık istihsalı ülke balıkçılığının % 17 sini oluşturur. Hazarda tutulan yıllık balık miktarı 1.000.000 tonu geçmektedir. Dağistan kıyılarıyla Kuzeydoğu Kazakistan kıyıları da balıkçılık bakımından çok zengindir. Mersin balıklarının % 90'ını Hazar kıyısındaki Türk cumhuriyetleri vermektedir. Av hayvancılığı Yakutistan, Batı Sibirya, Kazakistan da yapılır ve elde edilen hayvan derileri, bilhassa kürk, Sovyetler Birliği ihracatında mühim yer tutar. Yakudistan'daki av hayvancılığının esası Ren geyiği avcılığına dayanır. Doğu Türkistan da ise av hayvancılığı geniş ölçüde Çongarya'nın Altay dağları kesiminde yapılır.¹²⁷

Orta Asya ekonomisi devrimden tam bir yıkım halinde çıkmıştı. Birçok bölgede üretim devrim-öncesi seviyenin yüzde yirmisine düşmüştü.¹²⁸

¹²⁷ Kazakistanskaya Pravda Gazete, Sayı 26. 1. 1992 ve Sayı 29.2. 1992.

¹²⁸ İstoriia sovetского gosudarstva i prava Uzbekistana, Taşkent, 1990, s 23.

Fakat Yeni Ekonomi Siyaseti (YES) ekonomiyi liberal bir yaklaşımla- Basmacı isyanlarına rağmen – canlandırmayı başardı.¹²⁹

Sovyet yönetiminin kuruluşundan sonra iki ayrı tarım reformu yapıldı. Bunlardan birincisi müsadere edilen toprakların ve su haklarının yeniden Müslüman köylüye iadesini öngörmekteydi. 1921’de başlatılıp, 1925-1927 yıllarında geliştirilen bu reform uygulaması umulan sonuçları tam manasıyla sağlayamadı. Üstelik köylüler tarafından pek de benimsenmedi. Çifçi kooperatifleri (veya Koşki birlikleri) 1927’de kendiliğinen teşkilatlanmıştı ve köylü ailelerinin yüzde 60’ını kapsıyordu. Bu kooperatifleri köylü nüfusun gerekli çiftlik âletlerini satın almasına ve ürünlerini pazarlamasına yardımcı oluyordu.¹³⁰

Bu ekonomik istikrar dönemi 1929’da kolektivizasyon hareketinin yol açtığı sosyal ve ekonomik devrimle sarsıntıya uğradı. Köylüler, kolektif çiftliklere katılmaya zorlandılar. Göçebeler ise yerleşmeye ve sonra da kolektif çiftliklere katılmaya mecbur ediliyorlardı.¹³¹

1931’de hektar başına 4.0 sentner (50 veya yüz kiloluk bir tartı), 1932’de 4.4 sentner buğday alınabildi. Oysa bu daha önceleri her sene ortalama 5.7-6.3 sentner kadardı.¹³²

Birçok yerli Komünist, kolektifleştirmeye yetersizlikleri ve ihmâlcilikleri dolayısıyla bölgeden uzaklaştırıldı. Bir kısmı da karşı çıktıkları için “burjuva milliyetçisi” olmakla suçlanarak mahkûm edildi. Fakat bütün bu engellere rağmen özel çiftçilik 1929 ile 1932 seneleri arasında büyük çapha kolektifleştirildi. Kolektifleştirmeye tâbi tutulan toprak yüzdesi 1928- 1929’da Özbekistan’da 1,2 iken 1932’de 68,1’e, 1937’de 95’e yükselmiştir. Bu yüzde Kazakistan’da 1928’de 2,7 iken 1935’de 98,3’e çıkmıştır.¹³³

Bunu Orta Asya’nın diğer bölgeleri takip etti.

---

¹²⁹ **Kazakhstan**, Almatı, 1987, s 129.

¹³⁰ S.Dimanştein, “**Desiat let natsionalnoyi politiki parti i sovlasti**”, **Novyi Vostok Gazetesi**, Sayı 19 (1927), s. 18.

¹³¹ John D. Littlepage, **In search of Soviet Gold** (Sovyet Altınlarının Peşinde), New York: Harcourt, Brace Co, 1938, s.108-109.

¹³² Nurpeysov’un **Önsözüyle, Kazakistan**, Moskova, 1936, Sotsegiz, s. 150.

¹³³ General Paul Tubert, **L’Ouzbekistan, republique sovietique** (Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti), Partisi Editions du Pavillion, 195, s 42-43.

1924’de Sovyet yetkilileri eski göçebe hayvan yetiştiricilerini geleneksel hayat tarzlarını ihya etmeye teşvik etti. Böylece toprağın daha verimli hale getirilmesi amaçlanıyordu. Fakat kollektif çiftlik sisteminden bir daha vazgeçilmedi. Orta Asya’nın kurak topraklarındaki geleneksel hayvancılığa kolektifleştirme siyasetinin nasıl bir etki yaptığını açıkça göstermektedir.

Kazakistan’da kolektifleştirme siyaseti 1929 yılında, 36.000 oluşturmuştur. 1929-1932 yıllarında ise, (?). 1932- 1933 yıllarında ise 5.029 kadar olmuş. 1960 yılında ise, 33.633.¹³⁴

Devrim öncesi günlerden beri Orta Asya SSCB’nin başlıca pamuk üretim sahasıydı. Burada üretilen pamuk, tüm Rusya’daki üretimin yüzde doksanını teşkil ediyordu. Burada pamuk daha çok vadilerde ve nisbeten verimli, sulak topraklarda yetiştirilmekteydi. Fakat pamuk üretiminin asıl merkezi Fergana vadisi idi. Sovyetlerin eski çarlık rejimine yönelttikleri başlıca suçlamalardan biri de Orta Asya’da uygulanan ekonomi politikasıyla ilgilidir. Sovyetler Çarlık rejimini Orta Asya’yı “Rusyanın sadece pamuk üreten bir uzantısı” haline getirmekle suçlamışlardı. (Lenin). Fakat çarlık yönetiminin yerini alan Sovyetler de aynı politikayı devam ettirmişlerdir.¹³⁵ Meselâ Özbekistan, bütün Rusya’nın pamuk ihtiyacının dörtte üçünü karşılamaktaydı. Yine söz konusu olmak üzere pamuk yetiştirilen sahaların artışı daima tahıl ekilen alanların azalmasıyla sonuçlanmıştır. Bu, özellikle pirinç için böyledir. Oysa pirinç bu bölgenin geleneksel gıda maddelerinden birini teşkil etmekteydi.

“Biz ekonomik planlarımızı daha az pamuk üretmek üzere düzenlemiştik. Çünkü bu sınaî ürün Özbekistan’ın Rusya’ya bağımlı olmasına yol açan başlıca mahsuldü. Ayrıca Özbekistan tahıl ekimini hızlandırmayı, yaygınlaştırmayı da planlamıştı... ve böylece onların Rus tahılına ihtiyacı kalmayacaktı.”¹³⁶

---

¹³⁴ Vincent Monteil, “Kazakistan, Essai sur L’Islam en URSS,” **Revue des etudes islamiques**, Cilt: XX, 1952, s.34 ve, s. 132, “Kazakhstana SSR,” **Bolshaia Sovetskaia Entsiklopediia** (BSE), Cilt SSSR, s. 1850, ve **SSSR v Tsifrah. Statisticheskii Shornik** (Moskova: Gos. Statisticheskoe izd., 1960) s. 157; T.R. Rızkulov, **Kazakhstan**, s. 150 , **Kazakhstan** (Moskova: Ogiz, Sotsegiz, 1935), s.101; “Uzbekskaiia SSR”, **Malaia Sovetskaia Entsiklopediia** (MSE), Cilt: 9, s. 32 ve 106.

¹³⁵ H. Seton-Watson, “**Soviet Nationality Policy**” (Sovyetlerin Milliyetler Siyaseti), **The Russian Review**, Cilt:15, Sayı: 1 (Ocak 1956), s. 9.

¹³⁶ **SSCB Adalet Komiserliği, Troçkistlerin ve Sağcıların Anti-Sovyet Cephesi (Duruşma Raporları), Verbatim Report** Moskova, 1938, s. 223-224.

Rusya'nın pamuk politikası bir kere daha ve bir daha değiştirilmemek üzere – benimsendi ve Orta Asya ekonomisi “Tüm ülke ekonomisinin bir parçası haline geldi.”¹³⁷

Orta Asya'daki pamuk üretimi tahıl ekimi aleyhine geliştirilirken, Sovyet planlamacıları Kuzey Kazakistan'ın “Sibirya tipi” kara topraklarında tahıl yetiştirilmesini şiddetle savunmaktaydılar. Stalin'in ölümünden sonra bu politika daha da güç kazandı. Parti ve Genç Komünistler Birliği'nin (Komsomol) yüzlerce üyesi, elverişsiz şartlara rağmen, bu topraklar işlemeye gönderildi. (Bu elverişsiz tabii şartlar şöyle idi: Temmuz ayı ısı ortalaması: 30 santigrat derecenin üzerinde; Haziran ayı ısı ortalaması: 40 santigrad'ın altında).¹³⁸

Bölgenin yüzde 60'ı çöllerden meydana geldiği için tarım sadece vadiler ve vahalarda yapılabiliyordu. Orta Asya aynı zamanda ipek, meyve ve astragan kürkleriyle de zengindir. Tek başına Özbekistan Cumhuriyeti SSCB'nin en büyük kuru meyve üreticisidir ve Rusya'nın ipekli üretiminin yarısını meydana getirir.

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin ekonomik sistem anlayışına göre tüm topraklar devlet mülkü kabul edilmiş ve sadece kolhozlar ve sovhozlar tarafından işletilmek üzere paylaştırılmıştır. Kollektif birlikler (kolhozlar) haftada bir kez devlet bankasından kendilerine ayrılan parayı borç olarak alır ve faaliyetlerini gerçekleştirirler. Yılsonunda ise kazançlar üyelere hizmetleri oranında dağıtılmaktadır. Sovhozlar ise devletin kendine özgü üretim alanlarında faaliyet yapan kuruluşlar olup buralarda çalışanlara her ay devlet maaş ödemektedir. 1983'te Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde 4223 Kolhoz ve 5829 Sovhoz bulunmaktadır. Türklerin çoğu tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmakla beraber, sanayileşme hareketlerine paralel olarak Türk işçi sınıfının da yetiştiği fakat yine de az olduğu görülmektedir. Her ne kadar teknik gelişme cereyanına çok önem verilmekte ise de, el sanatları eski önemini halen korumaktadır. Sovyetler Birliği'nin kollektifleştirme, sanayileştirme, şehirleştirme, iskân politikalarının yıllardır sürdürülmesine rağmen, Türklerin kendi öz değerlerinden, geleneklerinden, sosyal yaşayışından çok şey götürdüğünü ileri sürmek pek gerçekçi olamayacaktır. Ancak, şu bir gerçektir ki,

---

¹³⁷ Paul B. Henze, “II Dünya Savaşına Kadar Orta Asya'daki Ekonomik Gelişme”, **Journal of the Royal Asian Society**, Cilt: 37, 1950, s. 47.

¹³⁸ Nestor Korol, “Kazakistan'ın Şu Bakır Toprakları ”, **Marquette University Slavic Institute Papers**, Sayı: 14, 1962, s. 10, 17.

Türkler kendi ekonomik gerginliklerini, yine kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda yıllardır kullanmaktadırlar. Özel mülkiyetin yok edilmesi yanında ticari dükkânların devletin eline geçmesi ve buralarda sadece devlet mallarının alınıp satılması yükümlülüğünün getirilmesi, bir yandan halk arasında fakirliğe yol açarken, diğer yandan da karaborsayı fevkalade geliştirmiştir.¹³⁹

Bu konuda izlenen politikalar, genellikle üç alanda ayrı ayrı gelişmiş bulunmaktadır: pamuk üretimini arttırma, yeni ekim alanları kazanma ve suni sulama yöntemlerine geçme.

Özellikle 1930’lu yıllardan itibaren sistemli bir şekilde başlatılmış olup, amaç pamuk ithalatından Sovyetleri bir an önce kurtarmak olmuştur. Sovyeterin pamuk üretimindeki artışa hiç dayanmayan yaklaşımları, Türk Cumhuriyetlerini bu konuda çok güç durumlara sokmuş, uygulamada Türk işçilerine adeta bir köle- işçi statüsü yaratılmıştır. Sovyetlerce pamuk üretiminde kararlılığı arttırmak için işçi ücretlerini düşük tutucu bir ücret politikası izlenmesi ve bu sektörde çalışanlar için Sovyet Ceza Kanunu’na özel maddeler konulması yanında, pamukçulukla meşgul çiftçilere de Moskova’ya pamuk vermedikleri takdirde, Moskova’nın da onlara buğday vermemesi gibi yöntemlere de başvurulmaktadır. Pamuk tekstilinin ise olması, üretici ülkelerin tekstil ürünlerini ithal etmesini gerektirmekte, kuşkusuz bunun maliyeti de ülkeye oldukça yüksek olmaktadır.

Tarım politikasında, Sovyetlerin ikinci önem verdikleri konu “sunî sulama” faaliyetleridir. Pamuk üretimini arttırmak amacıyla Amuderya ve Sırderya (Ceyhun – Seyhun) suları için sadece Özbekistan’da 165.000 m. uzunluğunda bir kanal ve 20’den fazla büyük ölçekli su depolarının yapılmış olması, konuya verilen önemli açıkça göstermektedir. Bunun yanında “Sibirya Orta Asya Kanalı” denilen, 2550 km. uzunlukla 12-15m. derinlikle, 108-212 m. genişliğinde yeni bir kanalın yapım işi ile, sadece 150 su işleme dairesi uğraşmaktadır. Bu kanal ile Obi Nehri, İrtiş Nehrine bağlanarak alınan suyun, Aral Gölü ve Amu Derya’ya getirilmesi istenmektedir. Ancak bu kanal inşası 2005’lerde tamamlandığında, şimdiden bazı endişeleri de gündeme getirmiş bulunmaktadır. Örneğin, Aral Gölü’nün, bu kanal nedeniyle küçük

---

¹³⁹ **Sovyetler Birliği’ndeki, Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987; **Türkistan als historischer Faktor und Politische, (Geburstag, 1987) ve Islam and Turkestan Under Russian Rule**, ISIS Yayıncılık, İstanbul 1987, “Türkistan Nedir?”, **Türkistan**, Sayı: 1, İstanbul 1988.

bir göl haline gelmesi gibi. Yine yukarıda değinilen Amuderya ve Sırderya'yı ilgilendiren kanalın sayesinde, bu nehrin sularının % 90'ı tarımın emrine verilmiş ise de, sulamaya alınan bu tarlaların ihtiyacını, söz konusu nehirlerin ancak 1990'a kadar karşılayabileceği uzmanlarca ileri sürülmektedir. Suni sulama ile su rezervleri giderek azalabileceğinden, ileride suni sulama bölgelerinin büyük bir tehlikeyle karşılaşabileceği de belirtilmektedir. Bu olumsuz görüşlere rağmen Sovyetlere göre halâ, Türkistan'da sulamaya muhtaç 55 milyar hektar arazi bulunmaktadır. Halen Sovyetler Birliği'ndeki Türkistan ve Azerbaycan'daki suni sulama alanlarının 9.799.000 hektar olduğunu Sovyet istatistikleri açıklamaktadır. Sadece, Türkistan'da 1980'de 7.2 milyon hektar arazi (Özbekistan 3.148.000, Kazakistan 1.7 milyon, Kırgızistan 924.000 ve Tacikistan 582.000 hektar) suni sulama yoluyla tarım sektörünün hizmetine girmiştir. Bu verileri, Sovyetler rejimi "Sovyet Mucizesi" olarak tanımlamakta, ancak, gelecekte bu konuda doğabilecek tehlikeler hakkında bilgiler yine Sovyet kaynaklarından öğrenilmektedir. Kanal inşaatlarının sadece ekonomik yönü olduğu kadar, politik amaçlarının da olduğu, inşaat nedeniyle Rus kolonizasyonunu önemli işlerinden birisi de tarım için yeni topraklar kazanma faaliyetleri olmuştur. Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti'nde 1950'lerden itibaren hızla toprak kazanmaya gidilerek, açılan arazinin tarımda kullanılması için 2 milyona yakın Rus ve Ukraynalı yerleştirilmiştir. Kruşçev'in dahi bu gerçeği saklamadığı bu rakamların arkasında çok derin ekonomik ve siyasî anlamlar yatmaktadır şeklinde sözlerinden anlaşılmaktadır. Yeni topraklar kazanma politikasıyla bir yandan Rus kolonizasyonu için temeller atılırken, bir yandan da Türklerin tarihî ve coğrafi isimlerinin çoğu, Rusça isimlere dönüştürülmüştür. Türk topraklarında yabancı etnik grupların sayısını artırma politikasının, ekonomik politikalarla birlikte yürütüldüğü, hatta bunların birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Sanayileştirme veya tarımı geliştirme amacıyla Türk bölgelerine dışarıdan çok miktarda Rus, Ukraynalı ve Çinli'nin getirilmesi, yerleştirilmesi (Örneğin Doğu Türkistan'da 1950 öncesi sadece 200.000 Çinli yaşarken, şimdi bu sayının 6 milyonu aşması) gibi Türklerin zaman zaman yaşadıkları toplumlardan da uzaklaştırıldığı gözlenmektedir. Örneğin, 1979'da Sovyetler Birliği'nde 6 milyon Tatar Türkü varken, bunların 1,5 milyonu kendi vatanında, diğer kısmı ise diğer cumhuriyetlerde yaşamaktadırlar.

Stalin'in direktifi ile Aralık 1925'de beşinci kongresini yapan Kazak Komünist Partisi, Kazak Türklerinin en küçük yerleşim birimi olan Aul (Köy)u Sovyetleştirmeye karar vermiştir. Bu karara göre, kabile reislerinin sözünün geçtiği Aul'larda, her şey devletleştirilecekti. Bununla Sovyetler, özel mülkiyet hakkını kaldırıp Aul'da yaşayan Kazakların topraklarını devletleştirirken, aynı zamanda kabile reislerinin otoritelerine de son veriyordu. Ne var ki, Kazak köylülerinin ve kabile ileri gelenlerinin ellerinden alınıp zorla devletleştirilen topraklardan daha fazla verim almak mümkün değildi. Nitekim öyle de oldu. Aul'ların devletleştirilmesi ve ekonomi ile birlikte toplumun zorla Sovyetleştirilmeye kalkışılması, örf ve adetlerine düşkün olan Kazak Türklerini son derece huzursuz etmiştir. Kazak Türklerinin bu şekilde Sovyetleştirilmesine karşı çıkan Ahmed Baytursun gibi eski Alaş-Ordacılar ve bazı vatansever aydınlar, halkı destekledikleri gerekçesi ile Komünist Partisi'ndeki vazifelerinden uzaklaştırılmışlardır.¹⁴⁰

Yapılan zoraki devletleştirme ile Kazak topraklarından istenen verim elde edilemedi. Bunun üzerine yeni tedbirlere başvuran Sovyet yöneticileri, kooperatifler kurdurarak yetişen mahsulü bu yolla kontrole başlamıştır. Fakat yetiştirilen tahıla, devletin verdiği fiyat son derece düşük idi. Yetişen tahıl serbest piyasada daha çok para ediyordu. Bu ise, tarım sahasında çalışanların hevesini kırıyordu. Bu arada, hayvancılığın da devletleştirildiğine şahit oluyoruz. Bütün ailesinin geçimi hayvancılıktan sağlayan Kazak halkı, elindeki hayvanları devlete vermeyi reddetmiştir. Baskı yolu ile hayvanları ellerinden alınmak istenen halk, ya hayvanlarını öldürmeye başlamış ya da hayvanları ile birlikte Çin işgalindeki Doğu Türkistan'a veya komşu Özbekistan Cumhuriyeti'ne kaçırmaya başlamışlardır.¹⁴¹

1925 ile 1929 arasında tatbik edilen bu Sovyetleştirme politikası başarısızlıkla neticelenmişti. 1915'te bir Kazak ailesine en az 26 baş hayvan düşer iken, bu rakam 1929'da 5 baş hayvana düşmüştür. Aynı şekilde ziraatçılıkta da istenen gelişme olmamıştır. Bunun en büyük sebebi 1927 ile 1928 ve 1928 ile 1929 kışın beklenenden de kötü geçmesi, diğer bir sebebi de, hayvancılığa mukabil az kazanç verdiği için, Kazak Türklerinin tarıma pek rağbet etmemeleridir. Daha önce izah

---

¹⁴⁰ M. Koygeldiev, **a.g.e.**, s 340.

¹⁴¹ A.B.Tursunbaev, "Torzhestvo kolhoznogo storia v Kazakhstane", **Oçerk istorii Kollektivizatsii sel'skogo khoziaistva v soyuznih respublikah**, Moskova, 1963, s. 269.

edildiği gibi, bunun da sebebi, en verimli toprakların Rus göçmenlerine, en çorak toprakların da Kazak Türklerine verilmiş olması idi. Bu arada, Sovyet politikasında da büyük eksiklikler vardı. Bu eksikliklerin en büyüğü ise veya anlaşılmamış olmasıydı. Bu olmayanınca, halkı zorlayarak devletçi ekonomiye ve hayvan üretimine alıştırmak son derece güçtü. Nitekim, zorla kurulan devlet çiftliklerinin çok azı gerçek manada devlet çiftliği vasfına sahipti. Çok az sayıdaki bu devlet çiftliklerinden de yeterli verim almak mümkün olmuyordu.

Bu menfi gelişmeler üzerine Stalin, birinci Beş Yıllık Plân'ın birinci yılı sonunda, yani 1929'da, yaptığı bir açıklama ile, gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra devlet çiftçileri (sovkozynun kolhoz kolhozniki) şekline behemahal dönüştürüleceğini belirtmiştir. Bu arada, Kazakistan'da, Komünist Partisi yetkilileri, ortadaki güçlükleri defalarca Moskova'ya iletmelerine rağmen, durumda her hangi bir değişiklik olmamış ve halkın ancak % 7,4'ünü bu kolhoz sistemine geçirebilmişti. Kazakistan'da da durum bu iken, Stalin'in, işin hızlandırılmasını isteyen direktifi gelmiştir. Eğitilmiş rehberlerle yeni bir organizasyona gidilmeden Kazak halkı zorla kolhozlaşmaya sokulmaya çalışılmıştır ki bu da pekçok sıkıntılara neden olmuştur.¹⁴²

Kazakistan'daki zoraki kolhozlaşma şu dört aşamada gerçekleşiyor: Kasım 1929-Mart 1930, Mart 1930-Ağustos 1932, Eylül 1932- Kasım 1934, Aralık 1934-Aralık 1938. Stalin'in talimatı ile Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi toplanarak kolhozlaşma (collectivization) hususunda komiteler kurulmasına karar vermiştir. Sovyet Komünist Partisi'nin işareti ile toplanan Kazak Komünist Partisi, 11-16 Aralık 1929'da Kazakistan'da kitle halinde kolhoz sistemine geçişi görüşerek neticeye bağlamıştır. Kazak Komünist Partisi yetkilileri, ayrıca, Sovyet hükümetine başvurarak, bu kadar halkın bir araya toplanmasından önce onların ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirlerin de alınması gerektiğini, kendilerinin bunu yapacak durumda olmadıklarını bildirmişlerdir.

Konu üzerinde çalışmalar ve tartışmalar devam ederken 5 Ocak 1930'da Moskova'dan şu direktif bütün yetkililere ulaşmıştır. Bu direktife göre Sovyetler birliği üç bölgeye ayrılıyordu. I.bölge 1931 baharında kolhoz sistemine (collectivization) geçecekti. II.bölge 1932 baharında, III.bölge ise 1933 sonlarında

---

¹⁴² A.B. Tursunbaev, a.g.e., s. 274.

kolhozlaşmaya geçecekti. Kazakistan'ın tahıl üreten bölgeleri bu ikinci gruba, Kazakistan'ın geri kalan bölgeleri ki buna hayvancılıkla uğraşan bölgeler de dahildi, giriyordu.

Bu gelen emirlere göre, Ocak 1930'da Kazak halkı kolhozlara toplanmaya başladı. 1 Şubat 1930'da halkın % 35,3'ü, 1 Mart 1930'da ise % 42,1'i kolhozlara doldurulmuştu.¹⁴³ Halkın elindeki malları zorla alınıp milletteştirildi. Toprakları devletleştirildi. Kış mevsiminin ortasında halkın zorla toplama kamplarına yerleştirilmesinde binlerce komünist genç görevlendirilmiştir. Bu gençlerin 25.000'i Moskova'dan özel olarak gelmiş, 3-4 bin kadarı da Kazakistan'dan toplanmıştı.

6. Kazakistan Kolhozlaşma Döneminde

Kazak halkının azınlığa düşmelerinin en büyük sebeplerinden biri de, 1926–1941 yılları arasında kolhozlaşmanın sebep olduğu göç ve ölüm ile Rusların buraya Rus göçmeni yerleştirmeleridir. Özellikle ikinci beş yıllık plan devresinde (1928–1932) uygulanan katı kolhozlaşma (collectivization) politikası sayesinde Kazak halkın % 70'i kolhozlara yerleştirilmiş, halkın elindeki mallar alınıp, topraklar devletleştirilmiştir. Göçebeler zorla yerleşik hayata geçirilmiş ve şehirlerde yaşamaya zorlanmışlardır. Karşı çıkanlar da milliyetçilikle ve rejim düşmanı olmakla suçlanarak idam edilmiştir.¹⁴⁴

Gerçekten ikinci beş yıllık planın hedefi; tarımın kollektifleştirilmesi, göçebeliliğin ortadan kaldırılması ve süratle bir şehir proletaryası yaratılması idi. Bu amaca ulaşılmış ve Sovyetler Birliğinde 1,5 milyon kişi tarımdan uzaklaştırılarak sanayi işçisi yapılmıştır Ancak bu sanıldığı gibi sıradan bir plan uygulaması değil, tam bir katliam şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yerleşik bölgelerde zengin olanların topraklarını alıp, topraksızlara dağıtmak kolaydı; ancak bozkırda otlakların ve sürülerin dağıtılması öyle kolay olmamıştır. Nitekim Ruslar toprakları dağıtma yoluna değil, göçebelileri, hayvanları ile birlikte ortadan kaldırma yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde 2 milyon Kazak nüfusun öldürülmüş olduğu sanılmaktadır. Bunu resmi

¹⁴³A. B. Tursunbaev, **Kollektivizatsia Sel'skogo Khoziaitva Kazakhstana**, Alma-Ata, 1967, I, s. 371.

¹⁴⁴V.Yiğit, F.Zima, **Poslevoennoe obştestvo: golod i prestupnost/ oteçesvennaya istoriya**, 1995, s. 46 s. 6-7.

istatistikler de doğrulamaktadır. 1926'da 3.628.000'i Kazakistan'da olmak üzere tüm Sovyetler Birliğinde 3.968.000 Kazak nüfus görülürken bu değerin 1939 sayımında 3.099.000'e indiğini görüyoruz. Yani iki sayım dönemi arasında (13 yıl) 869 bin kişi azalmıştır. 13 yılda Türklerde ortalama yıllık nüfus artış hızı olarak kabul edilen % 0,22'lik artış oranı ile nüfusun 4,7 milyona ulaşması gerekirdi. Yani artması gereken 1,08 milyon nüfus ile azalan nüfusu topladığımızda 2 milyon Kazak nüfusun katledildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde yalnız insanlar değil hayvanlar da katledilmiştir. 1928'den 1934'e kadar geçen 6 yıl içinde sığırların % 73'ü, koyunların % 87'si ve atların % 83'ü telef olmuştur.¹⁴⁵

1920'li yıllarda YES'nin uzun süreli sürecek olan siyasî strateji olarak kabul edildi. Köylü kooperatifleri devletin zoruyla değil, ekonomik verimlilik esaslarının uygulanmasıyla gerçekleştirilen evrim süreci olarak görüldü. Kooperatifler diğer ekonomik teşkilatların alternatif politikalarıyla rekabet sürecinde dikkati çeken ekonomik imtiyazları teşvik eden role sahiptir. Kooperatiflere endüstrileştirme ile karşılıklı ilişkiler içinde bakıldı. Toplumda YES modelinde reform yapılmasında tutulması gereken prensip, endüstrileştirme ve kooperatifleştirmeyi sadece bir amaç olarak değil, halkın maddi durumu ile kültürel seviyesini arttırıcı bir unsur olarak görülmesidir. Bu durum sosyalizmin baş ölçütü olarak anlaşıldı. Kazakistan kooperatifleştirmeyi 1932 baharında (konargöçer ve yarı konargöçer bölgelerin dışında) genel olarak tamamlanması planlanan bölgesel gruba dahil edildi. Ülkenin parti ve Sovyet organlarında bu kadar kısa bir süre, ne surette olursa olsun "sıçrayarak aşılması gerekli" bir engel olarak kabul edildi. Bunun sonucunda, toplum organizması hızlı bir biçimde yüzde peşinde koşma hastalığına yakalandı. Hatta bu durumları anlatmak için haberler yarışmaya girmiş gibi oldular. Gazeteler ise "kolhoz cephesinden" Her gün gelen ve durmadan değişen haberleri yayınlamaya yetişemediler. Devletleştirme ideolojisi, köylülere tatbik edilince, bir baskı unsuruna dönüştü. 7 Ağustos 1932'de "devlet işletmelerini, kolhozlar ile kooperatiflerin mal mülklerinin korunması ve toplumsal (sosyalist) mülkiyeti destekleme" kanunu kabul edildi. Bu kanuna göre, suçlu bulunanlar idam, "cezasını hafifletme durumları" görüldüğünde ise 10 yıl hapis ve mal mülklerinin devletleştirilmesi cezasına

---

¹⁴⁵ Yiğit, a.g.m. , s. 9.

çarpıtıldı. Anayasaya aykırı bu kanunun yürürlüğe girdiği ilk yıl, Kazakistan'da 33.345 kişi hapse atıldı. Mal-mülkü devletleştirilen şahıslar, suçlar kanunun başka maddelerine istinaden cezaya çarpıtıldılar. Bütün bu cezalara OGPU [Birleşik Devlet Siyaset İdaresi] tarafından hükmedildi. 1929'dan 1933'e kadar geçen beş yıl zarfında, Kazakistan MSSC OGPU tarafından 9805 dosyaya bakıldı ve 22.933 kişi hakkında hüküm verildi. Bunların içinde 3.386 kişi en ağır ceza olan idama ve 13.151 kişi de toplama kamplarında 3 yıldan 10 yıla kadar hapse çarpıtıldı.¹⁴⁶ Despot yönetimin hızlı bir biçimde yürüttüğü yerleşikleştirme kampanyasının bezginliğini daha üstünden atamamış olan Kazak obaları ayrıca daha hızlı bir kollektifleştirmeye maruz kaldı. Bu siyasetin gerçeği bu konargöçer ile yarı konargöçer halkı kitleler halinde yerleştirmenin kollektifleştirme ile sıkı ilişki içinde yürütülmesi önceden planlanmıştı. Bu durum, Kazakistan Ülke Komitesi Genel Kurulu'nun (1929 Aralık) kararında yer aldı. Kararda, "halkı hızla yerleşikleştirme ve onları ekonomik açıdan güçlendirme hususundaki uygulamaların bütün planları, yerleşikleştirmeye konu olan bütün yoksul ve orta tabaka köylüleri % 100 kollektifleştirme temelinden yürütülmelidir" şeklinde katı bir talimat verilmekteydi. Bununla birlikte, karar verici organlar "tarımla meşgul olan aileler hangi hızla yapılıyorsa, hayvancılıkla uğraşan ailelerde de aynı hızla kollektifleştirmeye tabi tutulmalıdır" diye talepte bulunmaktaydı. İyice düşünülmeden alınan kararların olumsuz sonuçlarını görmek için çok beklemek gerekmedi. Kolhoz çiftliklerine rast gele yığılan hayvan sürüleri açıktan kırılmaya başladı. Kazakistan obaları ile köylerine tatbik edilen maceraperest politikaların sonucunda çiftçilik ürünlerinin üretimi dramatik bir düşüş gösterdi.

7. Çiftçiliği Birleştirme Siyaseti Yıllarındaki Zorluklar

Basmacı hareketi 1929'da Sovyetlerin köylüyü Kollektivizasyon amacıyla tedirgin etmesi üzerine yeniden canlandı. 1933'e kadar varlığın sürdürmüştü

---

¹⁴⁶ Kazakistan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Arşivi, d.124, cilt 6.

basmacılık. Yıllarca süren çatışmalardan sonra bütün askerî nitelikteki direnme kırılmış, Orta Asya'nın yerli ahalisi Sovyet egemenliğine boyun eğmişti.¹⁴⁷

Orta Asya ekonomisi kolektifleştirme siyasetinden tam bir yıkım halinde çıkmıştı. Birçok bölgede üretim devrim-öncesi seviyenin yüzde yirmisine düşmüştü.¹⁴⁸ Fakat Yeni Ekonomi Siyaseti (YES) ekonomiyi liberal bir yaklaşımla-Basmacı isyânlarına rağmen-canlandırmayı başardı.¹⁴⁹ Sovyet yönetiminin kuruluşundan sonra iki ayrı Tarım Reformu yapıldı. Bunlardan birisi müsadere edilen toprakların ve suhaklarının yeniden müslüman köylüye iadesini öngörmekteydi. 1921'de başlatılıp, 1925 ile 1927 yıllarında geliştirilen bu reform uygulaması umulan sonuçları tam mânâsıyla sağlayamadı. Üstelik köylüler tarafından pek de benimsenmedi. Çiftçi kooperatifleri (veya Koşki birlikleri) 1927'de kendiliğinden teşkilatlanmıştı ve köylü ailelerinin % 60'ını kapsıyordu. Bu kooperatifler köylü nüfusun gerekli çiftlik âletlerini satın almasına ve ürünlerini pazarlamasına yardımcı oluyordu.¹⁵⁰ Bu ekonomik istikrar dönemi 1929'da kollektivizasyon hareketinin yol açtığı sosyal ve ekonomik devrimle sarsıntıya uğradı. Köylüler, kollektif çiftliklere katılmaya zorlandılar. Göçebeler ise yerleşmeye ve sonra da kollektif çiftliklere katılmaya mecbur ediliyorlardı. Başarılı olduğu halde çiftçi kooperatifleri uygulaması terkedilmişti. O tarihlerde Kazakistan'da çalışan bir Amerikalı teknisyen şöyle diyor: *“Komünist hücum birlikleri sürüleri dağıtmaya ve bunların sahipleri olan göçebelere hayvanlarını kollektif çiftliklere teslim etmeleri için baskı yapmağa başladıklarında, göçebeler hayvanlarını öldürmeyi tercih ediyorlardı... Bu dönemi atlatan eski göçebeler tıpkı kulaklar gibi bir araya toplandılar... Bunların çoğu mallarının, mülklerinin müsaderesine karşı koyuyorlardı. Bu gibileri yargılandılar; ya hapsedildiler, ya da kurşuna dizildiler”*.

Bu kargaşalık sırasında bölgenin hayvan sayısı onda dokuz bir azalma gösterdi. Milyonlarca büyükbaş hayvan, köylüler ve göçebeler tarafından boğazlandı, büyük bir kısmı da çıkan çatışmalar sonunda ortadan kayboldu. Kazakistan'ın tarıma elverişli bölgelerinde buğday üretimi düştü: 1931'de hektar başına 4.0 sentner (50

¹⁴⁷ T. R. Rızkulov, **Kirgizstan** (Moskova: Ogiz, Sotsegiz, 1935), s. 67.

¹⁴⁸ **İstoriia sovetского gosudastva i prava Uzbekistana**, Taşkent, 1987, s. 23.

¹⁴⁹ **Kazakistan Tarihi**. Almatı, 1989, s. 129.

¹⁵⁰ S. Dimanstein, “Desiat let natsionalnoi politiki partii i sovviasti”, **Novyi Vostok**, Sayı: 19, 1927, s.18.

veya yüz kiloluk bir tartı), 1932’de 4.4 sentner buğday alınabildi. Oysa bu daha önceleri her sene ortalama 5.7-6.3 sentner kadardı. Yetkililer bu durumdan beyler, Basmacılar ve gelenekçi unsurları, yâni “karşı devrimci güçleri” sorumlu tutuyorlardı.

Birçok yerli Komünist yetersizlikleri ve ihmâlcilikleri dolayısıyla bölgeden uzaklaştırıldı. Bir kısmı da kollektivizasyon’a karşı çıktıkları için “burjuva milliyetçisi ” olmakla suçlanarak mahkûm edildi. Fakat bütün bu engellere rağmen özel çiftçilik 1929 ile 1932 seneleri arasında büyük çapta kollektifleştirildi. Kollektifleştirmeye tâbi tutulan toprak yüzdesi 1928 ile 1929’da Özbekistan’da 1,2 iken 1932’de 68,1’e, 1937’de 95’e yükselmiştir. Bu yüzde Kazakistan’da 1928’de 2,7 iken 1935’de 98,3’e çıkmıştır.¹⁵¹ Bunu Orta Asya’nın diğer bölgeleri takip etti.¹⁵² 1924’de Sovyet yetkilileri eski göçebe hayvan yetiştiricilerini geleneksel hayat tarzlarını ihya etmeye teşvik etti. Böylece toprağın daha verimli hale getirilmesi amaçlanıyordu. Fakat kollektif çiftlik sisteminden bir daha vazgeçilmedi.¹⁵³

Kollektifleştirme Siyaseti Döneminde Yazılan Bir Hatıradan: Stalin Döneminde Kazakistan’da Kollektifleştirme Siyaseti ve Açlık Felaketi, Bir Tarihe Duyarlılık Örneği: 19 yaşındaki Rus kızı Tatyana Nevadoskaya, doktor olan babası ile birlikte... “1930’li yılların baslarında Almatı’dadır. Bu sebeple, Almatı sokaklarında açlıktan kıvrılarak ölen insanlara şahit oldu. Bir taraftan gücü yettiğinde onlara yardım etmeye çalıştı. Diğer taraftan o korkunç günleri günlüğüne not etti, kara kalemle resmetti ve hatta bu trajik olaylardan etkilenerek uzunca acıklı bir şiiri de kaleme aldı. Babasının görevi sona erince Rusya’ya döndü.” Nevadoskaya, aradan 47 yıl geçtikten sonra, 1990’da Almatı’ya geldi ve *1933’de Almatı’da tuttuğu günlüğünü, yazdığı şiirini ve resimleri Kazakistan Devlet Arşivi’ne teslim etti.*

Teslim ederken şu notu vermeyi de ihmal etmedi: “O kış bizim için, özellikle yerli halk için kelimelerle ifade edilemeyecek şiddette bir kış oldu. Ben çok genç ve çok hassastım. Bu yüzden çok acıklı ve tüyleri diken diken edici korkunç olayı, yani açlık ile yokluğu, o zamanlar zavallı ve cahil olan halkın durumunu düşünerek çok

¹⁵¹ Paul Tubert, **L’Ouzbekistan, republique sovietique** (Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti), Paris: Editions du Pavillion, 1951, s. 42-43. Kazakistan, **a.g.e.**, s 149.

¹⁵² **Kazakistan arşiv, belgeler.**

¹⁵³ M. Rywkin. **Asya’daki Rusya** (Çev. Behzat Tanç) Boğaziçi yay., İstanbul. s. 69.

ıstırap çektim. Kazakların bugünkü nesilleri açlıktan ölen insanlar, çocuklar ve ihtiyarları, yeryüzünden tamamen silinen ve boş kalan köyleri, bozkırda donanları ve hastalananları unutmasınlar, diyorum.”

Bu olaydan çıkaracağımız dersler vardır. Nevadoskaya, bir Rus olmasına rağmen, 47 yıl sonra, Rusya’dan hiç üşenmeden kalkıp Almatı’ya geliyor ve tarihin gelecek nesillere aktarılarak ders alınmasını sağlamak için kendi çapında bir katkıyı, hem de en yetkili kuruma yapmaktadır.¹⁵⁴

Kazakistan’daki Kolektifleştirmenin Sebepleri: Nevadoskaya’nın şahit olduğu olaylar, gerçekten de insanlık tarihinin en korkunç olaylarından birisidir. 1920-1933 yılları arasında suni bir şekilde yaratılan açlık felaketi sebebiyle, Kazakların % 49’u, yani 2.230.000 kişi ve besi hayvanlarının % 90’ı yani 36.000.000 hayvan kırıldı. Bu felaket Komünist Partisi’nin Kazakları göçebe ve yarı göçebe hayattan yerleşik hayata geçirme kararının uygulanmasının sonucudur. Kazak tarihçisi Manas Kozibayev, bu felaketi Kazak Türklerinin tarih boyunca maruz kaldığı felaketlerin en korkuncu ve en ıstırap vericisi olarak nitelendirmektedir. Kremlin için Kazakların yerleşik düzene geçmesi çok önemliydi. Çünkü Kazakların hemen hepsi göçebe olarak yaşamaktaydı. 1920’lerin sonunda 4.836.000 olan toplam Kazak nüfusunun sadece 600.000 bini şehirlerde ve kolhozlarda yerlik hayat sürdürmekteydi. Bu durum ise Kazakların Sovyet sistemine adaptasyonunu ve kontrol altında tutulmasını güçleştiriyordu. Kazaklar geniş bozkırlarda yüzyıllardan beri gelen bir şekilde, yayla ve kışlalar arasında dolaşarak özgür bir hayat sürmekteydi. Sovyet rejimi onların hayatına etki edememekteydi. 1925 yılında Kazakistan’a KC I. sekreterliğine seçilen Filip Goloşekin’in şu sözleri bu durumu açık seçik ortaya koymaktadır: “... (Kazak) köylerinde (avulunda) gerçekte Sovyet Hükümeti yok, zenginlerin yönetimi ve kabilelerin hâkimiyeti var.” Kazakistan’da “Küçük Ekim Devrimi” Bu sebeple Kazakların Sovyetleştirilmesi önem arz etmekteydi. Kazaklar üzerine araştırmalarıyla tanınan Amerikalı araştırmacı Olcott, Kazak topraklarının muazzam tarım potansiyeli ve Rusya ile uzun sınıra sahip olması Kazakların mutlak Sovyet kontrolüne geçmesini gerekli kıldığına işaret etmektedir.

---

¹⁵⁴ www.kztarihi.kz

Böylece, Kazakistan'da Aralık 1925'te yapılan V. Kurultayında, Merkezin isteğine paralel olarak, Kazak köylerinin Sovyetleştirilmesini kararlaştırdı. Zaten Stalin bu politikanın uygulanmaya konması için Filip Isayevic Goloşekin'i Eylül 1925'te Kazakistan Cumhuriyetinin I. Sekreteri olarak seçtirmiş bulunuyordu. Goloşekin, Kazakistan'da yeni bir Ekim devrimi gerçekleştireceği iddiasıyla göreve başladı. Bir konuşmasında *“Köylerde Ekim devriminin belirtileri yok. Sınıf mücadelesi fark edilmiyor. Yoksullar Komitesi, zenginlerin mal-mülklerini devletleştirme yok ve hatta köylerde komünist olmuş kimseler bile yok.”* diyordu. Bu sebeple, Goloşekin'e göre Kazak köylerinde *“Küçük Ekim”* devrimini gerçekleştirmek gerekliydi.

Goloşekin Kazakistan'da uygulayacağı olağanüstü politikaları için Stalin'den destek istemek üzere gönderdiği raporunda *“Kazakların vahşi kültürsüz bir halk olduğunu, bozkırda rastgele oraya buraya göç ederek yasayan bu halkı bir araya toplayacağını, onlara çatal, kaşık ve bıçak kullanmasını, temiz elbiseler giymesini ve evlerine pencere, baca takmasını öğreteceğini”* yazdı. Stalin de ona tam destek verdi. Zenginlerin mallarına el koyulması böylece Kazakistan'da uygulayacağı olağanüstü politikalara destek alan Goloşekin, Kazakistan'daki Ekim Devrimini zenginlerin mal-mülklerini devletleştirmeye başlatacağını ilan etti. Kazak Komünist Partisi'nin 15-23 Kasım 1927 tarihindeki, VI. Kurultayında Kazak zenginlerinin mallarının devletleştirilmesi kabul edildi. Ancak, bu kararı Stalin bilinmeyen bir sebeple 9 aylık gecikmeyle onayladı ve devletleştirilmenin 20 Eylül'de başlayıp 1 Kasım'da bitirilmesini istedi. KC'nin kararına göre, 400'den fazla iri baş hayvanı olanlar zengin sayılacaktı. Böyle varlığa sahip olanlar göçebe bölgelerde 700, yarı göçebe bölgelerde 300 ve yerleşik bölgelerde 150 olarak tespit edildi. Uygulamada bu tespitlerde bazı hatalar olduğu görüldü ve 696 zengin malı devletleştirildi. 619 aile yerinden ve yurdundan edildi. Bu esnada 146.000 hayvan devletleştirildi. Rakamlardan anlaşıldığı üzere, Kazakistan'da o dönemde 40 milyon civarında besi hayvanı olduğu da göz önüne alınırsa, devletleştirmenin kapsamı pek büyük değildir. Ancak bu uygulamanın ülkedeki olumsuz etkileri çok büyük oldu. Devletleştirmeden yoksullar ne maddi ve ne de manevi olarak hiçbir şey kazanmadılar. Aksine yoksul köylerin daha da fakirleşmesine ve hayvan sayısının daha da azalmasına sebep oldu. Halkın Sovyet rejimine olan inancı zayıfladı. Ancak, bu uygulama

kolektifleştirme başlangıcını teşkil etti. Burada elde edilen tecrübelerden, bu kolektifleştirmede yararlanıldı.¹⁵⁵

Kolektifleştirme Uygulanması: Kazakistan'da avulların yoğun bir biçimde kolektifleştirilmesi, Stalin'in Kasım 1929'de yayınlanan "Büyük Değişim Yılı" isimli makalesiyle başladı. Stalin makalesinde, çok sayıdaki köylünün kitleler halinde kolхозlarda güç biriktirmesinin ardından köylerde büyük işlerin başarılabacağına işaret ediyordu.

Kazakistan KC 6 Kasım 1929'da Kazakların yerleşik düzene geçirilmesi konusunu görüşmek üzere toplandı. Bu toplantının sonunda, 1929-1930 yıllarında göçebe Kazak ailelerinin % 12'sinin yerleşik düzene geçirilip kolektifleştirilmesi kararlaştırıldı. 1929'da Kazakistan'da 708.000 bin aile göçebe hayat yaşamaktaydı. Bunun %12'si 84 bin aile tekabül ediyordu. Ayrıca, kararda yerleşik düzene geçirmenin önemli hedeflerinden birinin Kazakların millî gelenek ve görenekleriyle yaşam tarzını değiştirmek olduğu da ifade edildi. Kararda, Kazakların bu hayat tarzıyla sosyalist düzene uyum sağlamayacağı da belirtildi. Böylece, Kazakların göçebe hayatı, sosyalizm ile karşı karşıya getirildi. Bununla toplumda, geleneksel hayata karşı düşmanca bir tutum oluşturulmaya çalışıldı. Göçebe hayat vahşilik, cehalet ve kültürel gerilik olarak nitelendirildi.

SSCB KC Birlik içinde yapılacak kolektifleştirme çalışmalarını üç bölgeye ayırdı. I. bölge 1931 baharına kadar, II. bölge 1932 baharına ve III. Bölge 1933 yılının sonuna kadar tamamen kolektifleştirilecekti. Kazakistan'ın tarımla uğrasan kesimleri ikinci grupta, kalan kesimleri ise Sovyetlerin geri kalmış doğu, kuzey ve Sibiryâ bölgeleriyle birlikte üçüncü gruba dâhil edilmişti. Kazakistan KC kolektifleştirme konusundaki kararı mahalli idarelere 1930 Martında gönderdi. Ancak, kolektifleştirme çalışmalarını bazı mahalli idareciler Ocak-Şubat aylarında başlatmış bulunmaktaydı.¹⁵⁶

Moskova, Kazakistan'daki kolektifleştirme çalışmaları için bütçeden 1.400.000 ruble ödenek ayırdı. Kazakistan Halk Komiserleri Meclisi 8 Mart 1930'da yerleşik hayata gecen Kazakların oluşturduğu kolхозlara ev ve hayvanlara barınak

¹⁵⁵ **Kazak Cazetesi**, Sayı, 222, Mart, Almatı, 1918, s. 103.

¹⁵⁶ **Kazak Gazetesi**, Almatı, 1920, Mayıs, Sayı, No: 45, s. 373-378.

yapmak üzere 8 yıl vadeli faizsiz kredi verilmesini kararlaştırdı. Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine göre çok hızlı bir biçimde uygulamaya konan kolektifleştirme ilk aylarından itibaren büyük kayıplara sebep oldu. Daha 1930 yılının baharında Kazakistan'daki besi hayvanlarının %50'sinin telef olduğu görüldü. Bunda kolektifleştirmenin yani sıra, 1928-1929 yılında merkeze et ve tahıl ürünlerini haddinden fazla sevk edilmesi ve devletleştirmenin uygulamasının da rolü vardı.

Kollektifleştirmenin Korkunç Sonuçları: Ancak bu kayıpları Goloşekin hiç umursamadı. Çünkü ona göre, normaldi. Göçebe bir halkın sosyalizm yoluyla kalkınması kurbanlız olmazdı. Ancak, Kazakların sosyalist modelde kalkınma için verdiği kurban haddinden fazlaydı. 1930 yılından başlayıp 1933 yılına kadar süren kolektifleştirme sebebiyle, Kazakların geleneksel göçebe hayatı alt üst oldu. Sovyet yönetiminin kendi ekonomik düzenini kurmak için, yerel özellikleri dikkate almadan uygulamaya koymaya çalıştığı değişiklikler, geleneksel hayvancılık sistemini çökertti. Böylece, ülkedeki yaklaşık 40 milyon hayvanın neredeyse tamamına yakını, 36 milyonu telef oldu. Bununla birlikte hayvanları müsadere edilerek kolektif kamplarına toplanan Kazaklara yeterli barınak ve gıda temin edilemedi. Gerekli tarım aletleri ve gereçleri, daha da önemlisi ekilebilir tarım alanları sağlanamadı. Kolektif kamplara direnen Kazaklar ise yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Bunların bir kısmı Kazakistan içinde mekân değiştirirken, kalan kısmı Özbekistan, Rusya, Sibiryaya, Türkmenistan, Kırgızistan ve Çin gibi komşu ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Yoksullaşan, hayvancılık ve tarım yapma olanaklarını kaybeden Kazaklar, arasında açlık ve hastalık baş gösterdi. Özellikle çocuk ölümleri yaygınlaştı. Demiryolları ve büyük yerleşim birimlerinin çevreleri yardım bekleyen Kazaklarla doldu taşı. Ancak bunların büyük bir çoğunluğu hiçbir yerden yardım göremedi ve açlıktan kırıldı.¹⁵⁷

İnsan Kaybının İnanılmaz Boyutları: Bu felâkette ne kadar Kazak'ın kırıldığı konusunda son yıllara kadar, 1.5 milyon ile 4 milyon arasında çeşitli rakamlar telaffuz edildi. Bu konuda net bir rakam söylemek mümkün değildir. Çünkü

---

¹⁵⁷ **Akikat Gazetesi**, Sayı 8. Almatı, 2002. s 12.

Sovyet döneminde açlık felâketinin araştırılması ve yayınlanması yasak olduğundan, araştırmacılar bu konudaki Sovyet belge ve bilgilerine ulaşamadılar. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, arşivler açıldı ve bu konudaki belge ve bilgilere ulaşıldı. Bu konuda araştırmalar yapan Prof. Dr. Talas Omarbekov, 1997'de arşiv belgelerine dayalı olarak yayınladığı araştırmasında, insan kaybı konusundaki tartışmalara son noktayı koydu. Çalışmasında Kazakistan Tarım ve Hayvancılık İstatistik Dairesinin her yılın Haziran ayında hazırladığı raporları kullanan Omarbekov, bu kaybı 2.230.300 olarak açıkladı. Kazaklarda, “orak pen balga”, olim men sorga, yani “orak ile çekiç, ölüm ile çile için” şeklinde deyim oluştu. Bu da insanların rejimden ne kadar bezdiğini göstermektedir. 2.230.300 rakamı Kazaklar için muazzam bir kayıptır. O zamanki nüfusun % 49'una yani yarısına tekabül etmektedir. Kazak yazar Smagul Eluvbayev, bu kayıplar olmamış olsaydı, 1897'de Çarlık devrinde yapılan nüfus sayımında 4.084.000 olan Kazakların 1990'larda 32 milyon civarında olacağını, oysa nüfusun 10 milyonda kaldığını söylemektedir. Merhametsiz Bir Siyasetçi Portresi: Goloşekin. Prof Dr. Mehmet Saray, Kazakların Stalin dönemindeki suni açlık felaketindeki kayıpları için şunu söylemektedir: *“Bir taraftan sosyalist bir ekonomi düzeni oluşturmak, diğer taraftan da geleneksel Kazak toplumunu yok etmek için planlanan bu operasyonda yapılan hatalar ve ihtimaller o kadar çok ve açık idi ki, bunları insanın havsalasının kabul etmesi mümkün değil. Halkına eşitlik ve iyi gelecek vaat eden bir rejimin yöneticileri vatandaşı olan insanlara bu kadar acımasız ve kaba nasıl davranabilir?”*¹⁵⁸

Gerçekten de Kazakistan'daki soykırımın uygulandığı ve boyutları insan aklının almayacağı bir korkunçluktur. Moskova'da Stalin gibi zalim bir diktatör bulunsa bile, böyle bir politikanın Kazakistan'da uygulanabilmesi için Kazakistan'da da en az Stalin kadar acımasız birinin olması gerekirdi. Kazakistan KP I. Sekreteri Goloşekin işte bu vasıflara sahip birisiydi. Gerçekten de o bu işi en iyi yapabilecek kapasitededir. Sovyet devriminin en başından beri Lenin ve Stalin gibi liderlerle yanyana mücadele eden Goloşekin çevresinde merhametsizliğiyle tanınan biriydi. Rus yazarı Igor Nepein, acımasızlığın Goloşekin'in kanına işlemiş olduğunu söylemektedir. Onun acımasızlığının boyutlarını, Çarlığın son hanedanı

---

¹⁵⁸ a.g.g., s. 20

Romanovların öldürülmesi olayından açıkça görmek mümkündür. Goloşekin, 17 Temmuz 1918'de hanedan mensuplarının Ural'da hunharca öldürülmesinin baş sorumlusuydu. Kızıl Ordu'nun Ural Bölgesinin Askerî Komiseri olan Goloşekin katliam emrini verdi. Ancak, hanedanın öldürülerek mezara gömülmesi onu tatmin etmedi. Cesetleri mezardan çıkarttırarak parçalattı ve benzin dökerek yaktırdı. Ayrıca, olayların delili olmak üzere, Moskova'ya giderken hanedan mensuplarının kesik baslarını yanında götürüyordu.

Rus araştırmacı Yu. Atlantov, Goloşekin'in entellektüel düşünceye sahip biri olmadığını, en büyük özelliğinin tepeden verilen emirleri harfiyen yerine getirmek olduğunu söylemektedir. İşte böyle hem acımasız ve hem de mükemmel bir ast olma özelliklerine sahip olan Goloşekin, Stalin için Kazakistan'daki en korkunç politikaları uygulatmak biçilmiş kaftandı. Ancak Goloşekin'in kendisi de, uğruna ellerini milyonların kanına buladığı Stalin'in kurbanları arasında yer almaktan kurtulamadı. 28 Ekim 1941'de Kuybisev'de uluslar arası emperyalizmin hesabına casusluk yapmakla suçlanarak kurşuna dizildi. Sonuç olarak, Stalin'in kolektifleştirme uygulamasında, Kazaklar tarihinin en ağır felaketine uğramıştır. Uçsuz bucaksız bozkırlarda at üstünde Moskova'nın sosyalist ideolojilerini umursamaz bir biçimde göçebe yaşam süren Kazakları, Stalin kolektifleştirme yoluyla yerleşik hayata geçirmek ve böylece Moskova'nın üstünlüğüne boyun eğdirmek uğruna yarıya yakınını kırarak bir soykırım uygulamasıdır.¹⁵⁹

8. Kolektifleştirme Siyasetinin Sonuçları

Komünist partisinin XV. kongresinde Köy ziraatçılığını birleştireceğini ilan etmişti. SSCB'i Orta Asya'da böylece çok milliyetli kooperatifler topluluğunu kurma fikri SSCB'i çabalarının bir parçası haline gelmişti. 1920'li yıllarda Yeni Ekonomik Politika uzun süreli sürecek olan siyasî strateji olarak kabul edildi. Ülkenin endüstrileştirilmesi, köylüleri kooperatifleştirme ve halkın maddi durumu ile kültürel seviyesinin yükseltilmesi gibi meseleler bu politikanın çerçevesinde çözümlenmesi ön görüldü.

---

¹⁵⁹ **Kazakistan Tarihi**, Cilt: III, Almatı: Rauan yay., 1991, s. 399.

Köylü kooperatifleri devletin zoruyla değil, ekonomik verimlilik esaslarının uygulanmasıyla gerçekleştirilen evrim süreci olarak görüldü. Kooperatifler diğer ekonomik teşkilatların alternatif politikalarıyla rekabet sürecinde dikkati çeken ekonomik imtiyazları teşvik eden role sahiptir. Yeni ekonomik siyasete yönelme, zengin köylülerden müsadere edilen mal mülkün doğrudan köylülere dağıtılması değil, bağımsız ailelerin varlıklarının müsaderesi manasına gelmekteydi. Kooperatiflere endüstrileştirme ile karşılıklı ilişkiler içinde bakıldı. Toplumda Yeni Ekonomik Politika modelinde reform yapılmasında tutulması gereken prensip, endüstrileştirme ve kooperatifleştirmeyi sade bir amaç olarak değil, halkın maddi durumu ile kültürel seviyesini arttırıcı bir unsur olarak görülmesidir. Bu durum sosyalizmin baş ölçütü olarak anlaşıldı. Ancak 1920’li yılların sonunda yeni ekonomik düşünce çerçevesinde oluşan gerçekçi politika köklü değişikliklere uğradı. Başlıca önceliğin, en önemli hedef olan endüstrileştirmeyi hızlı bir biçimde uygulamak olduğu ilan edildi. Endüstrileştirme faaliyetlerini finanse edecek kaynaklar köylülerin doğrudan veya dolaylı olarak müsaderesinden sağlanması hedeflendi. Fakat bu, devlet üretim araçlarını tamamen ve zorla kontrol altına aldığı zaman gerçekleşebilirdi. Bu durum, köylülerin çok güçlü direncini doğrudan tahılın zorla üretilmesi hadisesi gösterdi. Bu amaç ise devletleştirilen kolhoz sistemini oluşturma, yani kitlelerin kooperatifleştirilmesi sayesinde hayata geçirildi. Bu, aslında üretim yapanları üretim araçlarıyla birlikte, üretim kendisi ve üretimi paylaşmaktan da tamamen uzaklaştırmak demektir.¹⁶⁰

Böylece sanayi üretimini “yumuşak” (toplumu fazla sıkıntıya sokmadan) modernleştirme fikri, endüstrileştirmeyi alabildiğince hızlı gerçekleştirme politikası ile değiştirildi. Kendiliğinden gelişen bir ekonomik süreç olarak yürütülmesi gereken kooperatifleştirme devlet tarafından yönlendirilen zorla kooperatifleştirmeye dönüştü. Bu uygulama köylü toplumunun yararı için değil, sadece endüstrileştirme sürecinin yürütülmesi için yapıldı. Böylece 1920-1930 yıllarında yeni ekonomik politikanın gelişim yolunun önü kesilmiş oldu. On yıllara varan uzun dönemde, ekonomi, toplum ve siyaset hayatında sadece “baskı” ruhu hâkim oldu. Bu durum, çiftçi ekonomisinde derin trajik sonuçlar doğurdu. Köylerde despot yönetiminin

---

¹⁶⁰ A. Akışev - M. Baypakov, **Kazakistan ve Kazakalar**, Almatı, 1989, s. 422.

terörüne dayalı olarak verilen ekonomi dışı emirlerle öne sürülen başlıca politikalar, köylülerde kooperatifleştirmenin itibarını düşürmekle kalmadı. Aynı zamanda onun faydalı potansiyelini de yok etti. “Büyük değişim” köylerin yapısını acımasız bir katıllıkla bozdu ve toplumun gelecekte ortaya çıkacak sorunlarına tedricen zemin hazırlamaya başladı.

Kazakistan kooperatifleştirmeyi 1932 baharında (konargöçer ve yarı konargöçer bölgelerin dışında) genel olarak tamamlanması planlanan bölgesel gruba dâhil edildi. Ülkenin parti ve Sovyet organlarında bu kadar kısa bir süre, ne surette olursa olsun “sıçrayarak aşılması gerekli” bir engel olarak kabul edildi. Bunun sonucunda, toplum organizması hızlı bir biçimde yüzde peşinde koşma hastalığına yakalandı. İlçe ve köyler üretimde sağladıkları başarıları gösteren raporları göndermekte adeta birbirleriyle yarış içine girdiler. Cazeteler ise “kolhoz cephesinden” her gün gelen ve durmadan değişen haberleri yayınlamaya yetişemediler. Kazakistan’da 1928’de bütün ailelerin içinde kolektifleştirilenlerin oranı % 2 iken, bu rakam 1 Nisan 1930 yılında dek % 50.5 ve Ekim 1931’de % 65’i buldu. 1931 sonbaharının başlangıcında, bütün sakinleri % 70’ten % 100’e kadar kolektifleştirilen ilçe sayısı 78’i (tamamı 1229) buldu. Kulaklar (zengin Rus çiftçileri) ortadan kaldırmayı amaçlayan devlet politikasının uygulanması sırasında, kolektifleştirmenin zorlayıcı yönü açıkça görüldü. Mahalli organlara gönderilen talimatlarda, yok edilecek zengin ailelerinin miktarının genel halk kitlesinin % 3-5’inden fazla olmaması özellikle ikaz edildi. Fakat yine de, despot sistemin doğası gereği, yukarıdan gelen talimat hiç tereddüt edilmeden ve düşünülmeden hemen hızlı bir biçimde icra edilmeye başlandı. Bundan dolayı müsadere edilen ailelerin sayısı her yerde en yüksek seviyede gerçekleşti. Bu uygulamalar esasında, Kazakistan’daki zenginleri müsadere edilme oranını kesin bir şekilde belirlemek güçtür. Fakat, sadece 1930-1931 yıllarında zengin olduğu için ülke dışına sürülen köylülerin sayısı 6.765 kişiye ulaştı. On binlerce köylü yaşadıkları yerlerden ülke içinde başka taraflara zorla sevk edildi. Ayrıca Kazakistan toprakları, Sovyetler Birliği’nin diğer bölgelerinden sürülecek on binlerce insan için “sürgün yeri” olarak belirlendi. Kazakistan’a 180.015 kişiden oluşan 46.091 aile böylece yerleştirildi.¹⁶¹

---

¹⁶¹ a. g. e. s 402.

Devletleştirme ideolojisi, köylülere tatbik edilince, bir unsuruna dönüştü. 7 Ağustos 1932’de “devlet işletmelerini, kolhozlar ile kooperatiflerin mal mülklerinin korunması ve toplumsal (sosyalist) mülkiyeti destekleme” kanunu kabul edildi. Bu kanuna göre, suçlu bulunanlar idam, “cezasını hafifletme durumları” görüldüğünde ise 10 yıl hapis ve mal mülklerinin devletleştirilmesi cezasına çarptırıldı. Anayasaya aykırı bu kanunun yürürlüğe girdiği ilk yıl, Kazakistan’da 33.345 kişi hapse atıldı. Mal- mülkü devletleştirilen şahıslar, suçlar kanunun başka maddelerine istinaden cezaya çarptırıldılar. Bütün bu cezalara OGPU [Birleşik Devlet Siyaset İdaresi] tarafından hükmedildi. 1929’dan 1933’e kadar geçen beş yıl zarfında, Kazakistan MSSC OGPU tarafından 9805 dosyaya bakıldı ve 22.933 kişi hakkında hüküm verildi. Bunların içinden 3.386 kişi en ağır ceza olan idama ve 13.151 kişi de toplama kamplarında 3 yıldan 10 yıla kadar hapse çarptırıldı.¹⁶²

Çok hızlı bir biçimde yürütülen kolektifleştirmenin afet etkisi, yöneticilerin göçmeli ve yarı göçmeli halkın planlı türde yerleşik hayata geçirilmesi sırasında, şiddet ve baskıya yönelmesiyle, katmerli bir şekilde kendini gösterdi. Yerleşikleştirme ideolojisi geçim tarzlarını tamamen değiştirilmesi esasına dayandı. Buna göre, Kazak köylü toplumunun gelişmesi, hayvancılığı bırakıp tarım veya yerleşik hayvancılığa tedricen geçirilmesiyle mümkündü. Ancak fazla gelişmemiş, fiiliyatta sanayi öncesi üretim güçlerine dayanan devletin geleneksel tarım temelinde köklü değişiklikleri gerçekleştirecek kudreti yoktu. Bununla birlikte, göçmendiler dünyasının kendi aralarında çok seviyeli ekonomik, kültürel faaliyetleri ve ilişkileri olan olağanüstü karmaşık sosyal bir organizasyon olduğunu da dikkate alması gerekirdi. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, göçmendiler hayvancılığın şartları, çevreyle ilgili açıdan verimli bir sistem olduğunu da gösterdi. Bununla birlikte, o dönemde göçmeli hayvancılık, ekonomik potansiyelini henüz kaybetmemişti. Hatta birçok açıdan verimli ekonomik bir sistem olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.

Kolektifleştirme ile yerleşikleştirmeyi uygulama çalışmalarına, Kazakistan Ülke Komitesi yerli aktivislerle birlikte 8.000 işçiyi dâhil etti. Bunlara ilaveten, Kazakistan’a Moskova, İvanovo-Voznesenski, Harkov ve Leningrad’tan 1.204 kişi

---

¹⁶² Kazakistan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Arşivi - T. C, Medeuov., “Kazakistandaki Kolhoz kuruluşlarının son dönemi: dağdaristan şıgu joldarın izdestiru tajiribesi”, **Akikat Gazetesi**, Sayı: 7, Çimkent, 1981.

getirildi. Bunların kendileri bile yerleşiklendirmenin önemli ile mekanizmasını yeterince kavrayamamışlardı. Birçok yönetici için kolektifleştirme sadece çeşitli bölgelerden yüzlerce aileyi getirip bir yere (çoğunda yem ve su kaynakları olmayan) toplamaktı. Böylece toplamanın neticesinde, köylüler otlaklardan uzaklaştı, hayvanları için su ve ot arama, yaylak kışlak değiştirme imkânlarından mahrum edildi. Komünist Partisi'nin Kazakistan dışından gönderdiği yetkilileri daha da kötüsü yaptı.

Despot yönetimin hızlı bir biçimde yürüttüğü yerleşikleştirme kampanyasının bezginliğini daha üstünden atamamış olan Kazak obaları ayrıca daha hızlı bir kolektifleştirmeye maruz kalmıştı. Doğrusunu söylemek gerekirse, göçmeli ve yarı göçmeli halkı kitleler halinde yerleşikleştirmenin kolektifleştirme ile sıkı ilişki içinde yürütülmesi önceden planlanmıştı. Bu durum, Kazakistan Ülke Komitesi Genel Kurulu'nun (1929 Aralık) kararında yer aldı. Kararda, "halkı hızla yerleşikleştirme ve onları ekonomik açıdan güçlendirme hususundaki uygulamaların bütün planları, yerleşikleştirilmeye konu olan bütün yoksul ve orta tabaka köylüleri % 100 kolektifleştirme temelinde yürütülmelidir" şeklinde katı bir talimat verilmekteydi. Bununla birlikte, karar verici organlar "tarımla meşgul olan aileler hangi hızla yapılıyorsa, hayvancılıkla uğraşan aileler de aynı hızla kolektifleştirmeye tabi tutulmalıdır" diye talepte bulunmaktaydı.¹⁶³

İyice düşünülmeden alınan kararların olumsuz sonuçlarını görmek için çok beklemek gerekmedi. Kolhoz çiftliklerine rast gele yığılan hayvan sürüleri aklıktan kırılmaya başladı. Kazakistan obaları ile köylere tatbik edilen maceraperest politikaların sonucunda çiftlik ürünlerinin üretimi dramatik bir düşüş gösterdi. Birinci beş yıllık dönemde (1928-1932) Kazakistan'ın bütün Sovyetler Birliği'nin tahıl üretimindeki payı % 9'dan % 3'e kadar geriledi. Hububat ekilen arazilerin alanı 1928'den 1940'a kadar yaklaşık 1.5 misli büyümesine rağmen, onlardan alınan ürün miktarı hektar başına 9.2 tsentnerden 4.3 tsentnere kadar düştü.¹⁶⁴

Böylece köylüyü topraktan mahrum ederek üsretli köleye dönüştüren umursamazlığın sonuçları görülmeye başlandı. Hayvancılık sektörü o güne değin hiç

¹⁶³ Byul. Kazkraykoma VKP (b), 1929, No: 14, S.14. (1 tsentner=100 kg.)

¹⁶⁴ Kazakhstan za 50 Let: Stat. Sb, Almatı, 1971, s. 74; "Narodnoye Hozyaystvo Kazakhskoy SSR", Yubileyny Stat. Ejegodnik, Almatı, 1987, s. 68.

görülmeyen bir biçimde kayba uğradı. 1928’de Kazakistan’da mevcut 6.509.000 büyük baş hayvandan 1932’de ancak 965 bin hayvan kaldı. II. Dünya Savaşı öncesine, yani 1941 yılına kadar bu kayıpların yeri doldurulamadı (3.335.000 hayvan). 18.566.000 koyundan 1932’de 1.386.000 koyun kaldı (Savaş öncesinde koyun sayısı ancak 8 milyona yaklaşabildi). Yılkı sayısı 1928’de 3.616.100 iken, bunun 3.200.000’i kırıldı. 1941’de elde sadece 885 bin yıldı vardı. Kazak halkının geleneksel hayvan yetiştiriciliğinin önemli sektörlerinden deve neredeyse tamamen yok oldu. 1935’de ülkede sadece 63 bin deve kalmıştı. Oysa 1928’de bu sayı 1.042.000 idi. Bütün Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi Kazakistan’da da buna karşı açıktan protestolar yapıldı. Bunların bazıları, köylülerin silahlı isyanına dönüştü.

1929-1931 yıllarında Kazakistan’da 80 bin kişinin katıldığı 372 isyan meydana geldi. Köylülerin Sozak, Şemonaiha, Buktarma, Irgız, Kazalı, Karmakşı, Samar, Abıralı, Büyen, Aksu, Cengizdağı, Börıbayev, Kastek, Balkaş, Şubardağ, Mañışlak ve diğer bölgelerdeki ayaklanmaları acı sonuçlar doğurdu. İsyân sırasında halk, Kazakistan ve Sovyetler Birliği dışına kitleler halinde göç etmek zorunda kaldı. Sadece 1930 yılının başından 1931 yılının ortasına kadar olan dönemde, Kazakistan topraklarından 281.230 aile göç etti. Bunların büyük bir çoğunluğu Çin, İran ve Afganistan’a sığındı. Ordu birlikleri ve OGPU organlarının silahlı kuvvetleri isyancılara karşı ağır cezalar verdi. Ayaklanma ve halk dalgalanmalarına katılanlardan 1929-1931 yıllarında 5.551 kişi muhakeme edildi. Bunlardan 883’i idam edildi. Genel olarak zorla kolektifleştirme devrinde Kazakistan’da yüz binden fazla kişi cezalandırıldı.

Kazakistan’ın yerli halkının hayat tarzının kuvvet kullanılarak değiştirilmesi, o güne değin hiç görülmemişti bir biçimde demografik yıkıma yol açtı. Onun tahribatı günümüzde bile hala hissedilmektedir. O dönem kurban olanların sayısı konusunda kesin bir bilgi yok. Bu konuda bilgiler, TsUNXU, KGB, İçişleri Bakanlığı, Kömünist Partisi Merkez organları ile Kazakistan ile onun vilayet arşivlerindeki “S”¹⁶⁵ (gizli) işaret konmuş dosyaların araştırmacıları tarafından gözden geçirildikçe değişmektedir. 1937’de “cezalandırılan nüfus sayımı” olarak tarihe geçen Genel Sovyetler Birliği nüfus sayımı materyalleri de yeni görüşlere yol

---

¹⁶⁵ “S”: Rusça gizli manasına gelen “sekretno” kelimesinin baş harfi.

açabilir. Bir günde (Ocak ayının 5'ini 6'sına bağlayan gece) yapılan bu sayım Stalinizm politikasının sonucunda ortaya çıkan çok büyük demografik tahribatın boyutları hakkında fikir vermektedir. Ancak, bu sayımın sonuçlarını inceleyip analiz edenler çok geçmeden tutuklanıp hapse atıldı. Bunların daha sonra ortadan kaldırıldığından kimsenin şüphesi olmamalıdır (sistem arkasında belge bırakmaktan korktu). Bu sayımın materyalleri yıllardır yok edildi diye biliniyordu. Ancak, yakınlarda Merkezi Halk Ekonomisi arşivinden bulundu.

Tarihçi ve demografların yaptığı araştırmaların da gösterdiği gibi, Kazak halkı çok büyük kayıplara uğradı. Açlık felaketi ve onunla birlikte ortaya çıkan salgın hastalıklardan 1.750.000 kişi kırıldı. Bazı araştırmacılar bu rakamı 3.5 milyona kadar çıkarmaktadır. Prof. Dr. Talas Omarbekov, 1997'de arşiv belgelerine dayalı olarak yayınladığı araştırmasında ise, bu sayımın 2.230.300 civarında olduğunu belirttiktedirler.

Kazak halkının bu derece ağır demografik kayıpları belli derecede hızla kapatmasının sebebini onun demografik evrimin ilk aşamasında bulunmasıyla açıklayabiliriz. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda meydana gelen güçlü demografik büyüme sayesinde Kazak halkı ancak 40 yıl sonra nüfusunu eski seviyesine getirebildi.¹⁶⁶

---

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. **Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar**, Kazakistan İlimler Akademisi. (Çeviren: Abdulvahab Kara), Selenge yayınları, İstanbul 2007.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. Zulme ve Katliamlara Karşı Kazak Aydınlarının İsyânı

1. Alaş-Orda Liderlerinden Ahmet Baytursunov'un Çalışmaları, Alihan Bökeyhanov'un Mücadelesi

Ahmet Baytursunov: Kazak kültürü ile halk eğitimi tarihinin bütün sayfaları A. Baytursunov'un ismiyle yakından alakalıdır. Ahmet Baytursunov Kazak halkının çağdaş Kazak kültürünün kurucularından biri olarak çok yönlü bir sanatçıdır: şair, yazar, dilci ve etnograftır. Aynı zamanda demokrat aydın, kamu ve siyaset adamıdır.. Turgay nahiyesi Tosun Bucağının 5 numaralı obasında dünyaya geldi. 1886-1891'de iki sınıflı Rus-Kazak okulunda ve 1891-1895'de Orenburg Öğretmen Okulu'nda eğitim gördü. Okul yılları birçok sıkıntılar ve maddi imkânsızlıklar içinde geçti. Baytursunov pedagoji hizmetine oba okullarında başladı, daha sonra Aktöbe, Kostanay ve Karkaralı kazalarında iki sınıflı okullarında ders vererek devam etti. Pedagog ve eğitimci olarak Baytursunov halkın cahilliğinden çok endişelendi. Halkın ancak eğitim, bilim ve kültürle haşır neşir olarak hürriyet yoluna çıkabileceğini gördü. Kazak aydınlarının Karkaralı grubuyla Çara toplu dilekçe yazılmasına karıştığı için Baytursunov Karkaralı iki sınıflı okulun müdürü olarak görev yaptığı sırada, fikirdaşlarıyla birlikte tutuklandı (Temmuz 1909). Yargılanma ve soruşturma yapılmadan sekiz ay boyunca Semey hapisanesinde yattı. Serbest kaldıktan sonra, ona ancak Kazakistan dışında ikamet etmesine izin verildi. Bu, bir nevi sürgün demektir. Siyasî şüpheli şahıs olarak Baytursunov uzaktan devamlı polis kontrolü altında tutuldu. 1910 Martından Ekim Devrimi'ne kadar Baytursunov Orenburg'ta yaşadı. 1910'da Petersburg'da onun İ. Krilov'tan Kazak Türkçesine çevirdiği masalları ile bu ruhta yazılan birçok eserlerini ihtiva eden Kırk İbret kitabı yayımlandı. 1911'de Orenburg'ta Masa (Sivrisinek) isimli ikinci kitabı yayımlandı.¹⁶⁷

Bu senelerde Baytursunov Kazak alfabesini yeniden oluşturma, pedagoji, okuma metodu meseleleri ve diğer konularla meşgul oldu. 1913'ten itibaren Baytursunov *Kazak* gazetesinin yayın yönetmeni oldu. Baytursunov'un eğitim,

¹⁶⁷ G. Sakenova, **Kazakistan'daki "Alaş" Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Milli Kurtuluş Hareketi İle Mukayesesi (1917-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 51.

edebiyat ve dil meseleleri hakkındaki makaleleri okuyucuları Kazakların kültür miraslarıyla buluşturdu. Halkı bilime ve manevî açıdan gelişmeye teşvik etti. Temmuz 1917'den itibaren *Kazak* gazetesi Alaş Partisinin resmî yayın organına dönüştü. Bu partinin fikirleri ile programını Devrim'e kadar olan dönemde Kazak aydınlarının büyük bir kısmı destekledi.

Halkının Çar yönetiminin sömürgeci politikası altında ezildiğini gören Baytursunov Çar hükümetine karşı Kazak aydınlarının başlattığı mücadelenin ön sayfalarında yer almış, eserleri ve konuşmalarında Kazak halkına yapılan haksızlıkları cesurca kınamıştır. Rus ve Kazak dilin bilen çok az sayıda Kazak aydınları arasında yer alan Baytursunov'un kaleminden 1905 ihtilali ile bağlantılı olarak Kazakistan'da yer alan ayaklanmalar ve Çara gönderilen ortak dilekçeler çıkmıştır (örneğin, 1905 Karkaralı ortak dilekçesi.).

Baytursunov'un 1913 ile 1917 sonuna kadar *Kazak* gazetesinin çıkmasına büyük katkıda olmuştur. “Bağımsızlığımızı elde etmek için tüm gücümüz ve çabalarımız ile aydınlanmış ve genel kültürümüzü geliştirmiş olmalıyız. Bunun için öncelikle ana dilimizde edebiyatımızı geliştirmeliyiz. Ancak ana dilinde konuşan ve edebiyatına sahip çıkan halk bağımsız yaşama hakkına sahip olabileceğini asla unutmamalıyız”¹⁶⁸ diyen Baytursunov gazetesinin çıkmasının bağımsızlık mücadelesi için ne derece önemli olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Kazak gazetesi etrafında birleşen diğer Kazak aydınları gibi Baytursunov da Alaş hareketinde önemli aktif rol almış ve Alaş Partisinin programının tanzimine iştirak etmiştir.

A. Baytursunov Kazak düşünürleri arasında ilk olarak Abay'ın şair, filozof ve aydın olarak önemi ile konumunu gündeme getirenlerden birisidir. “Kazak halkının önde gelen şairinin manevî mirası ile fikirlerini geniş bir biçimde incelemeye” davet etti. İlim ve kültürün sosyal gelişmenin belirleyicisi unsuru olduğunu görebildi. Ona göre, okul eğitiminin istenilen seviyede olabilmesi için şu üç şart yerine getirilmelidir: okulların yeterli biçimde finanse edilmesi, öğrencilerin gerekli ders kitapları ve araçlarıyla donatılması ve yüksek seviyede öğretmenler yetiştirilmesi. Baytursunov'un ismi Ekim Devrimi'nden çok önce geniş çevrelerce tanındı. Bu isim Kazak toplumunun aydın kesimini sembolize etti.

---

¹⁶⁸ **Kazak Gazetesi**, Sayı: 2 (Şubat), Almatı, 1913. s. 4.

Ekim Devrimi'ne kadar Kazakistan'ın ilmî belirli bazı sonuçlara ulaşmasına rağmen, sade halkın hayatına ve yaşam tarzına giremedi. Onun birçok yönleri doğma aşamasında bulundu. XIX-XX. asırların sınırında, Kazak toplumunun ilmî düşüncesi sömürgeleştirilmiş bir ülkenin, geri kalmış toplumsal ilişkilerin sıkıntılarını yaşadı.

A. Baytursunov ve M. Dulatov bağımsız otonom Kazak devletinin kurulmasını destekledi. Bökeyhanov “demokratik federatif ve parlamenter Rusya Cumhuriyeti” bünyesinde Kazak millî teritoryal otonomisinin olmasını benimsedi. Bu fikri delegelerin çoğunluğu destekledi. Kongre kararında, “Kazak vilayetleri teritoryal millî otonomi almalıdır” şeklinde ifade yer aldı. Bu tür birçok çabalarla çabaladı.

Kazak halk edebiyatı ve musikisinden derlemeler yapmış ve eğitimin çağdaşlaşması için çalışmıştır. Alihan Bökeyhanov ile birlikte hazırladığı 23 Coktav adlı eseri ilmî tarafını, Masa (Sivrisinek) adlı eseri şairlik tarafını ön plana çıkarmıştır. Rus şairi Kirilov'dan çevirdiği masalları Kırık Mısal adıyla yayınladı. Arap harfli Kazak alfabesinin imlasını belirledi, Kazak Türkçesinin fonetiğini, morfolojisini ve terminolojisini ortaya koydu. Kazak halkı arasında büyük otoriteye sahip olan Baytursunov'un diğer Alaş liderleri gibi zorunlu olarak Sovyet hükümeti tarafına geçmesi hükümet tarafından yeni sistemin doğruluğunu ispatlamak için bir alet olarak kullanılmıştır. Sovyet tarafına geçtikten sonra 1919-1920'lerde Kazak ihtilal komite üyesi, 1920-1922 yılları arasında Kazak Özerk Cumhuriyeti Millî eğitim komiseri, daha sonra öğretmenlik ve akademik faaliyetlerde bulunmuştur. Fakat totaliter rejimin güçlenmesi, özellikle Eylül 1925'de Kazakistan Komünist Partisi'nin başına F. Goloşekin'in getirilmesi ile Kazak millî mücadele kahramanları, Alaş liderlerine karşı olan tahkikat güçlenmiştir. Baytursunov yukarıdaki görevleri alarak yeni kurulan Sovyet sisteminin kalkınmasına çalışmasına rağmen 1928 ve 1937'lerde iki kez tutuklanarak cezalandırılmıştır. 1937'de idam cezasına çarptırıldı.¹⁶⁹ Kazak Türkçesi ile çıkan ilk gazete, 1906'da Petersburg'da yayınlanan Sirke gazetesidir. Orenburg'da 1913-1918 yılları arasında Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov, Miryakub Dulatov ve Mustafa Urazov tarafından millî

---

¹⁶⁹ **Istoriya Kazahstana**, Almatı, 1997, Sanat yay, s. 321-322.

hareketlere yön veren Kazak gazetesi yayınlandı. Daha sonra Kızılyar'da İşim Dalası adlı gazete, 1916-1917 arasında Taşkent'te haftalık Alaş gazetesi çıkarıldı.

Düşünüp hayel ettiği işleri sonucunu vermiyor. Rus hükümeti Çarlık Rusyanın sömürgecilik siyasetinin devamını sürmüştür ve bundan dolayı Alaş aydınları tutuklanmaya ve açılan kamplara sürgüne gönderilmeye başlamıştır. Böyle Bolşevizimin kılıcından kan akan zamanda Ahmet Baytusinov ilk önce 1929 yılında bir kere tutuklanıyor ve kampa gönderiliyor kamp ceza evinde birçok zorluklar çekiyor uzun süre orada hayatını geçiriyor. 1936 yılın da ceza kampında çıkıyor ama 1937 yılında yine sürgüne uğrayıp 1938 yılında tüfekle vuruluyor.¹⁷⁰

Kazak aydınlarının hayatı 20. yıllar da çok zor durumlarla karşı karşıya kaldı. Kazak aydınlarının ilim ve eğitim alanlarında yaptıkları çabalarda birçok zorluklar çekmişti ve bunlarla savaşıyorlardı halkının geleceği için. Alaşçılar yani (vatansever Kazak aydınları) Kazak özerk devletinin idare işlerini ele geçirmişlerdi. Onlar idare işinde buldukları zaman yani Kazak halkının geleceği için çoğu zaman ilim ve eğitime daha çok zaman ayırmışlardı. Ahmet Baytursunoğlu ile Alihan Bökeyhanov bunların Kazak halkının geleceği için öneme aldıkları ilk amaçları ilim ve eğitimde birçok değişikliklere yaparak ilim alanında halkı, geliştirmeye çalışmışlardır. İlk yapmak istedikleri yeni kitapları yayınlamak yani siyasî ve edebiyat dalında bununla beraber okul kurallarını hazırlamak idi. Eğitim alanında yapılan çabalarda Ahmet Baytursunov ilim alanı çalışmalarının düzenleyicisi olarak seçiliyor. 1921 yılında ilk akademi, Halk Eğitimi Komiserliği yanında kurulmuştu. Kazak ÖSSC'nde kurulan ilk akademinin ilk müdürü Ahmet Baytursunov'du. Türkistan'da kurulan Kazak ÖSSC'nin Akademi Merkezinin müdürü ise Haleb Dostmuhamedov olmuştu.

Bu Merkezin verdiği görevle Kazak aydınları okullar için ders kitapları yayınladılar. Mesela A. Baytursunov bir kaç kere yayınlanan "Dil Kılavuzu" yazarı idi, M. Cumabayev ise "Pedagoji", C. Aymayıtov "Psikoloji", K. Satbayev "Cebir", H. Dostmuhamedov "Tabiat doğa bilimi", "Hayvan Bilimi Zooloji", M. Dulatov "Aritmetik" v.s. ders kitaplarını yayınlamıştı.¹⁷¹

¹⁷⁰ "Jizneopisanie" (1929, 8 Mart), "Biografiya" (1929, 21 Temmuz) Almaty Üniversitesi arşivinde bulunan bu belge çok değerlidir.

¹⁷¹ H. Dostmuhamedov, **Seçmeli**, s. 367-368.

Alihan Muhamedoviç Bökeyhanov (1870-1937): Bilindiği üzere Sovyet döneminde XX. yüzyıl başlarında Kazak steplerindeki millî kurtuluş hareketinin önde gelen şahısları “milliyetçi” ve “halk düşmanı” olarak nitelendirildi ve isimleri yıllardır halkın beyninden silinmeye; ülke tarihi, ana dili, edebiyatı ve kültürü hakkındaki eserleri ise arşivler de yıpranmaya başlamıştı. Alihan Bökeyhanov, I. Devlet Dumasının mebusu ve IV. Devlet Duması Müslüman Grubu üyesi idi. Alaş Partisinin ilk millî kurucusu ve millî Alaş Orda hükümetinin başkanı, gazeteci, edebiyatçı, tarihçi, etnograf, işletmeci ve v.s olarak görev yapmıştır. A. Bökeyhanov, Kazak toplumunun sosyal-ekonomik, umumî ve siyasî durumunu detaylı olarak inceleyen gazetecilerden biridir. Birçok siyasî görüşlerle yakından ilgilendiği için Kadet Partisi ile de bağlantılı olarak geliştirmiş ve Karkaralı ortak dilekçesinin yazarlarından olmuştur. Bökeyhanov’un bu davranışları ile tavırları Çar hükümetinin dikkatinden kaçmamıştı. Semey şehrine gelmesi yasaklanmasına rağmen Semey’de yapılması önceden planlanan toplantıya giderken yakalanarak 8 Ocak- 30 Nisan 1906’da hapsedilmiştir.¹⁷²

A. Bökeyhanov Kazakistan’da Rus ilim adamları tarafından Akmola, Semey, Omsk ilçelerinde yapılan birçok araştırma işlerine katılmıştır. Orada Kazak halkının kendi kültür, örf, adet ve iktisadî konuları üzerinde çalışmalar yaparak Çarlık hükümetinin sinsi politikasını ve Kazak halkının geleceğinin pek iç açıcı olmadığını kendi gözleriyle görmüş ve birçok kaynaklar toplamıştır. Topladığı kaynaklarla toprak meselesi ile ilgili makaleler (“Açık mektup”, *Kazak*, sayı 24, “Toprak meselesi”, *Kazak*, sayı: 59 (09.03.1913), v.s) yazmaya ve Kazak halkının problemlerini kaleme almaya ve fikirlerini ifade etmeye çalışmıştır.¹⁷³

Bununla birlikte Kazak halkının Kazakistan’ın demografik yapısını incelemiştir. Kazak halkının nüfusu hakkında hesaplar yapmıştır. Ayrıca Bökeyhanov bu çalışmasında Kazakların elinden alınarak Rus göçmenlerine verilen ve dağıtılan topraklardan da bahsetmiştir. Ona göre 1908’e kadar yerli halktan

¹⁷² M. Koygeldiyev, **Alaş Hareketi**, s.102; **Kazak Gazetesi**, s. 134.

¹⁷³ **Kazak Gazetesi**, Sayı: 24, 25, 28, 1913 ve Sayı: 180, 1916.

koparılan toprak 4 milyon desyatına iken, 1906-1912 yılları arasında 6 milyon desyatınaya çıkmıştır.¹⁷⁴

A. Bökeyhanov, Çar hükümetinin “böl ve hükmet” stratejisinden tek kurtuluş yolunu millî menfaatleri koruma, millî şuuru uyandırarak ve Duma vasıtasıyla özerk bir devlet kurma olarak görmüştür. Kazakistan’ın millî, demokrat, özerk cumhuriyet olması gerektiğini savunmuştur. Özerk bir Kazak devletini kurma çabasında diğer Kazak aydınları gibi mücadele vermek esas hedefi olmuştur. Alaş Partisini kurmada kararlı olmuş ve bu kararını açıklamıştır. Bökeyhanov Duma’yı, Rusya tebaasındaki halkların millî sorunlarını çözümlenecek önemli bir makam olarak görmüştür. Ayrıca Duma’da Müslüman Komitesinin açılması, Kazak halkından da temsilcilerin bulunması ve Rusya tebaasındaki halklar ile ilgili alınacak kararların millî menfaatlerini koruyacak mahiyette olması gerektiği kanaatinde idi. Duma’da Müslüman halkların da kendi payı olmasını savunuyordu yani “5 milyon Yahudi, 1 milyon Ermeni Duma’da mebuslarını bulundurabiliyor, komitelerini açabiliyor ise 20 milyonluk Müslümanların kendi bürolarını açamaması körlük değil mi?” diye soruyor. Bu komite özellikle Duma’da mebuslarını bulunduramayan halklar için çok daha önemlidir. Duma kapıları bizim için kapalı olsa bile orada sesimiz duyulacaktır ve halkın istekleri asla bastırılamaz” diyor.¹⁷⁵ Totaliter Sovyet döneminde bölücü ve ırkçı olarak nitelendirilen Bökeyhanov 1920-1930 yılları arasında üç kez tutuklandı. 1937’de “halk düşmanı” olduğu gerekçesiyle idam cezasına mahkûm edildi. Ancak Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra itibarı iade edilmiştir.

2. Kazak Aydınlarının Kazak Türklerinin Haklarını Koruyorlar Diye İdam Edilmesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan’da kültürün gelişmesine, buraya sürgüne gönderilen Rus devrimci aydınların büyük katkısı oldu. Ülkede milliyetler meselesi gibi birçok meseleleri tartışan bir takım halkçı organizasyonlar ortaya çıktı. Esasında bunların temel amacı halkın eğitilmesiydi.

Kazakistan’ın bilimsel merkezlerinden biri olan Orenburg şehrinde, Rus Coğrafya Cemiyeti ve Turgay İstatistik Komitesi’nin şubeleri bulunmaktaydı.

¹⁷⁴ A. Bökeyhanov, “Kazak”, **Kazak Gazetesi**, Sayı: 8, 1913, s. 27.

¹⁷⁵ A. Bökeyhanov, **Kazahstanskaya Pravda Gazetesi**, Sayı: 6 (Ağustos), Almatı, 1996.

Onların üyeleri arasında N. Dmitriev, B. Skalov, P. Dobrovol'skiy ve bunlardan başka sürgüne gönderilenler de vardı. Bunlarla birlikte Kazaklardan T. Seydalin, B. Davılbayoğlu, S. Cantörin ve B. Navrızbay gibi aydınlar çalıştı. Ural Ülke inceleme Merkezi'nde her çeşit malzeme toplanıp incelendi. Sonuçları makale olarak yayınlandı.

Güney Kazakistan'ı Araştırma Merkezi, Taşkent'teki bilimsel kuruluşlardan biriydi. Burada bilimsel çalışmalar ile halkçı aydınlar P. İ. Paşino, G. S. Zagryajskiy, D. İvanov, G. Usov, İ. Geyer, B. Smirnov ve diğerleri meşgul oldu. Yerli ülke araştırmacıları bunlarla temasta oldu. "Türkistan Eyaletinin İstatistiği Hakkında Materyallar Derlemesi", (Türkistan Belleteni) gibi eserlerde halkçı görüşte birçok incelemeler yayınlandı. G. S. Zagryajskiy, P. İ. Metelitsın, V. A. Monastirevskiy, A. Flerov, K. Verner, S. M. Mudin gibi halkçılar ve sürgüne gönderilen birçok Lehler Yedisu ve Verniy şehrinde ilmî çalışmalarla meşgul oldular.

Ülkenin siyasî, ekonomik ve sosyal durumu Kazak toplumunun millî şuurunu uyandırarak Kazak aydınlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aydınların ilk akımını Çokan Velihanov (1841-1865) ve İbrahim Altınсарin (1841-1899) gibi Rus-Kazak okullarında eğitim görmüş ve Rus medeniyetini tanımış insanlardı. Semey'e sürgüne gönderilen Rus yazarı F. M. Dostayevskiy, Çokan Velihanov'un dünya görüşlerinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Cahillik ve karanlık içinde bulunduğunu iddia ettikleri Kazak toplumunun çıkış yolunu Rus-Kazak okullarını açmakta, Rus medeniyetlerinden örnek almakla görmüştür. Zaten kendisinin eserlerini ("Zapiska o sudebnoy reforme" (Adliye reformu hakkında); "Sledı şamanstva u Kirgizov" (Kırgızlar'da Şamanizmin izleri); "O Musulmanstve v stepi" (Bozkırlarda Müslümanlık hakkında) v.s. Rus dilinde yazmıştır.

Toplumun yeniden yapılandırılması yolundaki mücadelede, devrimci halkçılar resmî ve gayriresmî yayın organlarına büyük önem verdiler. Kazakistan topraklarında onlar bütün mahallî yayın organlarının faaliyetlerine katıldılar ve bazı durumlarda süreli yayınların organize edilmesini sağladılar. "Turkestanskiye Vedomosti ve Orenburgskiy Listok" sayfalarında Kazaklarla ilgili birçok yazılar çıktı. Kazaklar konusundaki yazı ve makaleler, N. M. Yadrıntsev ile İ. İ. Popov'un genel yayın yönetmenliğini yaptığı "Vostoçnoe Obozreniye" gazetesine de yer aldı. Bunlarda Kazak halkının geçim faaliyeti, göçmen köylülerin ve ülkedeki sağlık

problemleri ortaya kondu. Halkçılık görüşünü savunan yazılar “*Sibir*” gazetesi sayfalarında da rastlanmaktadır. Kazak aydınları Kazakistan’daki pedagoji düşüncesi ile okul eğitiminin geliştirilmesine katkısı çok yönlü oldu. Halkçı teşkilatların teorik belgelerinde halk eğitimi meselelerine özel bir yer verildi. Halkçılar öğretmenin vasıflarında nasihat verici ve genç nesilleri terbiye edici özellikler bulunması, şekilcilik ve ezberciliğe karşı mücadelenin gerekliliğini savundular. Öğretmenin başlıca vazifeleri arasında gençlerin bilime olan meraklarını uyandırılması, öğrenciler ve halkla ilgili yükümlülüklerini yerine getirilmesini gördüler.

Halkçı hâkimler Kazakistan’ın birçok bucaklarında çalıştı. İç orda, Akmola, Semey, Turgay, Öskemen bucakları, Sırderya ve Amuderya bölgelerinin sakinleriyle sıkı ilişkiler içinde oldular. Bunlar, Kazak bozkırlarının tıbbî ve sıhî durumunun incelemesinden doğan birçok tasvir ve raporlar yazdılar. Onların yazı ve tespitleri mahallî idarelerin yayın organlarında yayımlandı. Halkçılar Kazakistan’ın obaları ile şehirlerindeki sağlık hizmetlerindeki ağır şartları bu şekilde kamuoyunun bilgisine sundular. Onların belgelerine Kazak ve Rus halklarının ağır vaziyeti, yeterli sağlık hizmeti alamadıkları ve her türlü hastalıkların yayılmakta olduğu ortaya çıktı.

Kazakistan’ın edebî kültürü Sovyet döneminde gelişme ve düşme devirlerini birçok kere baştan geçirdi. Ekim Devrimi’nin zafere ulaştığı dönemde, Kazak halkının edebiyat ve muzik kültürü zengin bir gelişme gösterirken, resim, tiyatro ve sinema sanatları ise daha yeni oluşma aşamasındaydı veya hiç ortada yoktu. Bu dallarda üretilen eserler Kazak toplumunun sınıf ve ideolojik siyasî gruplaşmasını somut bir biçimde tasvir etti. Sınıf prensipleri genel insanlık değerlerinden üstün kabul edildi. Kazakistan’ın komşu Orta Asya ülkeleri ve Çin ile ilişkileri uzun bir dönem kesildi.

1920-1930 yıllarında Yusufbek Aymavıtov, Ahmet Baytursunov, Mağcan Cumabayev, Şakarim Kudayberdi, Saken Seyfullin, Sultan Mahmut Toraygırov, İlyas Cansügirov ve Beyimbet Maylin’in eserleri geniş kitlelerce tanındı. Kazak Edebiyatı Muhtar Avezov, Sabit Mukanov, Gabit Müsirepov, T. Carokov, G. Ormanov ve Ö. Turmancanov’un eserleriyle zenginleşti. Halkın sözlü edebiyatının önde gelen isimleri Cambıl Cabayev, N. Bayganin, O. Şipin, K. Azirbayev, İ. Bayzakov ve diğerleriydi.

Mağcan Cumabayev (1893-1937): Yaşadığı kısa ömrü boyunca hep zulüm ve baskı altında olmasına, şiirlerinin yasaklanmasına, zindanlarda çürütülmesine rağmen, tüm bunlarla dahi durdurulamayacağı anlaşılınca genç yaşta kurşuna dizilmesine ve nihayet ölümünün ardından 50 yıl boyunca adının anılması, şiirlerinin basılması ve okunması yasak edilmesine rağmen, Mağcan Cumabay, Kazak edebiyatının temel taşlarından biri olarak biliniyor. Mağcan Cumabay, genç yaşında Arapça'yı, Farsça'yı ve Çağatay Türkçesini öğrendi. İlk şiir denemelerini medresede okurken yazdı. Daha sonra Kazan'a gitti ve orada tahsiline devam etti. Burada da Kazan kültür atmosferini tanıdı. İlk şiir kitabı Çolpan Kazan'da basıldı.

Kazakistan bozkırlarında, sonra tüm Türk Dünyasında ve nihayet tüm insanlık âleminde bir bayrak gibi dalgalanıyor. Mağcan Galiya Medresesinde ciddi bir Rus Dili ve Edebiyatı eğitimi gördü. Aynı dönemde Beyimbet Maylin ile tanıştı. Daha sonra 1913 yılında Ombı şehrine geçerek orada “Öğretmenler Seminerine” devam ederken Saken Seyfullin ile birlikte “Birlik Derneğini” kurdu ve sonraki yıllarda siyasî bir örgüt gibi suçlanacak olan bu dernek bünyesinde “Balapan Gazetesini” çıkarmaya başladı. Aynı dönemde “Kazak Gazetesinin” redaktörlüğünü yapmakta olan Ahmet Baytursunov ile tanıştı. 1917 yılının Şubat ve Ekim aylarında ardarda gelen iki ihtilal ile Rus Çarlığı tarihe gömülerek, onun yerine yeni Sovyet yönetimi kuruldu.¹⁷⁶

Daha sonra Miryakup Dulatov ile tanıştı, ondan Rusça öğrendi ve fikirlerinden etkilendi. Kazak gazetesinin yazı heyetine girdi. Diğer milliyetçi Kazak aydınları ile tanıştı. Alaş hareketine katıldı. Şolpan'dan sonra da çok sayıda şiir yazdı. Rusça'dan, özellikle de Maksim Gorki'den tercümeleri ve ilmî eserleri vardır. İhtilâlden sonra fikirleri ve eserleri ile Sovyet ideolojisine uygun görülmediğinden bir kaç kez tutuklandı. 1937'deki son tutuklanmasından sonra öldüğü haberi verildi. Şiirleri 1929'dan 1988'e kadar yasaklanmıştır.

İşte bu dönemde, Mağcan'ın yakın çevresindeki Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov ve Miryakup Dulatov gibi Kazak aydınlarının önderliğinde Alaş Orda siyasî hareketi geliştirilerek 1917 yılı içerisinde yapılan iki ayrı kurultay sonucunda Kazakistan'ın bağımsızlığı ve Alaş Orda Hükümetinin yönetimi ele aldığı ilan edildi.

---

¹⁷⁶ Gulmira. Nazarbayeva ve Hankeldi, Abcanov; **Kazakistan Tarihi ile Kaderi**, Kitap yay., Almatı 2003, s. 35.

Mağcan, 5-13 Aralık 1917 tarihindeki Genel Kurultay sonucunda oluşturulan Alaş Orda Hükümeti Millî Meclisi'nin Eğitim Komisyonunda görev aldı. Bu gelişmeler sonucunda Mağcan ilk defa 1918 yılında Sovyet yönetimi tarafından tutuklandı ve dört ay hapiste kaldı. 1919 yılından itibaren Kızılordu'nun Kazak bozkırlarına yeniden hâkim olması ve Alaş Orda Hükümetinin dağılmasından sonra Mağcan'ın hem şahsî, hem de siyasî hayatındaki felaket günleri başlamış oluyordu. 1913 yılında (henüz 20 yaşında bir genç iken) yayınlanan “Çolpan” isimli ilk şiir kitabı ile büyük bir üne kavuşan Mağcan, 1922 yılında Kazan'da basılan “Ölender Jıynağı/Şiirler Külliyatı” isimli ikinci şiir kitabı ve yine aynı yıl içerisinde Orenburg şehrinde basılan “Pedagogika/Pedagoji” isimli eseri ile kuvvetli bir çıkış yapmıştır. Bu eserleri 1923 yılında Taşkent'te basılmıştır. Bu yayınları “Mağcan Cumabay Ölenderi/Mağcan Cumabay şiirleri” ile 1926 yılında Moskova'da basılan “Savattu Bol” adlı ders kitabı izleyecektir. Mağcan'ın şairlik hayatındaki en verimli dönem 1922-1923 yılları arasında Taşkent'teki kültür çevresi içinde geçirdiği döneme rastlamaktadır. Şiirlerinin önemli kısmını bu dönemde yazan şair, aynı zamanda Muhtar Avezov ve Yusufbek Aymavutov gibi Kazak aydınları ile de bu dönemde karşılaşmış, “Kazak-Kırgız Bilim Komisyonu” çalışmalarını Muhtar Avezov'la birlikte kurduğu “Talap/Talep Derneği”nin başkanlığını yine bu dönemde yapmıştır. 15 Temmuz 1929 tarihinde “Sovyet Hükümetine karşı mücadele etmek” suçlamasıyla hapsedildi. 4 Nisan 1930'da 13 Kazak aydınıyla birlikte idam cezasına çarptırıldı. Fakat bu kararın Mağcan'la ilgili bölümü daha sonra bozularak 10 yıl sürgün cezasına çevrildi. Mağcan 6 yıl boyunca çalışma kamplarında çile doldurduktan sonra ünlü Rus yazarı Maksim Gorki'nin gayretleri sonucu 2 Mayıs 1936'da serbest bırakıldı. Kısa bir süre, fakat yine çileli bir hayat içerisinde serbest kalan Mağcan 1937 yılı sonlarında yönetim kadrolarının “Ya Muhtar Avezov'u tutuklamamızı sağlayacak bilgiler vereceksin, ya da seni tutuklayacağız” şantajıyla karşılaştı. Zor bir tercih ile karşı karşıya kalan Mağcan kendini feda etme yolunu seçti ve 28 Aralık 1937'de yeniden tutuklandı. Mağcan bu tutukluluk döneminde iki kez sorgulandı ve Sovyet adalet tarihinin utanç verici vesikalarından birisi olan 11 Şubat 1938 tarihli karar ile idam cezasına çarptırıldı. Bu kararın utanç verici yönü; 11 Şubat 1938 tarihinde verilen idam kararına esas olacak sorgulamalardan ikinci ve sonuncusunun 20 Şubat 1938'de yapılmış olmasıydı. Yani Mağcan'ın son

sorgulaması yapılmadan 9 gün önce, hakkında idam kararı verilmişti. Mağcan Cumabay 19 Mart 1938 günü kurşuna dizilerek öldürüldü.

Saken Seyfullin (1894-1938): Saken Yeni Kazak Edebiyatının temelini kurmuştur. 1914 yılında Kazan şehrinde “Ötken Kunder” (Geçen günler) adlı ilk eserini hazırlamıştı. Ondan sonra ise Ombı şehrinde Kazak gençlerinin kurduğu “Birlik” topluluğunun başkanı oldu. 9 Mart 1917 yılında “Asıgıp Tez Attandıq” (Aceleyle Hemen Koştuk)” şiirini yazmıştı. Sonra Akmola şehrine geçip orada da “Jas Kazak” (Genç Kazak) devrimci topluluğunu kuruyor, “Hayat” gazetesinin çıkarılmasına için çaba gösteriyor. Ekim 1917’de “Gel Jiğitter” (Gel Yiğitler) adlı şiirini yazmıştı ve Ekim devrimini sevinçle karşılamıştı. Aynı dönemde birçok şiirler yazmıştı. 1918 yılında “Jas Kazak (Genç Kazak) konpozisyonunu” yazmıştı ve bununla beraber “Bahıt joluna” (Mutluluk yoluna gidiş) adlı şiir denemesini yazmıştı. 1918 yılında Atar’da ortaya çıkan bir olay sırasında tutuklanmış ve Tren vagonunda 47 gün tutulduktan sonra bitkin bir halde hapishaneye atılmıştır. 3 Nisan 1919 tarihinde Kolçakların Ombı şehrindeki hapishanesinden kaçmayı başarmıştır. 1920 ile 1936 yılları arasında Akmola idare komitesi üyesinin sekreteri ve Kazak Sovyet Özerk Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesinin üyesi “*Çalışkan Kazak*” gazetesinin editörü v.s. görevlerini yerine getiriyor. Kızılıorda’daki Halk İlimi Enstitüsü’nün ve Taşkent’teki Kazak Pedagoji Enstitüsü’nün müdürü, “*Yeni Edebiyat*” dergisinin başkanı, Kazak Devlet Enstitüsü’nün doçenti, “*Edebiyat Alanı*” dergisinin editörü ve bunlarla beraber Kazak komünist Gazetecilik Enstitüsü’nün profesörü olarak çalışmıştı. Aynı yıllarda birçok yeni şiirler yazmıştı. “Hayat yolunda” adlı şiirinde Ekim devriminin Kazak halkına sağladığı kazançları yazmıştı. Daha sonra bu şiirinin bazı yerlerini değiştirerek Kazak halkının millî örf, adetlerini ve geleneksel hayatını anlatmıştı. Saken Seyfullin hayatta da edebiyatta da birçok faaliyetler yapmıştı. “Kökşetav” ve “Kırmız at” (1934’te) destanlarını yazmıştır. Bu destanlarında Saken zamanında ortaya çıkan olayları ve problemleri açıklıyor. “Kuğunun ayrılması” 1925 yılında yayınlanmıştır. Saken Seyfullin, Kazak Halkının Çarlık Rusyası’nın uyguladığı sömürgecilik siyasetine karşı savaşını “Tar yol, Taygak Keşe” adlı tarihî romanında anlatır. Kazak halkının hayatı ve geçmişi ile

geleceği hakkında birçok destan, roman ve şiirler yayınlayarak çabalayan Saken 1938 yılında suçsuz yere cezalandırılıp öldürülmüştür.¹⁷⁷

Miryakup Dulatov (1885-1935): Kazak edebiyatının önemli isimlerinden olan milliyetçi Kazak şairi Miryakub Dulatov, tüm hayatını halkının özgürlüğü mücadelesine adanmıştır. Turgay ilinin Cangeldi ilçesine bağlı bir kasabada dünyaya gelen Miryakub ilk eğitimini yerli mollalardan (köy mekteplerinin hocalarından) almıştır. Daha sonra babasının isteği üzerine Rusça eğitim veren okula yazılan Dulatov eğitim sisteminden memnun kalmayıp 1897’de Turgay’daki iki yıllık okula girer ve 1902’de mezun olur. 1904’de, önde gelen Kazak ve Rus aydınlarının yoğunlaştığı Omsk şehrine taşınır. Omsk, Çarlık hükümetine “zararlı” olan şahısların sürgüne gönderildiği bir şehirdi. Omsk’da Kazak liderlerinden biri olan Ahmet Baytursunov ile tanışır. Dulatov’un siyaset sahnesine çıkması, Kazak toplumunun da kökten etkilendiği Rusya’daki 1905-1907 olaylarına denk gelmiştir.¹⁷⁸ İleri görüşlü Rus, Batı filozof ve ilim adamları ile yazarlarının eserlerini yakından takip ederek adım adım faaliyetini sürdüren Dulatov, Çar hükümetinin sömürgeci politikasına karşı mücadelenin ön sayfalarında yer almaya başlar. Dulatov, 1905 ihtilali zamanında Karkaralinsk eylemcilerinin arasında bulundu, Oral şehrindeki “Kazak Anayasal Demokrat Partisi”nin kurultayına katıldı (1906).¹⁷⁹

Çarlık yönetiminin acımasız sömürgeci politikasının sadece ülke ekonomisini değil, aynı zamanda halkın kültürünü de yok etmeye çalıştığını gördü. Millî örf, âdet ve dinin sosyal hayatına etkisini koparmaya çalışarak Kazakistan içersinde yaşayan tüm halkları Ruslaştırma ve asimile etmekte olan Çar hükümetinin bu siyasetinin ülke için ne kadar tehlikeli olduğunu anladı. Miryakub Dulatov, Kazak halkını mücadeleye çağıran meşhur “Uyan Kazak” şiirini yayınladı (Şark yayınevi, Ufa 1909).¹⁸⁰ Şiir kısa zamanda halk arasında elden ele dolaşmaya başlamıştı. Dulatov’u tutuklamadan önce “dosyasını” hazırlamak üzere Çar hükümeti tarafından görevlendirilen Ombı Jandarma Karakolu Komutan Yardımcısı Yüzbaşı Levanevskiy 1911’de yazdığı raporda, şiirin Rusçaya tercüme edildiğini, ustaca yazılan şiirin

¹⁷⁷ S. Seyfullin, **Tar Jol, Taygak Keşu**, Almatı Kitap yay, 1960, s. 78.

¹⁷⁸ Alihan Bökeyhanov, **Kazahstanskaya Pravda Gazetesi**, Ağustos 1996.

¹⁷⁹ K. Nurpeyisov, **Alaş ve Alaşorda**, Almatı 1995, s. 35.

¹⁸⁰ M. Dulatov, **Uyan Kazak!**, Almatı 1991, Gılım yay, s. 98-99.

tercümesinin bile çok etkileyici olduğunu, mahiyeti bakımından ise Kazakları (Kırgızları) Rus hükümetinin politikasına karşı kıskırttığını, Panislamizm fikirlerini yayma amaçlı olduğunu belirtmiştir. Levanevskiy'in tespiti doğru idi. Dulatov şiirinde Rus hükümetinin Kazak topraklarında yürüttüğü politika ve bunun neticesinde Kazak halkının haksız olarak buldukları duruma karşı uyanmaları, ayaklanmaları gerektiğini açıkça yazmıştı. Bu ise politikalarını sinsice yürüten Rus hükümetinin hoşuna gitmemişti. Dolayısı ile yukarıda sözü edilen rapora istinaden dosyasını inceleyen Semey Mahkemesi Miryakub Dulatov'u suçlu bularak 23 Aralık 1911'de 1 yıllık hapis cezasına çarptırdı.¹⁸¹

Hapisten Aralık 1912'de çıkan M. Dulatov Orenburg'a gelerek tüm millî siyasî güçleri birleştirmek için "Kazak" gazetesi etrafına Ahmet Baytursunov ile işbirliği yaparak Alaş Partisinin programını tanzim etme çalışmalarına iştirak etmiştir.¹⁸² 1917 sonu ile Nisan 1918 tarihler arasında "Kazak" gazetesinin başına geçen Dulatov edebiyat, tarih, medeniyet ve siyasî konularda makaleler yazmıştır. Kazak gazetesinin 1917'de 212. sayısında yayınlanan "Tarihî Yol" makalesi ise bir nevi Kazak halkının kısa tarihçesi olarak kabul edilebilir. Makalesinde Kazakların Kalmuklar ile savaşı, "Aktaban Şuburındı", Kazakistan'ın Rusya'nın himayesine girmesi, 1916'daki millî ayaklanma konularını kaleme almıştır.¹⁸³ Alaşorda hükümetinin liderliğini de yapmıştır. Bir süre Turgay'daki Sovyet Hükümetine karşı mücadeleye katılan Dulatov, 1919'da diğer Alaşordacılar gibi Sovyet hükümeti tarafına geçmek zorunda kalmıştır. Hükümetin çıkardığı af kapsamına giren M. Dulatov editörlüğünü yaptığı "Ak Jol" (Temiz Yol) gazetesinin sayfalarında Kazak halkının millî özgürlüğünü savunmaya, kültür ve dilini muhafaza etmesini sürekli dile getirmeye devam etmiştir. 1925-1930 yılları arasında Sovyetler Birliği'ne dahil ülkeler çapında ve bu yönde mücadelelerini sürdüren ileri görüşlü aydınlar "halk düşmanı" olarak ilan edilmiş ve onlara karşı Merkez Komitenin desteği ile yerel Komünist Partisi tarafından tahkikat başlatılmıştı. Tahkikat kapsamına giren ve "halk düşmanı" olarak nitelendirilenler arasında bulunan M. Dulatov 1930'da tutuklanarak

---

¹⁸¹ M. Koygeldiyev, **Kazak Demokrat Aydınlarının 1905-1907 yıllarındaki Umumi-Siyasî Faaliyetleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Almatı 1994, s. 138-139.

¹⁸² G. Sakenova, **Kazakistan'daki "Alaş" Millî Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Millî Kurtuluş Hareketi İle Mukayesesi (1917-1923)** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 50.

¹⁸³ Dulatov, "Tarih Yolu", **Kazak Gazetesi**, Sayı 212, 8 Ocak 1917.

idama mahkûm edildi. Bu karar daha sonra 10 yıllık hapis cezasına çevirilmiştir. (M. Dulatov 5 Ekim 1935’de Solovetsk sürgün kampında hayata veda etmiştir. Sonradan Kazakistan Cumhuriyeti, 4 Kasım 1988 tarihli kararı ile Miryakub Dulatov’u suç delili olmadığından itibarını iade etmiştir.)

Totaliter sistemin güçlenmesi dolayısıyla, ekonomik, siyasî konular ve kadro meselelerinde yasaları keyfi bir şekilde ihlal edip yerli halkın gelenekleri ve menfaatlerini dikkate almayan Moskova’nın politikalarını eleştiren Kazakistan yöneticilerine, Alaş Partisi’nin munsuplarına ve ülkedeki sosyo-ekonomik yeniden yapılanmanın hızı ve yöntemleri hususunda farklı görüşleri olanlara karşı siyasî kovuşturmalar arttı.

SBKP (b) Kazak Ülke Komitesi I. Sekreterliğine Eylül 1925’de F. İ. Goloşekin’in tayin edilmesinden sonra baskılar daha da arttı ve yaygın bir hal aldı. Kazakistan devlet yönetiminin bütün demokratik kurumlarının değiştiren parti organları artık kendi kurdukları sistemin esiri olmuşlardı. F. İ. Goloşekin Ülke Komitesi’nin üyeliği ve Sekreterliğine Merkezin baskısıyla seçildi.

Aralık 1925’te yapılan Ülke Parti Komitesi V. Konferansı’nın “Köyleri Sovyetleştirme” kararı, sınıf mücadelesinin hızlı bir biçimde gerginleşmesine sebep oldu. Kazakistan’da “Küçük Ekim” devrimini gerçekleştirmek için ideolojik temeller hazırlandı. Bundan dolayı Kazak halkı zorla kollektifleştirme ve 1937-1938 yıllarında kitlesel cezalandırma döneminde, o güne kadar hiç görülmemiş ve duyulmamış bir baskı ve zulme maruz kaldı.

Milletler ve milliyetçiler hakkında tartışmaların şiddetlenmesinde ve yerli kadroların kovuşturmaya uğratılmasında N. İ. Ecov’un rolü büyük oldu. Mariy Obkom SBKP (b)’den Semey Gubkom Sekreterliğine tayin edilen Ecov daha sonra Ülke Parti Komitesi Organizasyon ve Talimat Bölümünün Başkanı görevine getirildi.

Bununla birlikte, Kazakistan’ı Goloşekin- Stalin modeline göre “yeniden yapılandırma” politikaları benimsemeyen yetkililerine itirazları bastırıldı. 1927-1929 yıllarında çeşitli bahanelelerle önde gelen siyasetçilerden T. Rıskulov, N. Nurmakov, S. Kocanov ve M. Mirzagaliyev Kazakistan’dan uzaklaştırıldı. Kazakistan Eğitim Komiseri S. Saduakasov, Toprak Halk Komiseri C. Sultanbekov ve diğerleri görevlerinden alındı. Kazak yetkililerin çoğunluğu gruplaşıp hizip oluşturma mücadelesine girişmekle suçlandı. Bu durumu bize Kasım 1927’de yapılan III. Ülke

Parti Konferansı'nın kararları açıkça göstermektedir. SBKP (b) Merkez Denetim Komisyonu gizilleşmenin önderi olarak S. Saduakasov'u hedefine almasına rağmen, böyle bir faaliyetin olduğu konusunda hiçbir delil bulamadı. N. İ. Ecov, J. Stalin, V. M. Molotov ve L. M. Kaganoviç'e gönderdiği mektuplarda, bütün Kazak kadroları ve komünistlerinin milliyetçilik ve hizip mücadelesiyle zehirlendiği ve bunların arasında sağlıklı hiçbir parti gücünün olmadığını iddia etti.¹⁸⁴ 1920'li yılların sonunda baskılar iyice arttı ve toplumda bir belirsizlik hâkim oldu. Merkezdeki Troçkist ve Zinovyevist muhalefet ve "sağcı oportünist" ile mücadelenin şiddetlenmesi, birlik cumhuriyetlerinde millî kurtuluş hareketinin temsilcilerin cezalandırma şeklinde ortaya çıktı. 1928'in sonunda, "burjuva milliyetçileri" olarak isimlendirilen eski Alaş Orda mensuplarında 44 kişi mesnetsiz iddialarla suçlanarak hapse atıldı. Bunların arasında A. Baytursunov, M. Dulat, M. Cumabayev, C. Aymayıtov, H. Gabbasov ve başkaları vardı. M. Tınışbayev, H. Dosmuhammedov, C. Akbayev, K. Kemengerov ve diğerlerinin de içinde bulunduğu (40 kişi kadar) bir diğer grup 1930 Eylül ve Ekim aylarında hapse atıldılar. Çok geçmeden bunlardan 15 kişi (M. Tınışbayev, H. Dosmuhammedov, C. Dosmuhammedov, C. Akbayev, K. Kemengerov vd) Rusya'nın Karatoprak Vilayetine sürgün edildi. Bunların hemen hepsi 1937-1938 yıllarında ağır cezalara çarptırıldılar.

1920'nin sonu ve 1930'un başında SSCB'nin sosyoekonomik gelişmesindeki buhran derinleştikçe, Sovyet'e karşı zararlı unsurlar ile gizli teşkilatların soruşturulması yaygınlaştı. Merkez'e ayak uydurmak için (orada "Sanayii Partisi" ve "Köylü Partisi" mensuplarına karşı yargılama süreci devam etmekteydi.) Kazakistan'da "milliyetçi görüşe sahip düşmanları" arama çalışmalarına başlandı. Maden ocakları ile sanayii tesislerinde rastgele meydana gelen kazalar, kolhozlar ile sovhozlarda ölen hayvanlar, yangına veya tabii afetler gibi olayların hepsi sınıf düşmanlarının sinsisi hareketi olarak izah edildi. Buna paralel olarak "halk düşmanlarına" ve Sovyet'e karşı olarak ilan edilen "yıkıcı teşkilatlar" hakkında uydurma suçlamalar hazırlanıp kovuşturular başlatıldı. 1932'de Semey Vilayeti'nin Abralı, Şıngıstav [Cengizdağ] ve Kuv ilçelerinde merkezi Almatı olan hayali "Kazakistan Köylü Partisinin" bir gizli şubesi açıldı. Ancak, bu uyduruk suçlama

---

¹⁸⁴ V. P. Osipov, *Vsmatrivayas' v 20-30 Gold*, Almatı, 1991, s. 159.

zemini, köylülerin kitlesel isyanı, obalar ve köylerdeki açlık felaketinden insanların ölmesi dolayısıyla, fazla büyütülemedi. Yine de bu suçlamayla ilgili olarak 20'den fazla kişi kovuşturuldu. 1933'te Kızılorda Vilayetinin Karmakşı ilçesinde “zengin milliyetçilerin gizli karşı devrimci Caylas teşkilatı” ortaya çıkarıldı. Bununla ilgili olarak 55 kişi tutuklandı. Bunlardan 12'si idam cezasına çarptırıldı. Ayrıca Komünist Partisi teşkilatları içinde temizlik yapıldı. Güvenilir bulunmayanlar ile bir zamanlar hata yapanların hepsi SBKP (b) üyeliğinden acımasızca çıkarıldı. Bunlar genellikle, Troçkistlerin, sağcı ve “milliyetçiliğe meyilliler” arasında olmakla veya onlara yakınlık göstermekle suçlandı. 1921'de yapılan ilk genel temizlik hareketinden Kazakistan Komünist Partisi'nden 2.100 kişi üyelikten atıldı. Bu rakam 1929-1935'te 5.800 ve 1939'da 15.400 kişiye yükseldi. 1937-1938'deki büyük temizlik hareketinde de Kazakistan Komünistlerinden 9.223 kişi SBKP (b) üyeliğinden atıldı.¹⁸⁵

SSCB'nin yeni anayasa taslağının görüşülmesi böyle korku ve endişe dönemine denk geldi. Taslak, 5 Aralık 1935'te Sovyetler Birliği'nin Genel Birlik VIII. Olağanüstü Kongresinde kabul edildi. SSCB'nin anayasasına göre, Kazak ÖSSC Birlik Cumhuriyeti olarak yeniden yapılandırıldı. 12 Aralık 1935'te Kazakistan Sovyetlerinin X. Olağanüstü Kongresi Kazak SSC'nin anayasasını onayladı. Kazakistan Yüksek Sovyeti'nin [Parlamento] seçimleri yapıldı. Ancak bu önemli devlet yapılanmasıyla ilgili kararların kabulünün ardından, üzüntülü olaylarla meydana geldi. 1937'de başlayan siyasî temizlik kampanyası bütün ülkeyi sardı. 1936 Aralık'ta SBKP (b) Genel Kurulunda ve daha sonra 1937 Şubat-Mart Genel Kurul Toplantısında [Plenum] SBKP (b) Merkez Komitesi'nin, J. Stalin ile çevresindekilerin “ikiyüzlülerin, halk düşmanlarının hepsinin kökünün kazınmasının” gerekliliği hususundaki talimatları verildi. Toplumsal şuuru o derece zehirlenmişti ki, Kazakistan dâhil SSCB'nin her tarafında yapılan miting ve gösterilerde emekçiler, o dönemde henüz mahkemeleri devam etmekte olan N. İ. Buharin, A. İ. Rıkov ve diğerlerine idam cezasının verilmesini talep ettiler. İşte böyle bir durumda, J. Stalin ile arkadaşları sadece merkezdeki değil, birlik cumhuriyetlerindeki muhalefeti de tamamen ortadan kaldırmak için çalıştılar. 1937-

---

¹⁸⁵ A.g.e., s. 108-109.

1938’de cezalandırılan “milliyetçi-faşistler” olarak yaftalananlara yönelik suçlamalardan görüldüğü gibi, N. İ. Ecov ve yandaşları bu tip komploları üretmekte fazla zorlanmıyorlardı. Bu işlere, yani “milliyetçi-faşist” veya “halk düşmanı” gibi suçlar isnat edilenlere yönelik iddiaların çapını genişletmek için NKVD [İçişleri Bakanlığı Halk Komiserliği] organları ayrıca Troçkistler ve sağcılarla ittifak kurduklarını suçlamalarını da üretti. Moskova’daki süreç taklit edilerek bazı bölgelerde “açık mahkemeler” yapıldı. Bu duruşmalarda, yargılananlardan “itiraflar” zorla alındı. 1937’de Kazakistan’da böyle uygulamalar Urcar, Presnov ve diğer yerleşim birimlerinde gerçekleştirildi. Karkaralı Bölgesinin eski Parti ve Sovyet yöneticileri A. Asılbekov, N. Nurpeyisov, M. Gataullin ve diğerlerinin 1937 Kasım’da Karagandı şehrinde gerçekleşen yargılama süreci oldukça yankı uyandırdı. Ancak, birçok “halk düşmanlarının” kaderini, SSCB Yüksek Mahkemesinin Askerî Heyeti’ndeki üçlünün kaleminden çıkan hükümler tayin etti.

1937-1938’de Kazakistan’ın önde gelen siyaset ve fikir adamları olan T. Rıskulov, N. Nurmakov, S. Kocanov, U. Kulımbetov, O. Candosov, A. Dosov, A. Asılbekov, C. Saduakasov, L. Sırgabekov, Z. Töregocin ve diğer birçok kişi iftiralarla cezalandırıldı. Kazak ilim ve kültüründe yeri doldurulamaz kayıplar meydana geldi. A. Bökeyhanov, A. Baytursunov, M. Duvlat, M. Cumabayev, S. Seyfullin, İ. Cansügirov, B. Maylin, S. Asfendiyarov, K. Cubanov, C. Şanin, T. Şonanov ve K. Kemengerov ve gibi önde gelen şahsiyetler de temelsiz suçlamaların kurbanı oldu.

Bolşevik idaresinin başladığı 1920 yılından II. Dünya Harbinin başlamasına kadar geçen 19 senelik devir, Kazak halkı için unutulmaz acılarla dolu geçmiştir. Kazak halkına yapılan haksızlık insan vicdanında büyük tepkilere yol açacak kadar derin idi. Nitekim o devrin komünist veya anti-komünistler tarafından bütün Kazak aydınlarına yapılan, kendi haklarına karşı yapılan bu zulme ve katliama daha fazla sessiz kalamazdı. Öncelikle toplama kamplarında halkın perişan olup ölmeye başlaması üzerine, Kazak Komünist Partisi lideri Moskova’dan yardım istiyor ve halkın durumun anlatıyor ve yardım talep etmişti. Tabii buna yardım olarak biraz para gönderiliyor ama bu parayı Moskova’nın elinde olan gruplar harcatmaya izin vermemişlerdi. Başlangıçta, Komünist yönetime karşı Alaşorda liderlerinden birisi Ahmet Baytursunov, “Bizim de bir Cumhuriyetimiz var. Fakat bu Cumhuriyetin

muhtevası, bize ait değildir. Onun sahibi biz değiliz, halkımız adına bu yapılanları tasvip etmiyoruz.” diyerek bu yapılan çabalara karşı tavır göstermişti. Tabii bu arada diğer Komünistlerden de birçok sert tepkiler gelmişti. Örneğin Yerli Komünistlerden biri Minbay, Sovyet yöneticilerine karşı şöyle diyor: “Yedi yıldan beri ezilmeye karşı sabrediyoruz. Artık, buna sessizce bakmayacağız, Memleketin idaresini bizlere devrediniz. Halkımızın acılarını biz dindiririz”.¹⁸⁶ Tabii bu tepkilerle bitmiyor buna benzer birçok şikâyet 1937 yılın sonbaharına kadar devam ediyordu. Bu tenkitleri yapan Kazak aydınlarını Sovyet Rusya’sı susturmaya çalışıyor ve bu mümkün olmayınca da, Sovyetler, kendileri için tehlikeli gördükleri Kazak aydınlarını bir bir ortadan kaldırmaya başlamıştır. Alaşorda liderlerinden Alihan Bökeyhanov’ı 1932’de, Ahmet Baytursunov’u 1937’de ve onların hükümetinde vazife görmüş bakan ve v.s arkadaşları Muhammedcan Tınışbay’ı 1936’da, Halil Dostmuhammed’i 1937’de ve “Uyan Kazak” şiirinin ünlü şairi Miryakup Dulatov’u 1937’de, millî şair Mağcan Cumabay’ı 1938’de idam ediyor. Bununla da yetinmeyen Sovyet yöneticileri, Kazakistan’da ilk komünist aydınları arasında seçkin yerleri olan Saken Seyfullin, Turar Rıskulov, Mendeş ve Smagul Saduvakasev gibi pek çok Kazak aydınını, “Kazak halklarını koruyorlar” diye idam ettiler. Bu dönemlerde idam edilen Kazak aydınlarının sayısı 30’u bulmuştu. Ve bu aydınları desteklemekle suçlanan 25 bine yakın insanlar da ya sürgüne gönderilmiş, ya da hapsedilmişti.

Böylece 1920’li yılların sonu ile 1930’lu yıllarda totaliter sistem sosyal ve siyasî hayatın bütün alanlarına girdi. Özellikle Kazakistan’da vahşi bir görünüm sergileyen bu durum, zorla kollektifleştirme ve 1937-1938 yıllarındaki siyasî kovuşturma devrinin acılı olaylarıyla birleşti. Ülkedeki sosyo-ekonomik değişimler, Kazakistan’a birlik Cumhuriyeti statüsünün verilmesi, kültürel yapı, halk eğitimi ve ilim sahasındaki kazanımlar totaliter sistemin katı ideolojik baskısı altında gerçekleşti. İşte bütün bunlar, Kazakistan’ın SSCB bünyesindeki müstakbel gelişme yolunu belirledi.

Totaliter Sovyet döneminde yanlış, gerçeklere aykırı yorumlara maruz kalan meselelerden biri de Kazak aydınları ile ilgili konulardır. Kazak aydınlarının, Sibirya Hükümeti, Orenburg Kozakları gibi Ekim Devrimi’ni kabul etmeyen güçlerle

---

¹⁸⁶ P. A. Kuçkin., **Sovetizatsiya Kazakhskogo aula 1926-1929 gg**, Moskova, 1962, s, 71 ve s 191.

işbirliği yaptığından dolayı “antibolşevik”, devrim karşıtı güç, Kazak halkının menfaatini koruyacak siyasî bir parti, özerk devlet kurmaya çalıştığından “bölücü” ve “milliyetçi” olarak değerlendirilmeye neden olmuştur. Kazak halkının hür yaşamaları için millî mücadeleyi yürüten Kazak aydınlarının “halk düşmanı” olarak nitelendirilmesinin en büyük nedeni ise onların amaçlarının Sovyet politikasına ters düşmesiydi. Kazak edebiyatçısı, millî yazarı Sultan Mahmut Torayğırov’un Kazak aydınlara yazdığı bir şiirinde:

*Dulatov, Baytursunov, Bökeyhanov,
Biliyorum bu üç kahramanı söylemeyin durumunu.
Dünkü kara günde olmadı mı?
Biri gün, biri yıldız, biri ise ay idi,
Onlardan başka kim vardı?
Kazak için ışık tutan yürek otun.*

Diye kendi yüreğindeki yangılarını yazmıştı.¹⁸⁷

3. 1920-1930 yılları Arasında Kazak Aydınlarının Kadınlara Yapılan Zulümler Karşı Kamplarının Açılması

Sovyet totaliter sistemindeki Kazak tarihinin yeniden araştırılması gereken yönleri çoktur. Bunlardan biri Stalin zamanında siyasî sebeplerden dolayı hapisaneler ve işle düzültme kamplarında “cezalandırılan” Kazak kadınlarının kaderidir. Onlar “vatan hainlerinin” aile mensupları oldukları için cezalandırılmışlardır.

Kazakistan’da siyasî suçlama ve cezalandırmalar 1920 yıllarının ortalarında başladı. Merkezden gönderilen F. İ. Goloşekin’in devlet başkanlığına gelmesiyle yerli aydınları “kontrevolutsiya (karşıdevrim) örgütlerini” kurmakla suçlama ve cezalandırma işlemleri başladı. Suçlamanın sonucunda bilim ve sanat alanındaki Kazak aydınları tutuklanmıştır.

---

¹⁸⁷ Gulmira Nazarbayeva, Hangeldi Abcanov; **Kazakistan Tarihi ile Kaderi**. “Kitap baspası” Yay, CŞK. Almatı, s. 183, 2003.

Yalan ve iftira çamuruna tabii tutulan Kazak aydınlarının büyük çoğunluğu “halk düşmanı” olarak suçlanıp, 1937-1938 yıllarında idam edildi. Onların aile mensupları ve yakınları da tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir. 1930’lu yıllarda İçişleri Halk Komiserliği tarafından 3 milyon civarında insan siyasî suçlu olarak işlem görmüşlerdir. Günümüze kadar tam sayısı hakkında bir belge yoktur. O zaman Kazakistan’da 103 bin insan mahkemelik olup, onun yaklaşık 25 bini idam edilmiştir.

1920-1930 yılları arasında Sovyetlerin Kolıma, Magadan, Vorkut, Sibirya, Kazakistan v.s. yerlerinde toptan cezalandırma merkezleri, toplama kampları kuruldu. 1930 yılların ortalarına kadar kadınlara ait cezalandırma kampları yoktu. Kazakistanda “halk düşmanlarının” eşlerine ALCİR (Rusça Akmolinski lager cen izmennikov rodını: vatan hainlerinin eşlerine yapılan Akmola özel kampları) 1937 yılında İçişleri Halk Komiserliğinin özel emriyle yapılıp, halk arasında ALCİR ismiyle tanındı. Burada “halk düşmanı” iftirasıyla tutuklanan devlet üst düzey görevlilerinin, aydınların eşleri, anneleri, kız kardeşleri, kızları suçsuz yere çeşitli işkencelere maruz kalıp, hiçbir hakları tanınmadı. Karagandı’da bulunan “ALCİR” kampının 26. bölümü şimdiki Astana şehrinin Güney Batı bölgesindeki Tönkeris (Malinovka) köyünde 1937 yılı ağustos ayında yapılmıştır.

“Vatan hainlerinin Akmola kampı” Karlag’ın sadece bir bölümü idi. 30.000 dönüm üzerine kurulan bu hapisanede genelde 3 yıldan 8 yıla kadar mahkûm olan kadınlar cezalarını çekti. Akmola kadınlar kampı Karlag’ın bir parçası olarak sayıldı. Karlag kampları GULAG’ların bir parçası olarak sayıldı. GULAG’ın merkezi Moskova’da olup, doğrudan oranın emriyle hareket ediyordu.

1934 yılı 1 Aralıkta Sovyet üst düzey yetkilisi S. M. Kirov’a yapılan ve neticesi de ölümüyle biten saldırıdan sonra ülkede siyasî suçlama çoğalarak topyekûn tutuklamalara sebep oldu. Kazakistan’ın her tarafından “S. M. Kirov’un ölümüne sebep olanlar” araştırılıp, “bulundular”. Temmuz 1934’te S. M. Kirov’un Almatı’ya gelişi 1937-1938 yıllarıdaki siyasî tutuklamalara neden olarak gösterilmiştir.

15 Ağustos 1937’de İç İşleri Halk Komiserleri’nin №00486 özel emri yayınlandı. Emir gereğince “halk düşmanlarının” aile mensuplarını, yakınlarını tutuklamaya titizlikle hazırlanılmasını öngörüyordu. İlk önce “halk düşmanının” aile mensupları hakkında bilgi toplanıp, fişleme işlemi yürütme işi gerçekleştirildi.

Tutuklanacak aile fertleri araştırılıp, ek bilgiler toplanılacak. Sonra toplanan bilgilere göre tutuklanan şahsın ismi, soyadı, suç türü ve ne zaman suç işlediği hakkında belgesi ve beraber yaşayanlarının listesi hazırlanıp, özellikle eşi ve 15 yaştan büyük çocukları fişlendi. Çocukların toplum için oluşturabileceği tehlike düzeyi hakkında çalıştığı veya okuduğu okuldan karakter bilgileri alındı. Üstelik aile mensuplarının yaşlı ve çocuklar hakkında da özel işlemler yürütülmüştür.

Toplanan belgeler vilayet ve devlet İç İşleri Halk Komiserleri tarafından titizlikle kontrol edildi. Belge işlemlerinden sonra “vatan hainlerinin” evlerini arama ve eşlerini tutuklama izni çıkıyordu.¹⁸⁸ “Halk düşmanı” olarak idam edilen aydınlar ile devlet adamlarının eşleri SSCB cinayet hukukunun 58. maddesinin 17. fıkrasına göre suçlanıp, 8 yıl hapse mahkûm ediliyordu. Bunların bazıları: Turar Rıskulov’un eşi Aziza Rıskulova, Sultanbek Kojanov’un eşi Kulandan Kojanova, Seyitkali Mendeşov’un eşi Raziya Mendeşova, Temirbek Jürgenov’un eşi Dameş Ermekova (Jürgenova), Sancar Asfandiyarov’un eşi Rabiğa Asfandiyarova, Janaydar Saduakasov’un eşi Elizaveta Saduakasova, Beyimbet Maylin’in eşi Küncamal Maylina, Süleymen Eskarayev’in eşi Mariyam Eskarayeva, Gabbas Toğjanov’un eşi Mariyam Toğjanova, Saken Seyfullin’in eşi Gülbahram Seyfullina, Uzakbay Kulumbetov’un eşi Ayşa Kulumbetova, Nığmet Sırğabekov’un eşi Bibijamal Sırğabekova, Kaysar Taştıtov’un eşi Sağadat Taştıtova, Muhammetkali Tatimov’un eşi Şakitay Tatimova, İliyas Kabilov’un eşi Ayşa Kabilova, Jumat Şanın’in eşi Janbike Şanina, Zarap Temirbekov’un eşi Sakıpjamal Nazarova, Atlas Kalmenov’un eşi Barşın Kalmenova, Kabilbek Sarmoldayev’in eşi Maynur Sarmoldayeva, AYTEKE Musi’in eşi Kadişa Musina, Daulet Orazov’un eşi Madina Orazova, Abubakir Divayev’in eşi Fatima Divayeva, Muhametali Bapızbayev’in eşi Suluhan Bağızbayeva v.s.

Güney Kazakistan vilayetinden Karlag ve ALCİR’de cezalarını çekenlerin bazıları: Altıbayeva Habiba Muzaffarovna, Aldabergenova Albusina, Altıbayeva Balakız, Ahmetova Küncan, Bağızbayeva Suluhan, Babayeva Hanay, Buşuyeva Nataliya İvanovna, Erubayeva Zeyne, Zelenskaya Nataliya İllarovna, İbragimova

---

¹⁸⁸ K. K. Sarsembina, 1925-38y.y. Kazakistan’da siyasî suçlu bayanların tarihi, Almatı 2004.ve Sbornik zakonadatelnih i normativnih aktov o represiyah i rabilitatsi certf politictskih repressi,- Moskova: Respublika yay. 1993.

Amina, İnavanova Habiba İbragimovna, Lisina Akılcan, Kabulova Abişa Kurbanbekovna, Makina İliç, Maldıbayeva Sara Nurmanovna, Sadıkova Sulukül, Sarsenbayeva Fatima, Fleyşer Kseniya Viisariyonovna, Ernst Mariya Timofeyevna. v.s.¹⁸⁹

ALCİR’de olan kadınlar türlü ağır işler yapmaya mecbur kaldılar. Fabrika inşaatlarında, hayvan gütüminde, yer kazma gibi işlemlerde kullanıldı. Kadınların birçoğı zorluklara dayanamayarak delirdiğı belli olmuştur.

Hayvan gütüminde çalışan Kulandam Hojanova şöyle bir mısra söylemiştir:

*Akmola ile Karagandı arasında
Koyun güttürdüüm Batık, Catık yerlerinde
Koyunlarıma dikkat ediyorum şağ göziüm gibi
Koyundan gayri düşüncem olmadı.*

Turar Rıskulov’u 1937 yılında 21 Mayıs’ta Kislovodsk’de tatil yaparken tutukluyorlar. Eşi Aziza Rıskulova’yı 10 Haziranda Moskova’daki evinde tutuklayıp, Butırka hapisine göndermişlerdi. Dört yaşındaki kızları Saule’yi yetimler evine, kayınanası Aripa Ataulova’yı Karlağ’a göndermişlerdi. Orada sekiz yıllık süresinin bitimine birkaç gün kaldığında vefat etmişti. Aziza Rıskulova tutuklandığında hamile olup, kızı Rida’yı hücrede doğmuştu. Aziza Rıskulova ALCİR’de veteriner olarak çalışmıştır. 1938 yılında ALCİR’e gelen 2.103 kadının 655’i hamile veya küçük yaştaki bebekleri olanlar idi. Hamile kadınlarının hepsi doğumlarını burada yapmıştır.¹⁹⁰

ALCİR’ de 1.507 bebek doğulup, büyük çoğunluğu soğuk ve açlıktan ölmüşlerdir. 2 yaşa kadar çocuklar özel yapılmış “çocuklar kombinatında” tutulup, dört yaşına dolduranlar Osakarov yetimler evine gönderiliyorlardı. Bebekleri annelerinden geceleyin uyku zamanında ayırıyorlardı. Birçok annenin can azabından delirdiğı vakaları kaydedilmiştir. Saken Seyfullin’in eşi Gülbahram hapiste oğlu Ayan vefat ettiğinde üç gün cesedi kucaklayıp oturmuştur.¹⁹¹

Cakıp Akbayev’in kız kardeşi, Niğmet Nurmakov’un eşi Züpnun hayatının 10 senesini cezaevlerinde geçirdi. Kızı Tamara yetimler evinde vefat etti. Daulet

¹⁸⁹ Güney Kazakistan Sürgünler müzesinin özel arşivi - “Kazak aydınlarının eşine yapılan zulümler”, *Akikat gazetesi*, Sayı: 2, Çimkent, 2000.

¹⁹⁰ K. K. Sarsembina, *a.g.e.*

¹⁹¹ A. Tasimbekov, *Jan dausi. ALCİR Arhipelagi*. Almatı: Calın yay., 1994, s 176-23.

Orazov, Kuzey Kazakistan vilayet başkanı yardımcısı olarak çalıştığı sırada 1 Ağustos 1937 tarihinde “vatan düşmanı” suçlamasıyla tutuklanıyor. Eşi Almatı’da kommunist parti merkezinde bölüm başkanı olarak çalışan Madina Orazova da tetkif edilerek, 8 senesini ALCİR’de koyun güttürmekle geçirmiştir. Kaisar Taştıtov-Kazakistan Gençler Kommunist Başkanı olarak çalıştığı sırada 24 Ekim 1937 yılında tutuklanıp, 17 Mart 1938 yılında idam edildi. Eşi Sağadat Taştıtova hayatının 11 senesini Almatı, Semey, Novosibir, Krasnoyarsk hapishanelerinde geçirip, sonunda 26 noktaya- ALCİR’e gönderildi. Zarp Temirbekov 1937 yılında KazRaykom’un bölüm İdarecisi, “Leninşil Cas” (Lenincil Genç) gazetesinin editörü hizmetinde bulunduğu sırada tutuklandı. Eşi Nazarova Sakıpjamal 26 noktada 8 senesini geçirdi. Çocukları Alma ile Canat Şımkent vilayetindeki Sayram köyündeki özel “halk düşmanları çocukları” yetimler evine gönderilmiştir. Oğlu Canat daha sonra Kırgızistan’da bulunmuştu. 1938 yılında Şımkent valiliğinde çiftçilik bölümünde bölüm başkanı olarak çalışan Muhametali Bağıştayev “halk düşmanı” olarak tutuklanıp, idam edildiğinde aile fertleri de tutuklanıyorlar. Eşi Suluhan Bağışbayeva Karagandı kampının “Başkenti” Dolinka’da 5 yıl hapiste oturuyor. Çocukları yetimler evine gönderiliyorlar. Kızı Maya Orsk şehrindeki Saraçinsk yetimler evinde baba ismi Muhametali’yi “Mihaiyil’e” değiştiriyor. Kız kardeşi Zoya ile ağabeyi Sultanbek başka yetimler evine gönderiliyor. Sultanbek “halk düşmanının oğlu” lekesinden kurtulmak için, 1943 yılında 16 yaşında cepheye gönüllü olarak gidip, şehid oluyor. Daha sonra Kazakistan Devlet üniversitesinin profesörü rektör Ömürbek Joldasbekov’un eşi Maya Bağışbayeva kendi hatıralarında “hala unutamıyorum... 32 yaşındaki annemi göz önümde tutukladılar... Ağabeyim Sultanbek anneme cepheden yazdığı mektubunda “ailemize atılan çamurun yanlış olduğunu kanımla ispat ederim” demişti. 19 yaşını doldurmadan şehid oldu”.¹⁹² Suluhan Bağışbayeva cezası bittikten sonra Kazakistan’ın merkez vilayetinde işçi olarak çalışıyor. Maya 1945’te aradan 7 sene geçtikten sonra annesiyle Dolinka köyünde buluşup, 1946 da Şımkent’e geri dönüyorlar. Suluhan Bağışbayeva kocası

---

¹⁹² Maya Bağışbayeva, “Esteligi. (Hatırası)”, **Jas alaş**- Sayı 9, (Eylül), Almatı, 1993.

Muhametali Bağısbayev'in 1990 yılında aklandığına dair belgeyi mahkemeden aldıktan sonra 1996 yılında 91 yaşında vefat ediyor.¹⁹³

Balayım Seyilhanova-Sozak nahiyesinde göçebe ailenin kızı olarak 1914 senesinde doğmuştur. Genç yaşından itibaren işe başlayıp, 16 yaşında tiyatrodaki rolü olarak çalışıyor, onun ilk aldığı rol Muhtar Auezov'un "Eskicilik gölgesinde" piyesindeki Jamal rolü olmuştur. Balayım okuma-yazmayı çabuk öğrenip, komsomolda yer alan ilk kadınların biridir. Şimkent'e okumak için gelse de hastalandığından dolayı köye geri dönüp, ilköğretimde öğretmen olarak çalışmaya başlıyor. Bu sırada Aşşısaypolimetal'da güvenlik görevlilerinin başkanı Sultan Cakenov'la evleniyor. O zaman Balım daha 20 yaşına gelmemişti. 1935 senesinde okumak için Almatı'daki 2 yıllık KomVuz kursuna başlıyor. İlk senesini bitirmesiyle kocasının yanına geliyor. Okulun 2 senesi başlarken 1937 senesinde aniden okuldan, komsomoldan ve yatakhanedan atılıyor. Çünkü kocası "halk düşmanı" olarak ilan edilip, tutuklanmıştır. Balayım kendi evine geri dönüyor. Aşşısay'daki evinin anahtarı karakolda olduğunu öğrenip, almaya gittiğinde tutuklanıyor. Sultan Cakenov'i Şimkent'te idam ediyorlar. (Onun naşı şimdiki "Kasiret" heykelinin yanında) Balayımı 10 seneye mahküm ediyorlar. 3000 cezasıyla birlikte Rusya'ya gönderilip, hayatını Arhangelsk, Vologda, Yaroslav, Kalinin kamplarındaki çeşitli ağır işlerde geçiriyor. Genelde Sibiryaya ağaçlarını kesme taşma işlerine tabii tutulan kadın suçlular, soğuk ve yorğunluktan bitkin düşüyorlar. 1943 senesinde Balayım hastalanıp, hapisane hastanesine naklediliyor. Altı ay süreciyle hareketsiz yatıyor. Balayımın doktoru cerrah Evgeniya İliniçna Samoreç isimli bayan (o da halk düşmanının eşi) ilgilenerek altı ay sonra sandalyeye oturabilir hale getiriyor. Savaş sona erip, 1947 senesinde on yıllık mahkümetini tamamlayan Balayım, 1977 senesine kadar Aşşısay polimetal'da çalışıyor. Emekliliğine kadar son 14 senesinde yemekhane müdürü hizmetinde çalışıyor. İkinci kez evlenip, çoluk çocuklu olmuştur.¹⁹⁴

Almatı hapisanesinde 35 yaşındaki Şahizada Şonanova 1938 yılında 9 Nisan tarihinde eşi Teljan Şonanov'tan 10 gün sonra idam edildi. Şahizada Şonanova 1936

¹⁹³ R. Koldasova, **Kos Kurbandık Kitapta: Kan Cürekti Kaygılı** (Hazırlayan: Hanbibisi Esenkarakızı), Çimkent: Ordabası yay., 2006, s. 208-188-191.

¹⁹⁴ **Güney Kazakistan Sürgünler müzesinin özel arşivi - "Akikatı gazetesi"** Çimkent, 1989 Sayı: 5, s. 21.

yılında Kazakistan devlet üniversitesindeki anatomi odasında çıkan yangına sebep olanların birisi olarak suçlandı.¹⁹⁵

Kocaları hapiste oldukları süre içinde türlü zorluklara, açlığa dayanıp, çocuklarının sağlıklarına bakarak, kendilerini düşünmeden, eşlerini arayıp, ülkenin türlü yerlerine yol çeken Kazak kadınlarının kahramanlıklarını unutmamak gerekir. 26 yaşında Türkistan ülkesinin İçişleri Halk Komiseri hizmetinde olan B. C. Aralbayev'in eşi Sahıpcamal 1935 yılında kocasının hapiste olduğu Mordva'ya birkaç kez görüşmeye gitmiştir. Mağcan Cumabayev'in eşi Zileyha Kareliya'ya 14 kez gitmiştir.¹⁹⁶

Üç kere tutuklanıp, hayatının 17 senesini hapiste geçiren "Akjayık" romanının yazarı Hamza Esenjanov'un eşi Sofiya Tastemirova kocasının sürgünde olduğu Krasnoyarsk ülkesine gidip, orada doktor olarak çalışmıştır.¹⁹⁷

Sürüğüne uğrayanlar, idam edilenler, işle düzeltme kampları ve hapislerde olan kadın sayısı hakkında tam bilgi yoktur. D. A. Şaymuhanov ve S. D. Şaymuhanova'nın "Karlag" eserinde tutuklu kadınların sayısı: 1933 senesinde 2.304, 1934 senesinde 3.011, 1936 senesinde 3.260, 1938 senesinde 7.511, 1939 senesinde 17.099 olarak belirlemiştir.¹⁹⁸

A. R. Kukuşkina Akmola özel kadınlar kampında 1938-1946 yılları arasında 4.482 tutuklu bulunup, onların 2.469'ı Rus asıllı (55%), 93'ü (2%) Kazak olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁹

A. Tasıbekova kendi eserinde ALCİR'de 22.000 tutuklu kadının bulunduğunu belirtmiştir.²⁰⁰

Sürgün ve tutuklanan aydınları aklama 1956 yılı Haziranda olan SBKP'nin XX. toplantısında başlamıştır. Ama tutuklu olanların birçoğu aklandığına dair belgelerini 1980 yıllarının ortasında alabildiler.

¹⁹⁵ A. Takenov, "Atu jazasına kesilgen aru", **Egemendi Kazakistan**, Almatı, 1997, Sayı: 1, s 8.

¹⁹⁶ S. Aralbaeva, "Ardagim, aibarim edi?", **Almatı Aksamı Gazetesi**, Almatı, 1990, Sayı: 5, s 31 .

¹⁹⁷ G. Kaharmanulu, "Ziihanin Tarida bolui", **Koksetau**, 1997, Sayı 9, s 1.

¹⁹⁸ T. Beyskul, "Almağayıp tagdırga kezigip", **Kazak Batırları Dergisi**, Çimkent, 2000, Sayı 5s 5-9.

¹⁹⁹ D. A. Şaymuhanov; S.D.Şaymuhanova, "KarLag", **Karagandı**, 1997, Sayı 21, s 175.

²⁰⁰ A. R. Kukuşkina, **İstoriya sozdaniya i funktsionirovaniya Akmolinskogo lagerya jen "İzmennikov radını" (30-40 godı XX veka)**, Dissertatsiya na soiskaniye uçonoy stepeni kandidata istoričeskih nauk. Karagandı, 2000.

1990 senesinde Malinovka köyünde ALCİR’de vefat eden anneler için halk isteğiyle heykeller yapıldı. Stalin zamanındaki suçsuz insanların sürgün ve tutuluların aklanması sadece Kazakistan’ın kendi bağımsızlığını ilan etmesiyle gerçekleşti.

14 Nisan 1993 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev “Topyekûn Siyasî Sürgüne Uğrayanları Aklama” hakkında kanunu imzaladı.

N. A. Nazarbayev 1997 yılın – “Millî birlik ve siyasî sürgün kurbanlarını hatırlama yılı” olarak ilan etti. 31 Mayıs kurbanları anma günü olarak belirlendi. 1904-1991 yılları arasında siyasî baskılar sebebiyle milyonlarca Kazak hayatını kaybetti. Özellikle komünist diktatör Stalin’in iktidarda olduğu 1924 ve 1954 yılları Kazak halkının hafızasında silinmez izler bıraktı. 1932-1933 yıllarındaki suni açlıkta ise 3 milyon Kazak hayatını kaybetti. 1937-1938 yıllarında Stalin’in aydınlara yönelik temizlik kampanyasında 118 bin kişi tutuklandı ve ağır işkencelere maruz kaldı. Bunlardan 27 bini kurşuna dizildi. Cesetleri kamyonlarla şehir dışında toplu mezarlara gömüldü. Kurşuna dizilenlerin ailelerine, yakınlarının bir hastalıktan öldüğü söylendi. Öldürülenlerin gömüldükleri yerler hakkında kayıt tutulmadı. Pek çok aile, yakınlarının hastalıktan öldüğünü zannetti ve mezarlarının nerede olduğunu öğrenemedi. Tutuklanan aydınların eşleri, çocukları ve yakınları da halk düşmanının akrabası suçlamasıyla çalışma kamplarında toplandı. Aydınların toplandığı kamplara Karlag, eş ve çocuklarının toplandığı kamplara da Aljir dendi. Almatı’da 1934’te inşa edilen ve bodrumlarında siyasî tutukluların kurşuna dizildiği KGB binasının bir katı 2003 yılında Siyasî Baskı Kurbanları Müzesi haline getirildi. Bu müzede siyasî mahkûmların mahkeme tutanakları, mahkemelerin verdiği ölüm kararları, ölüm duyuruları, öldürülenlerin özel eşyaları ve fotoğrafları sergileniyor. Anma günü ile ilgili olarak müze rehberi Asel Fazılgalımova, “1997 senesinde Kazakistan devlet başkanının emri ile 31 Mayıs, siyasî baskı kurbanlarını anma günü olarak belirlendi. O dönemde, pek çok aydın niçin tutuklandığını, neyle suçlandığını bilmiyordu. Tek suçları aydın olmaları” dedi.

Almatı vilayetindeki “Janalık” köyünde suçsuz kurbanlara heykel yapıldı. Burada polis binasının bodrum katında 3 bin civarında siyasî cinayetin kurbanlarının mezarı vardır. Almatı İç İşleri Halk Komiserler binası müze olarak değiştirildi.

Güney Kazakistan vilayetindeki siyasî sürgün kurbanları müzesi 2 Kasım 2001’de Kazakistan Cumhuriyetinin Bağımsızlığının 10. yılında açıldı.

31 Mayıs 2007 senesinde Akmola vilayetindeki Tselinograd nahiyesinin merkezi Akmola ilçesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A.Nazarbayev’in direk katılımıyla “ALCİR” siyasî sürgün ve diktatörlük kurbanlarına ayıt müze açıldı. Müzede işkence gören kadınlar hakkında resimler, tarihî belgeler ve edebî kitaplar yer aldılar.

1925 yılında başlayıp, 1937-1938 yıllarında çoğalan siyasî sürgüne uğrayan kadınlar her sosyal gruplardan çıkmışlardır. Kocalarını aklamak için koşturan kadınlar da tutuklanmışlardır. Günahsız çocuklar anne ve babaları için yetimler evine gönderilip, “tekrar yetiştirildiler”.

Kocalarıyla birlikte hayatın türlü zorluklarına dayanıp, sürgündekileri arayıp, kendileri hapsedilseler bile eşi ve çocuklarını düşünen kadınların özellikle Kazak kadınlarının kahramanlığı gelecek nesil için örnektir.²⁰¹

B. Sovyetlerin Kazak Türklerini Asimile Siyaseti

1. Kazakistan’da İslamiyeti Yok Etme Faaliyetleri

1923 yılında Sovyet müslüman Cumhuriyetlerini dışardaki İslam dünyasından ayıran kalın bir demir perde inmişti. Sovyet müslümanlarının, sınırların ötesindeki din kardeşleri ile bütün ilişkileri kesilmişti. Suudi Arabistan, İran (Kum, Meşhed) ve Irak’daki (Necf, Kərbela) Şii kutsal merkezlerine yapılan hac ziyaretleri yasaklanmıştı. Orta Asya ve Kafkaslar bütün yabancı müslümanlara kapatılmış ve hemen hemen hiçbir Sovyet müslümanlarına yurt dışına çıkma izni verilmemişti. Dar-ül İslamdan tamamıyla kopuş alfabenin değiştirilmesiyle doruk noktasına yükselmişti. Arap alfabesi 1929 yılında bırakılmış ve yerini Latin alfabesi almıştı ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı öncesinde Latin alfabesinin yerini Kril harfleri alıyor. Sovyet Birliği’nde İslamiyeti ortadan kaldırma çabaları 1928 yılında başladı

---

²⁰¹ A.Tasimbekov, **Jan duası ALCİR Arhipelagi**. Almatı: Calın yay., 1994, s 176-23.

ve on yıl sürdü. Camiler ve Kuran kursları kapatılmıştı,²⁰² vakıf malları devletleştirilmiş, şeriat mahkemeleri kaldırılmış ve müslüman din adamları “asalak”, “sabotajcı” ve Alman veya Japon casusları olarak tutuklanmışlar, sürgüne gönderilmişler veya idam edilmişlerdi. Stalin bu imha kampanyasının İslam dünyasından gizli tutulmasına özen göstermişti. Fakat o sırada Orta Asyalıların kaderi ile Orta Doğu’daki hiçbir ülke ilgilenmiyordu. Birkaç istisna dışında, 1928 yılı ile 1938 arasında, Sovyet diplomasi hizmetinde hiçbir müslümanın bulunmayışı da, bu bakımdan normaldi.²⁰³

“Ulus Dilini Merkezîleştirme” Siyasetinin Kazakistan’daki Faaliyetleri: 1) Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Heyetinin 2 Şubat 1921 tarihindeki “Cumhuriyet’in Devlet Organlarında Kazak ve Rus Dillerini Kullanma Konusu” raporunda yer alan “Cumhuriyet’in bütün merkezî ve bölgesel kurumları evrak ve ilişkilerini Rus dilinde gerçekleştirecektir” ifadesi, “Cumhuriyetin il kurumları evraklarını, merkez ve vilâyet kurumlarıyla olan ilişkilerini Rus dilinde yürütecektir” şeklinde yazılmıştır.

2) 5 Nisan 1938’de “Kazak okullarında Rus dilini zorunlu bir dil olarak öğretmek konusunda” özel karar çıkar.

3) Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi Rusya Federasyonu Cumhuriyeti (RSFSR) Eğitim Bakanlığı, Kazakistan için ortaokul (ilkokul, ortaokul ve lise dâhil 10 yıllık okul sistemi)’un 5 ve 10 sınıfları için Rus dili uzmanlarından 500 öğretmen, önlisanslılar için 40 öğretmen, yükseköğretim kurumları için de 22 öğretmen gönderilmesi hakkındaki istek konusunda özel bir madde eklenir.

4) Eğitim ve Öğretim Bakan Yardımcısı A. Ayupov’un “Cumhuriyetimizdeki Kazak ve diğer ulus dillerinde eğitim vermekte olan okullarda Rus dilini öğretmek” başlıklı konuşma metninde ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bölgesel Eğitim Bölümleri Başkanları Heyeti Kararı’nda ek ders kitapları yayınlama, Rusça derslerin sayısını artırma, ücret verme konusunu tekrar gözden geçirme gibi pek çok öneride bulunulmuştur.

Bütün dinî okullar 1928 yılında kapatılmış olup, Çarlık Rusyasında 1913 yılındaki 25.000 camiden (ayrıca Buhara Emirliği ve Hive Hanlığındakiler de dahil) 1943’ yılına gelindiğinde ancak 1.200 tanesinde ibadet ediliyordu.

²⁰² Devrim öncesi durum için bakınız. **BSE**, Cilt: 14, s. 20, ve Devrim sonrası gelişmeler için bakınız **BSE**, Cilt: 12, Moskova 1955, s. 435.

²⁰³ B. Hayıt, **Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, Ankara 1992, s. 248.

5) 1938 yılının Nisan ayında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi 61 numaralı Kararı “Millî Okulları Yeniden Yapılandırma Hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu Karara göre, Kazakistan’daki millî okullar “burjuva-millî ideolojisinin ocağı ve çocukları Sovyet Hükümeti’ne karşı eğiten kurum” olarak nitelendirildi ve sayıları azaltıldı. Alfabe, üç kere değiştirilerek Kiril alfabesi uygulanmaya konuldu. Millî diller geçici olarak değerlendirildi, Rus dilini merkezî bir dil haline getirme siyaseti sistemli bir şekilde yürütüldü. Resmî ve özel evrakların düzenlenmesi; ticaret, banka, posta v.s. bütün işler Rus dilinde gerçekleştirildi. Bilimin bütün dallarında araştırma dili, Rus dili olarak yazılacağı kesinleştirilmiştir.²⁰⁴

Kazak dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili araştırmalar genellikle Rus dilinde yazıldı. 1960’da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ile SSCB Bakanlar Kurulu Heyetinde “Tezlerin kalitesini ve bilimsellik derecesi ile unvanlık sistemini geliştirme kararı alındı. Bu kararda “bilimde sosyalizm ve komünizmin ilkesi ve tecrübesi şarttır” dendi.

Rus dilinin, özellikle eğitim-öğretim sahasında güçlendirildiğini, Sovyetler Birliği’nin son yıllarında uygulanan Kazakistan SSC Eğitim Bakanlığı faaliyetlerinde görmek mümkündür. Bu faaliyetler şu şekilde sıralanabilir:

1) Şımkent, Kökşetav, Taldıkorğan ve Aktöbe şehirlerindeki pedagojik enstitüler Rus dili öğretmenlerinin bilgilerini artırmak amacıyla özel fakülteler açılmıştır;

2) Öğretmenler Bilimini Geliştirme Merkezî Enstitüsünde Rus Dili Bölümü açılmıştır;

3) Üniversitelerdeki “Millî Okullar İçin Rus Dili ile Edebiyatı” Bölümünde kadrolar yetiştirmek için fazla öğrenci kontenjanı sağlanmıştır.

4) Kazakistan’dan her yıl 220 öğrenci Rusya, Ukrayna Üniversitelerine Rus dili ve edebiyatı dalında eğitim almak ve uzmanlaşmak için gönderilmiştir.

5) Öğrenciler Rusça pratiklerini geliştirmek için Rusya’ya gönderilmiştir.

6) Millî okullarda 1–10. sınıflarda Rus dilinin haftalık dersi artırılmıştır.

7) Küçük yaş grubundaki çocuklar için okul seviyesindeki ders kitapları

---

²⁰⁴ O. Postanovke İnorodçeskogo, “Obrazovaniya v Turkestanskom Kraje”, **Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi**, Sayı 177 (4 Aralık), 1905.

hazırlanmış ve yeniden gözden geçirilmiştir.

8) “Rus Dilini Öğreniyorum” isimli serinin kitapları “Mektep” yayınlarında basılmıştır.

Bu tür faaliyetler sonucunda Kazakların Rus dilini öğrenme düzeyi, 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin nüfus sayımının belgelerine göre Sovyetler Birliği’ndeki Rus olmayan halklar arasında üçüncü sıraya yükselmiştir. Rus diline üstünlük sağlama siyaseti, 1980’li yılların ortasına kadar devam etmiştir.²⁰⁵

Sovyetlerin Dinî Alandaki Faaliyetleri: Dil ve tarih meselesinden sonra Sovyetleştirme yolunda en büyük engel olarak görülen din konusu ele alınarak gerekli görülen birtakım çalışmalara girişilmiştir. Çarlık devrinde Rusya, bünyesinde en fazla Müslüman bulunduran ülke konumundadır. Ülkede dinî kuruluş sayısı 24.321 olup, 26.379 adet de cami bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde Marksist-Leninist felsefesinin bir gereği olarak camiler başta olmak üzere dinî kuruluşların tasfiyesine başlanmıştır. 1942’ye gelindiğinde Kazakistan’da 26.379 camiden sadece 1.342’si ibadete açık bulunmaktadır. İslam dinini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetler aynı zamanda Ortodoks din kurumlarına da yöneliktir.²⁰⁶

Lenin döneminde Müslüman halka karşı daha yumuşak bir politika takip edildiği bilinmektedir. Bunun sebebi ise Çarlık döneminde küstürülen halkın yeni rejime kazandırılmak istenmesidir. Özellikle Stalin döneminde, yeni rejimin sosyal ve iktisadî temellerinin atılmaya başlandığı yıllarda İslamî kurumlara karşı sistematik bir saldırı başlatılmıştır. Ancak 1941’den sonraki savaş nedeniyle bir yumuşama göze çarpmaktadır. Buna rağmen bu dönemde yoğun bir din karşıtlığı propagandası yapılmış ve Kuran’ın hükümlerinin gerçek olmadığı açıklanarak “Allahsızlar Birliği” adı altında teşkilatlar kurulmuştur. Dine karşı uygulanan bu siyasetin temelinde hem ideolojik hem de pratik sebepler bulunmaktadır. İdeolojik açıdan İslamiyet’in laik, ferdiyetçi, rasyonel, sanayileşmiş, modern sosyalist hayatın ihtiyaçlarıyla uyşamayacağı ortadadır. Pragmatik açıdan ise İslamiyet, Türklerin manevi olarak birleşmesini sağlamaktaydı.²⁰⁷

---

²⁰⁵ G. S. Boranbayeva, “SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti’nde Kazak Dilinin Genel Durumu”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı 1 (Kasım 2004), s. 20–41.

²⁰⁶ L. İ. Klimoviç, **İslam v Tsarskoy Rossii**, Moskova 1936, s. 87.

²⁰⁷ L. İ. Klimoviç, **a.g.e.**, s.90.

2. Ruslaştırma Politikaları

Stalin Döneminde Türkler Üzerinde Sovyetleştirme Politikaları 1924 tarihinden Lenin'in ölümüne kadar olan dönemde Sovyet Rusya içerisinde olan Türk Halkları komünist teşkilatlanma aracılığıyla federatif cumhuriyetler haline gelmişlerdir. Lenin'in ölümünden sonra gerek parti genel sekreterliği içinde gerekse devletin bütün kademelerinde yetkiyi elinde toplayan Stalin devrinde uygulanan politikalar Lenin'in politikalarından birkaç yönden ayrılırlar. Bunlardan birincisi Stalin'in milliyetler meselesine bakış açısı diğeri ise İhtilâl yönetiminin devamlılığı meselesidir. Bu politika sonucunda Stalin, Sovyet sınırları içinde bulunan bütün halk topluluklarını sosyalist düzene adapte etmeye çalışan tek tip insan yaratmaya çalışacak ve bu doğrultuda baskı ve şiddet yöntemine başvuracaktır.²⁰⁸ Rusya'nın Türkistan'da takip ettiği sömürgeci, iskân ve koloni siyasetleri her ne kadar Türkler için büyük bir tehlike arz etmekte ise de dil, din, kültür ve millî tarihleri yok etmek ve tahrif etme politikaları ondan daha büyük bir tehlike olarak görülmektedir. Ruslar, Türkleri parçalama siyasetlerini uzun vadeli bir planla Stalin döneminde şu şekilde tatbik etmeye başlamışlardır.²⁰⁹

Lenin bir taraftan sözde muhtar olacak olan cumhuriyetlerin liderlerini Moskova'da yapılacak olan kongreye davet ederken diğeri taraftan da Stalin'in başında bulunduğu Sovyet Milletler Komiserliği Türkistan'da Bolşevizm'i yaymak ve Türklerin dil, din, örf ve adetlerini ortadan kaldırıp onları Ruslaştırma ve büyük bir faaliyetine girişmişti. 11 Şubat 1919'da toplanan Moskova Kongresi Lenin'in amaçlarını açıkça ortaya koydu. İhtilâlin Türkistan topraklarına taşınma konusu Lenin döneminin en temel problemlerinden birini oluşturmuştur. Çarlık yönetiminin son döneminde Kazaklar arasında kurulmuş olan Alaş Orda ve diğeri özgürlükçü hareketler siyasî bilinçlenmeyle beraber kültürel, iktisadî ve askerî gelişme yoluna girmişlerdi. Türklerin bu faaliyetleri karşısında harekete geçen Sovyetler Türkleri birbirine karşı düşürmeye başlamışlardır. Mart ayında Taşkent'te toplanan Türkistan Birlik Kongresi'ni de kavga çıkmasını sağladılar. Bu karışıklık üzerine Türklerin

²⁰⁸ Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık**, (Çvr. İzzet Kantemir) İstanbul, 1990, s. 35.

²⁰⁹ Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği'nde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, İstanbul, 1987, s. 174.

kurdukları komünist partileri beraberce Rus Komünist Partisine müracaat ederek ayrı cumhuriyetler halinde yaşamak istediklerini bildirmişlerdir. Rus Komünist Partisi durumu görüşerek Türkistan'daki komünist partilerin isteklerini kabul ettiklerini ve her Türk grubunun ayrı ayrı Cumhuriyetler oluşturacağını 12 Haziran 1924'de ilân etmiş ve aynı yılın Eylül ayında Merkez Toprak Komitesi'ne bu cumhuriyetlerin sınırlarını tespit ettirerek bugünkü statüyü gerçekleştirmişlerdir. Toprak Komitesi'nin bu taksimi Komünist Partisi tarafından kabul edilerek her komünist partisinin ileri gelenleri komiteler kurarak kendi idarî, iktisadî ve kültürel programlarını yapmaya başlamışlardır. Yapılan bütün programlarda her cumhuriyet halkının isteyerek Ruslar ile birleştikleri tezi ve teması işlenecekti. Nihayet bu çalışmalar Ekim 1924 sonunda tamamlanarak Moskova'ya bağlı olarak kurulan beş sosyalist cumhuriyet (ki Kazakistan USSR, Özbekistan USSR, Türkmenistan USSR, Kırgızistan USSR, Tacikistan USSR)'in kuruluşu tamamlanıyordu.

Devrim, kendi sistemini tüm ülkede yerleştirmeye başlayınca karşıt görüşlere kesinlikle ifade ve yaşam hakkı tanınmadı. Türk toplulukları da başlangıçta verilen özgürlük sözlerinin boşa çıktığını çok geçmeden anlamaya başladılar.

SSCB'de Lenin ile başlayan "Uluslar Politikası" genelde 'self determinasyon' ilkesinden hareketle 1924 anayasasında ayrılık hakkına yer verse de aslında cumhuriyetlere dayatılan politika "Birliğe Sadakat" politikası oldu.

Rus emperyalizminin etkisi altındaki Türk halkları siyasî ve ekonomik olduğu kadar kültürel yönden de sömürgeleşme sürecine girmiş oluyordu. Bu süreçte; "Tehcir" ve "Kolonizasyon" siyaseti ile sert uygulamalara gidilmiş, yeni mektepler açılması yasaklanıp mevcut mekteplerin yenilenmesi de engellenmiştir. Eğitimin Türk halkına yönelik amacı Ruslaştırılma siyasetinden ibaretti ve Türk çocukları papazların idaresindeki misyoner okullara gitmeye zorlanıyordu. İslamiyet'in ikinci merkezi durumundaki Fergana, Buhara, Taşkent, Semerkant, Kazan vb. gibi "Uluğ Türkistan" şehirleri ve Kazakistan Türkleri uzun bir süredir Çarlık Rusya'sının egemenliğinde her alanda olduğu gibi kültürel alandan da sömürge durumuna düşürülmüştü. Bolşevik ihtilali öncesinde ve sonrasında Ruslar niyetlerini ustalıkla gizlemeye çalıştılar. İhtilâlden hemen sonra 24 Kasım 1917'te "Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi"nden sonra "Rusya'nın ve Şark'ın Bütün Müslüman İşçileri"ne hitaben, Lenin ve Stalin'in imzaları ile güçlü bir üslup içinde bir

beyanname yayımlanır. Bu beyannamede bütün Müslüman Türklerin cami ve mescitleri, dini inanç ve adetlerinin Rusya'nın Çarlarınca tahrip edildiği; bundan böyle tüm inançların, adetlerin serbest olacağı, ihtilalin ve onun organları olan işçi, asker ve köylü Sovyetlerinin korumasında olacağı bildirilmektedir. Böylece, ihtilalden sonra zaman kazanmak için Türklere bir takım vaatlerde bulunulur. Rejimin yerleştirilmesin kadar Çarlık dönemi kötülenir. Bolşevikler kendilerinin bir umut olduğunu ve istenilen her türlü (başta kültürel olmak üzere) hakların verileceği belirtilirler. Fakat düşmanlarını ortadan kaldırdıktan sonra sıra yine Türkler'e gelir. Merkezi idare Bolşeviklerin eline geçtikten sonra, 18 Mart 1918'de Alaş-Orda Hükümeti Kızılordu hükümetince dağıtılır, 1919'da bu federasyondan Müslüman kelimesi silinerek, milliden ziyade iktisadi bir birlik şekline getirilir. Bu şekilde Türkistan'daki kültürel kimliğin bir yansıması olarak çeşitli muhtariyetlerin ve kongrelerin ismine dahi tahammül edilmediği görülür. 1918 yılından itibaren Türkistan'ın birçok yeri işgal edilmeye başlanır. Bunun sonucunda 1921–1923 yılları arasında bir millî hareket olarak "Basmacılık" hareketi Türkistan'ın en ücra köşelerine kadar bir çete hareketi olarak yayılmaya başlamıştı.

Türkistan ve diğer Türk illeri istila edilerek 1925'ten sonra Türkistan kelimesi Rus haritalarından, sözlüklerinden kaldırılarak yasaklanır. Sadece "Türkistan Askerî Bölgesi" isminde kalır ve ardından Türkistan beş ayrı cumhuriyete bölünür (Batı Türkistan'da). İşte bundan sonra büyük bir kültür emperyalizmi başlar. Türk milletini ayrı gibi gösterme ve lehçe farklarını artırma çabasına gidilir. Sovyet Rusyası'nın bundan sonraki kültür politikası gereği, sistemli olarak Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Tacik milletlerinden, dillerinden, bunların geçmişte zorla Türkleştirildiklerinden, kendilerine has tarihlerinden, edebiyatlarından sitemli bir şekilde bahsedilmesi, Türkistan'daki Türkçülük içerisinde Özbekçilik, Kazakçılık, Türkmencilik, Kırgızcılık gibi milliyetçi duygularının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²¹⁰

Bütün bu politikalar sonucunda soyu, dili, kültürü bir olan "Türk Dünyasını" her yönden parçalı bir hale getirmiştir. Ulu Türkistan önce doğu-batı olarak, sonra da Batı Türkistan kendi içerisinde yapay olarak beş ayrı cumhuriyete bölünmüş, Rus ve

---

²¹⁰ **Kazak Sovyet Ansiklopedisi**, Cilt: I, Almatı, Gılım yay, 1972, s. 355.

Sovyet kültür emperyalizmi politikaları sonucunda parçalanmış ve istenilen amaçlara ulaşılmıştır.²¹¹

3. Dil ve Kültür Alanında

Çarlık döneminde Rusya sınırları içindeki Türkleri Hıristiyanlaştırma politikası uygulanmıştı. Komünizm sonrasında ise Ruslaştırılma politikası benimsendi. Kazakistan'daki Türk halklarını kendi kültürlerinden uzaklaştırmak için sistemli çalışmalara girişildi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya sınırları içerisinde yaşayan milletlerin bağımsızlık talepleriyle karşı karşıya kalan Çarlık rejimi, ülkenin bütünlüğünü korumak için özel bir politika izlemiştir. Bu politikanın bir ayağı, Rus olmayan diğer unsurları Ruslaştırma, diğer ayağı ise bütün Slavları kapsayan Panslavizm hareketi olmuştur. Bu politikanın birinci ayağının en önemli aracı olarak dil politikası öne çıkmaktaydı. Rusçanın bütün imparatorluk sınırları içinde iletişim dili olarak kullanılmasını sağlamak uzun dönemde ulusal kimlik bilinci Rusya lehine değiştirebilirdi. Burada, Prof. Nikolay İlminskiy'in geliştirdiği proje devreye girdi.

Kazan'da Üniversitede Türk lehçeleri ve ilahiyat üzerine çalışan Ortodoks papazı Prof. N. İlminskiy'e göre, Rusya idaresinde yaşayan milletleri Ruslaştırmanın tek yolu vardır. O yol da, bu milletlere Rus dilinin ve Hıristiyanlığın öğretilmesidir. Bu alanda yoğun bir çaba içinde olan İlminskiy'nin faaliyetini yerinde görüp oldukça etkilenen Rus Eğitim Bakanı D. A. Tolstov, bu metodun Ruslaştırmada iyi bir yol olabileceğine inanmış ve bu metodun bütün Müslüman Türklerde uygulanması için Çar II. Aleksandır'a mektup yazarak onun desteğini almayı başarmıştır.

İlminskiy'in geliştirdiği proje bağlamında Rusya eğitim kurumları ve basın kullanılarak diller, lehçe ve şivelere ayrılarak çok sayıda yazı dili üretilmiş, ardından da iç içe geçmiş etnik grupları "aracı dil" olarak Rusçaya mecbur etmiştir. İlminskiy, Türk bölgelerinde açılan Rus okullarında, Türklerin kullandığı lehçeyi, Rus alfabesinde ayrı bir dil gibi göstermiştir. Böylece, 1874–1875'de Türkmenistan'ın

---

²¹¹ M. Mırzaahmetov, "Kazak Kalay Mengürtlendirildi?", **Türkistan Gazeti** (23 Şubat), 2007, Sayı, 658 s 8.

işgali ile Orta Asya'daki Türk yurtlarının tamamı kontrolüne geçiren Çarlık Rusya'sı Orta Asya'nın tamamı Sovyetler Birliği'nin kurulması arifesinde hâkimiyetine geçirmeyi başarmıştır.

1917 İhtilâlinde önce bütün Türkistan'da Arap alfabesi kullanılıyordu. Arap alfabesinde Türkçe harflerin yetersizliği, buna karşılık Türkçede sesli harflerin çok önemli olmasına rağmen Arapçanın lehçe farklarını gizlemek gibi bir faydası vardı. Böylece bütün aydınlar Türkçe konuşurlar ve zorluk çekmeden anlaşabiliyorlardı. Bu şekilde Rusya'nın diğer bölgeleri ile de rahatça haberleşebiliyorlardı. 1917'deki Bolşevik İhtilalinden sonra siyasî tazyik ile Komünist Partisi emrindeki Dil Kurultayı'nda alınan kararlar ile hayata geçirilmeye başlanır.

Çarlık Rusya'sı Ekim 1917 devrimiyle, yönetimi Bolşeviklere terk ederken onlara İlimskiy'nin mimarlığında şekillenen Ruslaştırma politikasını da miras bırakmıştır. Ancak Bolşevikler doğal olarak nihai hedeflerini “Ortodokslastırma” değil “Sovyetleştirme” olarak belirlediler. Böylece Bolşevikler, ulusal politikalarını “Sovyet halkını oluşturmak” temeli üzerine kurdular. Her ne kadar komünist partisi programında “her ulusun kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu” hükmüne yer verilmişse de zamanla görüldü ki, bu söylem tamamen halkları aldatmaya yönelik politik bir söylem olmaktan öteye geçmemiştir. Her ne kadar Sovyetler Birliği başlangıçta çok milletli, çok dilli ve çok dinli bir görünüm sergileyip bu farklılıklara karşı “saygılı” bir izlenim uyandırmış ve hatta bu konulara ilişkin bazı düzenlemeler yapmışsa da çok vakit geçmeden gerçek niyetini ortaya çıkarmıştır. Birlik bünyesinde topladığı çok fazla etnik grup ve dinî cemaatlerin tepkisini almamak için aldatmaca yoluna başvuran Bolşevikler, gerekli önlemleri aldıktan sonra uzun vadede birlik içinde söz konusu farklılıkları ortadan kaldırarak “Tek Tip Sovyet” insanı modelini oluşturmayı amaçladıklarını dile getirmişlerdir. Bu modelin öngördüğü insanın dilinin “Rusça”, dininin “ateizm”, milliyetinin ise “Sovyet” olması devletin resmî politikası olarak ilan edilmiştir. Böylece SSCB nihai hedef, “Birliği oluşturan halkların her birinin kendi ulusal kimliğini bir kenara bırakıp Sovyet üst kimliği altında birleşip Sovyet halkının oluşturması” olarak belirlenmiştir.²¹²

---

²¹² Valeriy Mihaylov, “Goloşegin'in Küçük Ekim İhtilali”, **Rusya Literatürü Gazetesi**, Moskva, 1994.

Sovyet coğrafyasında yaşayan Rus olmayan ulusları “Sovyet Halkı Oluşturma” adı altında Ruslaştırılmaya çalışılan bu dönemde söz konusu politikanın psikolojik alt yapısını oluşturmak için Ruslaşmak ve Rusça konuşmak “medeni olmak, entelektüel olmak ya da şehirleşmiş olmak” gibi kavramlarla özdeş tutulmuştur. Bu nedenle medeni olmak ya da yüksek kabul görmek isteyen insanlar, çabucak bu oyuna gelmişlerdir. Bu oyunun farkında olup tepki gösteren aydınlar ise ya sürgüne ya da ölüme gönderilerek susturulmuştur ve birçok Kazak aydınların bu dönemlerde sürgüne ve cezalamaya başladılar yani Rus halkına karşı çıkıyorlar diye ve birçok sebepler. Sovyetler Birliği rejimini yerleştirdikten ve Rus olmayan diğer uluslar üzerindeki hâkimiyetini sağladıktan sonra Ruslar dışındaki diğer halkların ulus duygularını yok etmek ve Ruslaştırmak politikasının bir uzantısı olarak tehcir ve nüfus mübadelesi yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda Stalin hiçbir gerekçe göstermeden binlerce Türk’ü yurtlarından zorla aldırıp gayriinsanî bir yolla değişik memleketlere dağıttıyor. Diğer taraftan Sovyetler ekonomik kalkınmayı sağlamak iddiasıyla, yüz binlerce Türk işçisini yurtlarından alıp Sovyetlerin diğer bölgelerine, yine aynı şekilde yüz binlerce Rus ve Rus olmayan başka milletleri Türkistan’a (ya da diğer memleketlere) ekonomik yönden kalkınmasını sağlamak bahanesiyle uzman işçiler sıfatıyla göndermiştir. Yıllarca sürdürülen bu göç hareketinin asıl maksadı ekonomik olmaktan ziyade siyasiydi. Bu politikayla Rus olmayan milletleri bir potada kaynaştırarak onların milliyet duyguları yok edilmek istenmiştir. Çünkü bu şekilde oluşturulan yapay kozmopolit bölgelerde farklı dil ve kültürlerle karşılaşan insanların kullanabilecekleri ortak iletişim ve eğitim dili doğal olarak Rusçaydı.²¹³

1917 İhtilalinden sonra Sovyet liderlerinin ilk teşebbüsü, Arap alfabesini geliştirerek mahalli lehçelere uygulamak olmuştur. Ancak kısa zamanda eski alfabenin kullanılması, Türkleri Ruslardan ayırdığı için bu tehlikeden kurtulmak amacıyla, 1925’te Arap alfabesiyle basılı kitap ve mecmuaların ithali yasaklanır. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayında Yakovlev ve diğer Rus ilim adamları Latin alfabesini methetmeye başlar.

1929’larda Stalin iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra ulusal liderlerin tavsiyesi ile birlikte tüm Sovyet cumhuriyetlerinde Ruslaştırma sürecine başlanır ve bu

---

²¹³ Z. D. Kastelskaya, **İz İstorii Turkestanskogo Kraya (1865–1917)**, Moskova, 1980, s. 75.

dönemde uygulanan dil ve alfabe politikaları ile Rusça yeniden önem kazanır. 1929 yılında bütün Rusya’da Türkler Latin alfabesini kullanmaya başlarlar. Amaç geleneksel Arap alfabesinin terk edilerek eski kültürle (önceki İslam kültürü) ve Türkiye arasında oluşacak kültürel bağların koparılmasıdır.²¹⁴

Sovyetlerin Dil Politikası, şu temel hedefler etrafında şekillenmiştir: Tüm dillere eşitlik, Rusçanın ortak üstün dil olması ve yabancı dil olarak eğitim sistemine girişi.²¹⁵

1939–1940 yıllarında Sovyet hükümeti, yeniden Latince Rus-Kiril alfabesine geçmeyi kararlaştırır. Bundan on yıl önce Arap alfabesinden Latin alfabesine geçerken Latinceyi methedenler, bu kez Latinceyi kötüleyerek değiştirilmesini isterler. Böylelikle talebelerin, iki ayrı alfabe öğrenerek kurtulacakları öne sürülür. Bu değişiklik, Kiril alfabesinde bulunmayan Türkçe sesler için farklı semboller kullanılmasına da imkân tanır. Böylece Türk fonetiğine uydurulması için birkaç sembol eklenerek “Birleşik Türk- Latin Alfabeti” getirilir. Bu yeni alfabede bütün Türk lehçelerindeki sesler aynı işaretle yazılırken, Kiril alfabesinde aynı ses değişik cumhuriyetlerde değişik harflerle gösterilmeye başlanır. Bu tür uygulamalar sonucunda Türk Dünyasında üç farklı kökene dayalı (Latin-Arap-Kiril) 27 farklı alfabe ve iki büyük yazı diline bağlı yirmi çeşit yazı dilini Türkistan’da Kiril alfabesinin kabulü iki önemli sonuç yaratmıştır. Bunlardan birincisi, Rusya’dan ödünç alınan kelimeler ile yapay olarak yaratılan bu yeni diller birbirlerinin anlayamaz hale gelmişlerdir.²¹⁶ İkincisi ise yeni neslin hem Türkçe Çağatay alfabesiyle yazılmış çok sayıdaki edebî mirastan mahrum olmalarına hem de Sovyetler Birliği dışındaki diğer Müslüman ülkelerde yazılan eserleri anlamamalarına, hatta inkâr etmelerine sebep olmuştur. Bu durum Orta Asyalıların genel anlamda dünyanın geri kalan kısmından ve fikir ve kültür açısından soyutlanmalarına neden olmuştur.²¹⁷

Bütün bu politikalar sonucunda soyu, dili, kültürü bir olan “Türk Dünyasını” her yönden parçalı bir hale getirmiştir. Uluğ Türkistan önce doğu-batı olarak, sonra da Batı Türkistan kendi içerisinde yapay olarak beş ayrı cumhuriyete bölünmüştür.

²¹⁴ A. Boranbayeva, **a.g.m.**, s. 40.

²¹⁵ A. Boranbayeva, **a.g.m.**, s. 44.

²¹⁶ **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, 1956, s. 503.

²¹⁷ A. Boranbayeva, **a.g.m.**, s. 98.

Türkiye’de de Latin alfabesinin kabulü (Kasım 1928), Rusya’daki Türkleri sevindirmiştir. Bu sefer de Türkistanlıların, yine Ruslar’dan uzaklaşarak Türkiye’ye yaklaşma ihtimali vardı. Türkistan’da Latin alfabesinin kullanılması Rusçanın öğrenilmesini de zorlaştıracaktı. Üstelik 1932 ve 1938 kararlarıyla bir kere alfabe değiştirmiş ve ikinci bir değişikliğe karşı direnme gösterecek Türkistanlı aydınların çoğu yok edilmişti.

1937’de Bakü’de “İmla ve Terim” Konferansı toplanır. Kültürü sosyalleştirme, Ruslaştırma taraftarları ile kültürün millî ve Türk vasfını korumak isteyenler arasında şiddetli bir mücadele olmuştu. 1939–1940 yıllarında Sovyet hükümeti yeniden Latineden Kiril alfabesine geçmeyi kararlaştırmıştı. Bundan on yıl önce Arap alfabesinden Latin alfabesine geçerken Latinceyi methedenler, bu kez Latinceyi kötüleyerek değiştirilmesini istiyorlardı. Yine, talebelerin iki ayrı alfabe öğrenerek dil probleminin çözülebileceği fikri öne sürüldü. Bu değişiklik, Kiril alfabesinde bulunmayan Türkçe sesler için farklı semboller kullanılmasına da imkân tanıyacaktı. Böylece Türk fonetiğine uydurulması için birkaç sembol eklenerek ”Birleşik Türk Latin Alfabesi” getirilir. Bu yeni alfabede bütün Türk lehçelerindeki sesler aynı işaretle yazılırken, Kiril alfabesinde aynı ses değişik cumhuriyetlerde değişik harflerle gösterilmeye başlanır. Bu tür uygulamalar sonucunda Türk Dünyasında üç farklı kökene dayalı (Latin-Arap-Kiril) 27 farklı alfabe ve iki büyük yazı diline bağlı yirmi çeşit yazı dilini kullanır hale geliyor. Bir yandan da, eğitim seferberliği başlatılarak mevcut lehçeler birleştirilerek ortak ulusal dil oluşturulmuştur. Amaç, alfabeleri Slavlaştırılarak, millî varlığı kendi köken, örf ve kültüründen koparmak ve Ruslaşmaktır.²¹⁸

Latin alfabesinin yerini Kiril alfabesinin alması, ulusal destanların, kahramanların (Örneğin Azerbaycan’da Dede Korkut, Özbekistan’da Alpamışbatır) kitaplarda çıkarılması, alınan diğer önlemler arasındadır. Sovyet Hükümeti, kültür emperyalizmini meşru göstermeye çalışırken genç nesillerden, proleter kültürü almış komünistler yerleştirmeyi amaç edinmişti.

---

²¹⁸ A. Boranbayeva, “SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti’nde Kazak Dilinin Genel Durumu”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1 (Kasım 2004), s. 45–89.

Türkistan'da Kiril alfabesinin kabulü iki önemli sonuç yaratmıştır. Bunlardan birincisi, Rusya'dan ödünç alınan kelimeler ile yapay olarak yaratılan bu yeni diller birbirlerinin anlayamaz hale gelmişlerdir. İkincisi ise yeni neslin hem Türkçe Çağatay alfabesiyle yazılmış çok sayıdaki edebî mirastan mahrum olmalarına hem de Sovyetler Birliği dışındaki diğer Müslüman ülkelerde yazılan eserleri anlamamalarına, hatta inkâr etmelerine sebep olmuştur. Bu durum Orta Asya'luların genel anlamda dünyanın geri kalan kısmından ve fikir ve kültür açısından soyutlanmalarına neden olmuştur.

Sovyet Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkleri Sovyetleştirme politikaları dilden sonra tarih sahasında, Rus olmayan milletlerin tarihini Sovyetleştirme yönünde devam etmiştir. Türk kökenli tarihçilere millî tarih ve kültürlerini yansıtan eserler yazmaları ve eserlerinde Çarlık döneminde Türklere reva görülen haksızlık ve zulümlerden bahsetmeleri yasaklanmıştır. Buna karşılık, Sovyet döneminde Kazakistan'ın işgalinin kurtarıcı nitelikte olduğunun yansıtılması istenmiştir. Kazak Türkleri arasında millî duygu ve birliğin canlı kalmasını sağlayan ve diğer Türk milletleriyle ortak bir değere sahip olan millî destanların halk arasında söylenmesi ve okutulması da yasaklanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren Sovyetleştirme politikalarına karşılık, milliyetçi Kazak aydınları ile devlet adamları da birtakım faaliyetlere girişmişlerdi. Kazakçanın gelecekteki durumuyla ilgili duydukları endişe dolayısıyla bu aydınlar, Kazakça ile ilgili bazı kararlar aldılar, fakat bunlar uygulanamadı.

a) Kırgızistan (Kazakistan) Merkezî İcra Komitesinin 22 Kasım 1923 tarihinde yayımladığı Devlet ve Yazı İşlerini Kazak Dilinde Yürütmesiyle İlgili Genelge

Genelgede ele alınan esas konular şunlardı:

1. Bu genelge doğrultusunda 1 Ocak 1924 tarihinden itibaren Kazak nüfusunun yoğun olduğu resmî evraklar ve belgeler Kazak dilinde yürütülsün;
2. 1 Temmuz 1924 tarihinden itibaren Kazakistan genelindeki bütün işlemler Kazak dilinde gerçekleştirilsin;

3. Resmî işleri Kazak dilinde yürütme konusunda Merkezî Komisyon yerel bölgelerdeki, özellikle Semey vilâyetindeki işlerin denetimini güçlendirmeye çalışsın.

4. Kazak memurlarından nahiye sekreterlerini hazırlayacak kurslar şu şekilde düzenlensin:

a) Semey bölgesi için Semey şehrinde 38 kişilik;

b) Akmola şehrinde 30 ve Kızıljär'da 20 kişilik;

c) Kostanay vilâyetinde 25 kişilik;

ç) Aktöbe vilâyeti için Aktöbe şehrinde 20, Şalkar'da 20, Turgay'da 20 ve Temir'de 15 kişilik;

d) Bökey vilâyeti için Orda şehrinde 25 kişilik;

e) Ural vilâyetinde 40 kişilik;

f) Aday kazasında 30 kişiye kurs açılsın. Orenburg vilâyeti için özel bir kursa ihtiyaç olmadığı bildirilsin.

Bu yüzden Orenburg vilâyetine bağlı dört Kazak nahiyesine Bölge Sovyet Parti Mektebinden 10 kontenjan ayrılsın.

5. Sovyetler Birliği İcra Komitesi Başkanlık Heyeti'nden, vilâyet memurlarını yetiştirme ve ihtiyaçlarını karşılamak için devlet hesabından para talebinde bulunulsun.

6. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde resmî yazı işlerini yürütmek için para temin etmek ve özel bir vakıf kurma işiyle de Kırgız Halk Komitesi Heyeti görevlendirilsin.

7. Orenburg şehrinde Kazak Öğretmenler Kursunu açma işinin ciddî bir şekilde çözülmesi için bir komisyon kurulsun.

8. Bu Komisyon, merkez ve yerel bölgelerdeki sendika birlikleriyle sıkı bir ilişki içinde çalışsın.

9. Resmî işlerini Kazak dilinde yürütme konusundaki komisyonun bütün karar ve genelgelerini yerine getirmede Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki İcra Komitesi görevlidir" kararı alındı.²¹⁹ Bu karar doğrultusunda

---

²¹⁹ N. Ostroumov, *Turkestanskoy Uçitelskoy Seminarii za 25 let ego Suşestvovaniya*, Taşkent 1904, ss. 13- 25.

az da olsa Kazakçada iş yürütüldüğünü arşiv belgeleri doğrulamaktadır. Örneğin, Aktöbe vilâyetinin devlet arşivinde bulunan bir belge dikkate değerdir.

*“Aktöbe Bölgesi İcra Komitesinin Savcı Yardımcısının Dikkatine:
15 Haziran 1924. Kopya*

Rapor:

Mayıs ayı boyunca Başkanlık Heyetinin işi şu şekilde yürütüldü. Kırgız dilinde işi yürütme seviyesi yeterli derecededir. Kırgız nahiyelerinde Rus tercümanları Kırgızca uzmanlarla değiştirildi. 4. Halk Mahkemesinde de işler Kırgız dilinde yürütülmektedir. Genel olarak devlet arşivlerinde (1924 senesinde) Temir ve Torğay bölgelerinde açılan kurslardan mezun olan 45 kişi nahiyelerde resmî yazı işlerini Kazakça yürütmeye başlamıştır.”²²⁰

Bu uygulama yaygınlaşmaya başladığı sırada 1928’de Kazak aydınlarını ortadan kaldırma siyaseti devreye girdi. Onlara “eski zengin ve soyluların çocukları” ve “milliyetçiler” gibi suçlar yüklendi ve sürgün edildiler. Böylece, bu girişim sonuca ulaşmadan yarıda kesilmiş oldu.²²¹

1930’lu yıllarda Sovyet rejiminin baskısı iyice artmış, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde çok sayıda tutuklama, sürgün ve katliam yapılmıştı. Kazakistan’da yaşayan ve Sovyet ideolojisini benimsemeyen pek çok şair, yazar, bilim adamı “vatan haini” ya da “burjuva milliyetçisi” olarak damgalanmış ve öldürülmüştü. Bu insanların savunduğu düşünceleri dile getirmek, eserlerini okumak ya da barındırmak da suç sayılmaktaydı.²²²

Düzenlenen Sovyet Yazarlar Birliği Kurultayları ile Sovyet edebiyatının ana ilkeleri belirlenmiş, tüm şair ve yazarların bu ilkeler etrafında eser yazmaları emredilmişti. Ardından, Sovyet ideolojisini övücü, kolektif yaşam tarzını benimsetici, insanlardaki milliyetçilik duygularını ortaya çıkarmayacak nitelikte şiir ve yazılar yazılması konusunda dayatmalar yapılmaya başlandı. Aksi şekilde davrananların cezası ise yine aynıydı: ölüm. Millî özelliklere sahip destan, efsane gibi pek çok halk edebiyatı türü ya yasaklanmış ya da değiştirilip Sovyet ideolojisine uygun hâle getirilmişti. Azerî ve Türkmenlerin “Dede Korkut”u, Kırgızların “Manas”ı, Tatarların “Edigesi” yasaklanan destanlardan birkaçıydı. Üstelik yeni ideolojiyi benimsetmek amacıyla uydurma halk edebiyatı ürünleri de ortaya konulmaktadır.

²²⁰ N. Ostroumov, **a.g.e.**, s.15.

²²¹ N. Ostroumov, **a.g.e.**, s. 25.

²²² N. Ostroumov, **a.g.e.**, s. 26.

Sovyet Hükümeti tarafından, 1929–1933 seneleri arasında Kazak halkı mal ve mülkünden edilerek sunî açlığa maruz bırakıldı. Sovyet Hükümeti, soykırım siyasetini iki istikamette yürüttü:

- 1) Millî konuları ele alan Kazak aydınlarını ölüm cezasına mahkûm etmek;
- 2) Halkı açlığa maruz bırakmak;

Bunun sonucunda da Kazakistan'da yerli olan Kazakların sayısı azaldı ve tam tersine Slav kökenlilerin, özellikle Rusların sayısı artmaya başladı. Açlıktan ölen ve hayatta kalabilmek için Doğu Türkistan'a ve diğer ülkelere kaçanların sayısı 2 milyonu bulmuştur.

b) “Ulus Dilini Merkezîleştirme” Siyasetinin Kazakistan'daki Faaliyetleri

1) Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Heyetinin 2 Şubat 1921 tarihindeki “Cumhuriyet'in Devlet Organlarında Kazak ve Rus Dillerini Kullanma Konusu” raporunda yer alan “Cumhuriyet'in bütün merkezî ve bölgesel kurumları evrak ve ilişkilerini Rus dilinde gerçekleştirecektir” ifadesi, “Cumhuriyetin il kurumları evraklarını, merkez ve vilâyet kurumlarıyla olan ilişkilerini Rus dilinde yürütecektir” şeklinde yazılmıştır.

2) 5 Nisan 1938'de “Kazak okullarında Rus dilini zorunlu bir dil olarak öğretmek konusunda” özel karar çıkar.

3) Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi Rusya Federasyonu Cumhuriyeti (RSFSR) Eğitim Bakanlığı, Kazakistan için ortaokul (ilkokul, ortaokul ve lise dâhil 10 yıllık okul sistemi)'un 5 ve 10 sınıfları için Rus dili uzmanlarından 500 öğretmen, önlisanslılar için 40 öğretmen, yükseköğretim kurumları için de 22 öğretmen gönderilmesi hakkındaki istek konusunda özel bir madde eklenir.

4) Eğitim ve Öğretim Bakan Yardımcısı A. Ayupov'un “Cumhuriyetimizdeki Kazak ve diğer ulus dillerinde eğitim vermekte olan okullarda Rus dilini öğretmek” başlıklı konuşma metninde ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bölgesel Eğitim Bölümleri Başkanları Heyeti Kararı'nda ek ders kitapları yayınlama, Rusça derslerin sayısını artırma, ücret verme konusunu tekrar gözden geçirme gibi pek çok

öneride bulunulmuştur.²²³

5) 1938 yılının Nisan ayında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi 61 numaralı Kararı “Millî Okulları Yeniden Yapılandırma Hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu Karara göre, Kazakistan’daki millî okullar “burjuva-millî ideolojisinin ocağı ve çocukları Sovyet Hükümeti’ne karşı eğiten kurum” olarak nitelendirildi ve sayıları azaltıldı. Alfabe, üç kere değiştirilerek Kiril alfabesi uygulanmaya konuldu. Millî diller geçici olarak değerlendirildi, Rus dilini merkezî bir dil haline getirme siyaseti sistemli bir şekilde yürütüldü. Resmî ve özel evrakların düzenlenmesi; ticaret, banka, posta v.s. bütün işler Rus dilinde gerçekleştirildi. Bilimin bütün dallarında araştırma dili, Rus dili olarak tanılmaktaydı.²²⁴

Kazak dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili araştırmalar genellikle Rus dilinde yazıldı. 1960’da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ile SSCB Bakanlar Kurulu Heyetinde “Tezlerin kalitesini ve bilimsellik derecesi ile unvanlık sistemini geliştirme kararı alınmıştı. Bu kararda “bilimde sosyalizm ve komünizmin ilkesi ve tecrübesi şarttır” dendi.

Rus dilinin, özellikle eğitim-öğretim sahasında güçlendirildiğini, Sovyetler Birliği’nin son yıllarında uygulanan Kazakistan SSC Eğitim Bakanlığı faaliyetlerinde görmek mümkündür. Bu faaliyetler şu şekilde sıralanabilir:

1) Çimkent, Kökşetav, Taldıkorğan ve Aktöbe şehirlerindeki pedagojik enstitüler Rus dili öğretmenlerinin bilgilerini artırmak amacıyla özel fakülteler açılmıştır;

2) Öğretmenler Bilimini Geliştirme Merkezî Enstitüsünde Rus Dili Bölümü açılmıştır;

3) Üniversitelerdeki “Millî Okullar İçin Rus Dili ile Edebiyatı” Bölümünde kadrolar yetiştirmek için fazla öğrenci kontenjanı sağlanmıştır.

4) Kazakistan’dan her yıl 220 öğrenci Rusya, Ukrayna Üniversitelerine Rus dili ve edebiyatı dalında eğitim almak ve uzmanlaşmak için gönderilmiştir.

5) Öğrenciler Rusça pratiklerini geliştirmek için Rusya’ya gönderilmiştir.

²²³ www.kazakhstan-gateway.org internet sayfası.

²²⁴ O.Postanovke İnorodçeskiego, “Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye”, **Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi**, Sayı: 177, 4 Aralık 1990.

6) Millî okullarda 1–10. sınıflarda Rus dilinin haftalık dersi artırılmıştır.

7) Küçük yaş grubundaki çocuklar için okul seviyesindeki ders kitapları hazırlanmış ve yeniden gözden geçirilmiştir.

8) “Rus Dilini Öğreniyorum” isimli serinin kitapları “Mektep” yayınlarında basılmıştır.

Bu tür faaliyetler sonucunda Kazakların Rus dilini öğrenme düzeyi, 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin nüfus sayımının belgelerine göre Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayan halklar arasında üçüncü sıraya yükselmiştir. Rus diline üstünlük sağlama siyaseti, 1980'li yılların ortasına kadar devam etmiştir.²²⁵

c) Kazaklarda Eğitim, Din, Kültür ve Fikir Hayatı

Dinî Alandaki Faaliyetler: Dil ve tarih meselesinden sonra Sovyetleştirme yolunda en büyük engel olarak görülen din konusu (İslam Dini) ele alınarak bu konuda çalışılmıştır.²²⁶ İslam Dini'nin Rusya'daki durumuna baktığımızda Çarlık Rusya'sı devrinde İslam Dini ikinci sırada bulunmaktadır. Aynı zamanda Rusya, bu dönemde bünyesinde en fazla Müslüman bulunduran ülke konumundadır. Ülkede dinî kuruluş sayısı 24.321 olup, 26.379 adet de câmi bulunmaktadır. Bundan sonraki dönemlerde Marksist- Leninist felsefesinin bir gereği olarak camiler başta olmak üzere dinî kuruluşların tasfiyesine olarak başlanmıştır.²²⁷ Bu tasfiye hareketinin boyutu hakkında ise Türkistan'da 1942'ye gelindiğinde 26.379 camiden sadece 1.342 caminin ibadete açık olması yeterli bir fikir vermektedir.²²⁸ Dine karşı yapılan yok etme hareketleri sadece İslam Dini'ne münhasır kalmamış aynı zamanda Ortodoks Rus dini temayül ve kurumlarına da yöneltmiştir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bu tasfiye hareketinin başında bizzat Rusların bulunmuş olmasından dolayı müslüman halka ve kurumlara yapılan baskı ve zulümlerin derecesi biraz daha fazla olmuştur.²²⁹

²²⁵ A. Boranbayeva., **a.g.m.**, s. 55.

²²⁶ A. Bennigsen., **Step'te Ezan Sesleri**, s. 293.

²²⁷ V. Monteil., **Sovyet Müslümanları**, s. 194.

²²⁸ A. Yalçınkaya., **Yetmiş Yıllık Kriz**, s. 91.

²²⁹ M. Saray, **Türk-Rus Analizi**, s. 243-244.

Lenin döneminde Müslüman halka karşı daha yumuşak bir politika takip edilmiştir. Bunun sebebi ise Çarlık döneminde küstürülen halkın yeni rejime kazandırılmak istenmesidir. Stalin'in, rejimin sosyal ve iktisadî temellerini atmaya başladığı ikinci dönemde İslamî kurum ve kuruluşlara karşı sistematik bir saldırı başlatılmıştır.²³⁰ Bütün bunların yanında yoğun bir din karşıtlığı propagandası yapılmış Müslüman-Türk halkının kutsal kitabı olan Kur'an'ın hükümlerinin gerçek olmadığı açıklanarak "Allahsızlar Birliği" adı altında teşkilatlar meydana getirilmiştir.²³¹ Sovyetlerin İslamiyete ve onun yeniden canlanmasını ve devamını sağlayacak kurumlara yönelen saldırılarının temelinde hem ideolojik hem de yararçı sebepler bulunmaktaydı. İdeolojik açıdan İslamiyetin laik, ferdiyetçi, rasyonel, sanayileşmiş, modern sosyalist hayatın ihtiyaçlarıyla uyşamayacağını düşünmüşlerdir. Bunun için İslamiyete karşı çıkmışlardır. Pragmatik açıdan ise İslamiyet, Türkistan'daki heterojen halkın fikren ve manen birleşmesini sağlamaktaydı. Müslüman liderler, sufiler ve ulemalar Sovyet hâkimiyetine karşı merkez teşkil edebilecek tek güç kaynağı idiler. Bu sebeple İslamiyet, Sovyet devleti tarafından düzenli, sistemli ve yoğun bir şekilde yapılan saldırılara hedef olmuştur.²³²

Kültür ve Dil Asimilasyonu alanında Kazak Türkülerinin Bolşevik devriminden önce eğitim durumlarının ne olduğu oldukça tartışmalı bir konudur. Sovyet kaynakları, 1917 yılına kadar Kazakların okuma yazma oranlarının sadece yüzde 2 olduğunu belirtirler. SSBC'nin dağılmasından sonra yazılan tarih kitapları bu oranı yüzde 8,1 olarak gösterirler. Bu verilerin doğruluk derecesini tartışan bir grup Kazak yazar, sözü edilen yüzde 2'lik okuma – yazma oranının sadece Rusça eğitim alan Kazaklarla ilgili olduğu görüşünde birleşirler. Dolayısıyla, bunun Kazakların genel okuryazarlık oranını yansıtması söz konusu değildir. Kazak Türkleri arasında çocukların göçebe düzenine rağmen, 9. yüzyıldan itibaren Arap alfabesiyle eğitim gördüklerine işaret eden yazar Ahmet Toktabaev, ancak, bunun dikkate alınmadığını ifade eder. Arapça okuma - yazma öğrenenlerin de, okuma - yazma bilmeyenler arasında sayıldığına dikkat çeker. 20 yüzyılın başındaki Kazak Türkler Ulusal Kurtuluş Hareketi Alaş'ın liderlerinden Ahmet Baytursunov'un

²³⁰ B. Hayıt, **Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, s. 248.

²³¹ A. Yalçınkaya, **Yetmiş Yıllık Kriz**, s. 93.

²³² Shahrany. Nazif, "Orta Asya ve Sovyetler Dönemi Uygulamalarını Sorgulama" (Çev. Vildan Serin), **Akademik Araştırmalar Dergisi**, s. 6.

görüşleri de aynı doğrultadır. Bunun ötesinde, Ekim devrimine kadar Kazakça basılan kitapların toplam baskı sayısının 2 milyon 200 bini geçmiş olması da bu görüşlere bir bakıma haklılık kazandırmaktadır.²³³

Sovyet Hükümetinin kurulmasıyla beraber, ilk zamanlarda Kazak kültürü yeniden gelişmeye başlamıştı. Eğitime verilen önem, Kazak dilinde ders kitaplarının yazılmaya başlanması, bu konuda çok önemli adımlar olmuştu. Yeni ders kitapları, Ahmet Baytursunov, Jusipbek Aymayıtov, Saken Seyfullin gibi Kazak yazarlar tarafından kaleme alınmıştı. Kazakça 1. sınıf Matematik kitabı- Kanış Satpaev, “Coğrafya” kitabı- Alihan Bökeyhanov, “Kazakistan Tarihi” kitabı- Sancar Asfendiyarov tarafından yazıldı.²³⁴

1929 yılında Arap Alfabesinden Latin Alfabesine geçiş de eğitimdeki yenilikleri tetiklemişti. Kazak edebiyatı da önemli bir gelişme aşamasına girdi. Kazak yazarlar yeni edebî türler keşfederek yeni eserler yazmaya koyuldular. Rus dilinden Kazakçaya çeviriler yapıldı.²³⁵

Eğitim faaliyetleri yanında, Kazak basın- yayın hayatı da bu dönemde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kazak basını, XX. Asrın ilk döneminden itibaren gelişmeye başlamıştı. Kitap basımı, Semei, Ombı, Oral gibi merkez şehirlerde gerçekleşiyordu. Daha XIX. Asrın sonunda, “Türkistan Vilayeti” ve “Dala (Bozkır) Vilayeti” gazeteleri çıkmaya başlamıştı. 1905 yılından sonra yeni basılan gazete ve dergilerin sayısında artış meydana geldi. 1907’de Kazak aydınlarından, Petersburg Yazı İşleri Müdürü Abdıraşid İbragimoğlu, “Serke” gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetenin ikinci sayısında İbragimoğlu’nun, “Bizim Amacımız” başlığıyla bir yazısı yayımlanmıştı. Ardından, Çarlık Hükümeti gazeteyi, Kazak halkını kışkırtıcı nitelikte olduğunu iddia ederek kapatır. 1907’nin Mart ayında, Troiski şehrinde ilk sayısı çıkan “Kazak Gazetesi” de kapatılır. Petropavlski’de, 1913 yılında Tatar ve Kazak dilinde “Esil Dalası” adıyla çıkan gazete, devrimci fikirler yaymakla suçlanarak kapatılmıştı. Gerçekten de eğitim- öğretim faaliyetleri gibi, basın da Kazaklar arasında bilinçlenmeyi artırıp özgürlük fikirlerinin yayılmasını kolaylaştırıyordu. Eğitim sistemini geliştirme ve halk arasında millî hisleri uyandırma konusunda,

²³³ B. B.Kozina, **Demografiçeskaya istoriya Kazahstana**, Karaganda, 2007, s. 39.

²³⁴ B. Ayagan, **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 2009, s. 190- 200;

²³⁵ M. H. Abuseitova, **İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Azii, Dayk- Pres**, Almatı, 2001, s. 406-415.

“Kırgızskaya Stepnaya Gazeta” (Kırgız Bozkır Gazetesi), “Stepnoy Kray”, “Kazak” gazetelerinin büyük rolü olmuştu. Troiski’de çıkan “Aikap” dergisi, Kazak dili ve edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştı. Dergide, Halk Edebiyatı, Etnoğrafya, Tarih alanında makaleler, Türkçe ve Farsça’dan çeviriler yayımlanmıştı. Ayrıca, eğitim sisteminde reform ve yeni okulların açılması gibi amaçlar da dile getiriliyordu.²³⁶

Kazak aydını ve yazı işleri müdürü Sagınderey Bökeev, 1911 yılından itibaren “Kazakistan” adında bir gazete çıkarır. Burada, siyasî makaleler dışında Kazak ve Nogay Halk Edebiyatı hakkında yazılar yer alır. Ahmet Baytursunov’un 1913- 1918 yılları arasında çıkardığı “Kazak” gazetesinin de ülkedeki millî basının gelişmesinde büyük rolü olmuştu. Bu gazetenin esas amacı, Kazak kültürünü, edebiyatını ve dilini geliştirmektir. Gazete sayfalarında, Alihan Bokeyhanov’un Halk Edebiyatı ve Ahmet Baytursunov’un Kazak dili ve edebiyatı hakkındaki makalelerine yer verildi.²³⁷

1916 yılından 1917 yılının sonuna kadar Taşkent’te K. Togişov’un yazı işleri müdürlüğünü yaptığı, “Alaş” gazetesi çıktı. 1917 Şubat Devrimi’nden sonra farklı amaçlarla çıkan gazete ve dergiler olmuştu. Aynı yılın Mayıs ayından itibaren, Semey’de “Sarı arka” haftalık gazetesi, “Abai” edebiyat dergisi ve “Halk Sözü” gazeteleri, Oral’da “Uran” gazetesi, Taşkent’te Pantürkist eğilimli ve dini propaganda yapan, “Birlik Tuğ” ve “Jas Alaş”, Akmola’da “Tırşilik” gazeteleri çıktı.²³⁸

Sovyet döneminde bazı siyasî mülâhazalara rağmen Orta Asya’da eğitim sahasındaki faaliyetler oldukça başarılı sayılabilir. Rus ve Müslüman çocuklarına eşit eğitim imkânları sağlanmıştır. Bu konuda Sovyetlerin verdikleri rakamlar biraz mübalağalı olmakla birlikte eğitim sisteminde ve okur-yazar oranında dikkat çekici gelişmeler olmuştur.²³⁹ 1910’da Türkistan’daki mahallî okullarda sadece 100 bin yerli öğrenci vardı. Ayrıca 130 bin çocuk Buhara, 22.500 çocuk da Hive Hanlığındaki skolâstik eğitim yapan okullara devam etmekteydiler. Bu sayıların toplamı, 1940’de

---

²³⁶ B. Ayagan, **a. g. e.**, s. 194.

²³⁷ B. Ayagan, **a. g. e.**, s. 195.

²³⁸ B. Ayagan, **a. g. e.**, s. 197.

²³⁹ Devrim öncesi durum için bakınız. **BSE**, Cilt 14, s. 20, ve Devrim sonrası gelişmeler için bakınız **BSE**, 1. cilt 12, Moskova, 1955, s. 435.

Kazakistan'daki öğrenci miktarının beşte birini bulmaktadır. Aynı yılın sayısına göre Alma Ata Üniversitesindeki Kazak öğrencilerin oranı da % 30 idi. Sovyet eğitim istatistikleri, Devrim'den önce sosyal hayata pek katılmayan Müslüman kadınlar açısından özellikle ilgi çekicidir. Verilen resmi rakamlara göre Orta Asya'lı kadınlar, Ortadoğu'daki diğer bütün Müslüman ülkelerin kadınlarından daha aktif bir biçimde sosyal hayata girmişlerdi.

4. Asimilasyona Karşı Kazak Halkının Direnişi

Bölgeye yönelik Rus (fizikî ve lenuistik) baskıları Orta Asya'daki gelişmekte olan kültürel asimilasyon'un önemini gölgelememelidir. Bir Amerikalı yazarın bu konudaki intibaları şöyle: *“Ortaya çıkan Sovyet kültür bileşimindeki hâkim unsur Rus kültürüdür. Diğer millî azınlıkların kültürleri bir ölçüde Ruslaştırılmıştır. Buna rağmen söz konusu Ruslaştırma işlemi Sovyet uygulamasının özünü teşkil etmiyor”*.

“... Sovyet kültürü veya Sovyet üstünlüğü gibi birçok kavramda Sovyet kelimesi, “Rus” için kullanılan bir diğer kelimedenden ibarettir.”²⁴⁰

Kazak halkının Rus Hükümetine karşı direnişi 1916 ile 1917 yıllarında başlamıştı, o dönemlerde olan ayaklanmalar sömürgeciliğe karşı varılma Kazak halkının direnmesine neden olmaktadır. Tabi o dönemlerde olan tüm ayaklanmalar ile gündeme gelen Kongreler ve birçok hükümetlerin ortaya çıkması Kazak halkının direnişinden sonuçlanan bir görünüştür. Yani Rus hükümetine karşı direnişini bu tür işleri yaparak gösterebilmişlerdir. Kurulan “Alaş” Partisi etrafında kendilerinin isteklerini ve taleplerini ortaya koyabilmişlerdi. Ama Rus hükümeti bunları Kazak halkı artık uyanmaktadır diye zamanında taleplerini yerine getirmemişler Kazak halkı bunları zar zor çok kötü olayları ve birçok faleketleri geçerek elde etmişlerdi. Mesela, 1917'de olan bir çok İhtilâller ve o İhtilâllerde kayıp olan kişi sayıları bununla beraber 1921-1922 yıllarındaki açlık felaketi inanılmaz şekilde yürütülmüştü. Sadece bunlarla yetinmeyip Rus Hükümeti'nin İdaresi başında bulunan kişiler kendi yönetimine göre yani kendi kapasına göre halkın durumu ile

²⁴⁰ Jindrich Kucera, **“Soviet Nationality Policy: The Linguistic Controversy”** (Sovyetlerin Milliyet Siyaseti: Dil Davası), **Problems of Communism**, cilt 3, Sayı 2, (1954), s. 24.

ilgilenmeden bile dura bilmezden gelerek birçok siyasî yöntemleri ortaya çıkardı. Mesela, Kollektifleştirme ve Kolhoz Sovhoz ve bide Sanayileştirme Tarım reformlarını ve bu siyasî işlemleri yaparken Kazak halkının Rus Hükümetine karşı varıldığı ve gösterdiği tepkilere acımasızca cezalar (idam, tüfekte vurulma, kamplara götürülme, sürgüne gönderilme, takip etme, hapse atma ve kontrolünü altına alma gibi) birçok işler yaparak yürütmesidir. Kazak halkının sayısı millî direnişine kadar çok az sayıda kalmıştı. Bu direniş barısında Kazak aydınlarının sayısı inanılmaz şekilde azalmıştı, yani birçok Kazak aydınının yaptıkları çalışmalarını Rus hükümetine karşı diye anladılar. 1937-1938 yıllarında Kazak halkının aydınları çok sayıda sürgüne uğradı ve idam cezasına kesildi ve devlette bulunması yasaklandı ya da kamplara Sibiry'a gönderilmiştı. O dönemlerde Kazak halkının yazdığı kitapları veya makaleleri Rusçaya tercüme edilip çıkarılması ve okutulması yasaklandı. Onların anladıklarına göre Tüm Kazak aydınlarının yazdıkları makale olsun kitap olsun çalıştığı tüm işlerine Rus hükümeti kontrol ederek onları her dakika kontrol etmişlerdi. Çünkü Kazak aydınları Kazak halkının uyanmasını ve eğitim almasını, devleti kendileri yürütebilmesi için siyaset, tarih ve edebiyat alanlarında birçok kitaplar yazmışlardı.

Sovyetlerin din aleyhtarı faaliyetleri SSCB'deki camilerin sayısının azalmasına da yol açmıştır. 1912'de 26.279 olan cami sayısı 1942'de 1.312'ye inmiştir. Bütün bu baskılara rağmen İslâm'ın, tıpkı Rus Ortadoksluğu gibi varlığını muhafaza etmesi halkın dinî inançlarının çok kuvvetli olmasındandır. 1938 ile 1947 arasında ise din aleyhtarı faaliyetlerde bir gevşeme görülmektedir.

“... İlk bakışta İslâm'ın Türkistan'dan atılmış olduğu gibi bir intiba uyansa da... Bolşevikler İslâm'ı yenmeği başaramamışlardır, sadece camilerdeki ibadeti yasaklayabilmişlerdir; hepsi o kadardı”.

“Kazakistan'ın Rusya ile birleştirilmesi Kazakların Doğunun barbar devletleri tarafından köle edilmesini önlemiş ve onları diğer Asyalı komşularıyla kıyaslanamayacak derecede medenî bir ülkeyle yakın ilişkiler içine sokmuştur. Bütün tarihleri boyunca Kazaklar hiçbir zaman tam mânâsıyla teşkilâtlanmış gerçek bir devlete sahip olmamışlardı. Sovyet yönetimi Kazaklara hakikî mânâda bir devlete sahip olma imkânını vermiştir: Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.” Stalin'in ölümünden sonra Müslümanlar üzerindeki baskılar oldukça hafifledi. Onun

ölmünden sonra Orta Asya’da birçok camiler tekrar açılmaya başlıyor bazı camilerde ibadet edilmeye izin veriliyor baskıcı siyaset biraz yumşamaya başlıyor. Tabi bu arada denilmesi gereken olayları anlatırsak Stalin döneminde camilerde ibadet eden kişiler hatta sürgün ediliyordu, cezalandırılıyordu. Ülkeden kovuluyordu ve hapse atma v.s. cezalandırma türü yürütülüyordu.

Kazakistan millî aydınları 1917 Ekim Devrimi’nden çok önce ortaya çıktı. Onların sayısı ile yapısı, ilmi ve hazırlık derecesi toplumsal yapı ile ekonomik şartlarla yakından alakalıydı. Devrim’den önce, kesin olmayan bilgilere göre, Kazakistan’da 3 bin öğretmen, 590 ziraat uzmanı, 244 doktor, 393 orta derecede sağlık görevlisi mevcuttu. Uzman kadroların az ve yetersiz oluşu iç savaş, ile dış müdahalenin olumsuz etkileriyle daha da geriye gitti. Mesela, 1919’da tüm Kazakistan’da sadece 33 doktor ve birkaç askerî görevlisi kalmıştı. Eski aydınların sosyalistler safına geçmesi ve yeni sistemin onlardan istifade süreci uzun sürdü. Sovyetler Birliği Merkezi İcra Komitesi 4 Nisan 1919’da Alaş Partisi ve Alaşorda Hükümeti liderlerine af ilan etti. Eski aydınların uzmanlıklarına göre çalışmaya tekrar başlaması, uzun süredir özlenen barışın tesis edilmesine, yeni ekonomi politikasının uygulanmasına ve iki savaşın olumsuz etkilerinin başarılı bir biçimde silinmesine olumlu katkı sağladı.²⁴¹

Goloşekin’in 1925’te Ülke Kominist Partisi’nin Başkanlığına atanmasından sonra eski uzmanlara, memurlara, genel olarak düşünce insanlarına saygı ve mesleki işbirliği yapma kaybolmaya başladı. 1926’da SBKP (b)’nin Kazakistan Ülke Komitesi III. Genel Kurulu’nda A. Bökeyhanov, A. Baytursunov, M. Dulat, S. Mendeşev, C. Aymavıtov, S. Kocanov ve diğerleri sert bir şekilde eleştirdi. Çok geçmeden bu eleştiri aydınlara karşı şiddetli kovuşturma ve suçlamaya dönüştü.

1920-1930 yıllarında yüksek okullar sayısal olarak çoğalmakla birlikte, uzman sayısının artmasına ve aydın kadroların oluşmasına belirleyici bir etki yapamadı. Bunun iki önemli sebebi vardı. Öncelikle Kazakistan eğitim kurumları ile teknik okulları henüz gelişmemişti. İkincisi, uzmanlara olan talep onları eğitip yetiştirme seviyesinden yüksekti. Bu yüzden uzmanların yapması gereken işlere işçiler ile köylüler yerleştirildi. Onlar için kısa süreli kurslar düzenlendi.

---

²⁴¹ **Büyük Sovyet Ansiklopedisi**, cilt I, Moskova, 1974, s. 97.

İşçiler ile köylülerin durmaksızın zihni çalışma alanlarına çekilmesi aydınların sayı bakımından çoğalmasını sağladı. 1926-1939 yıllarında Kazakistan fikri alanda emek sarf edenlerin sayısı 7.9 misli, yani 54 binden 429.8 bine kadar çıktı.²⁴² Ancak bu durum, ülkenin kendi millî aydınlarının oluştuğu manasına gelmemektedir. Çünkü onların büyük bir bölümünün yeterli eğitimleri yoktu. Uzman Kazakların oranı düşüktü. 1939'da Kazaklar arasında entelektüellerin oranı %8 idi.²⁴³

Özellikle oba ve köy yerleşimlerinde uzman kadrolar yetersizdir. Fikir emekçileri arasında kadınların sayısı çok azdı. 1937-1938 yıllarındaki baskı aydınların oluşumuna çok ağır bir darbe indirdi.

Kazakistan'ın 1920'li yılların ortalarından itibaren ortaya çıkan sosyal ve siyasî hayatının trajik özelliği, Stalinizmin ideolojik mekanizmasının halkların tarihî hafızasını silmeye, bu hafızanın sahibi millî aydınların önde gelenerini ortadan kaldırmaya yönelik geniş çaplı faaliyetler yürütmesidir. Sovyet Doğu halkları ile İdil Nehri boyundaki halkların uzun asırlardır Arap harflerini kullanmakta olduğu bir gerçektir. 1920'li yılların sonunda, onlar yukarıdan gelen talimatlara boyun eğerek önce Latin alfabesine ve daha sonra 1940'ta Kril harflerine geçtiler. Bunun sonucunda, Kazakların yeni nesilleri, asırlar boyunca meydana gelmiş olan millî kültür mirasının yer aldığı kitaplar, gazete-dergiler, bilimsel eserler ve kıymetli tarihî eserleri okuyamaz duruma düşmüş oldular. Memleketlerinin en verimli toprakları ellerinden alınan Kazak Türkleri, bilhassa Komünist idarenin başa geçmesinden sonra bu durumlarında iyiye doğru bir gelişme olmadığını görmüşlerdi. Dinmuhammed Kunayev'in uzun süre Kazakistan Komünist Partisi'nin başında bulunması ve Kazak Türkleri'ne parti teşkilatında ve idarede daha çok yer vermeye başlaması ile halk, kendilerine yapılan haksızlığı açık bir şekilde görmeye başlamıştı. Bu, halk arasında büyük huzursuzlukların doğmasına sebep olmuştur. Zira halk, yalnız maddî yönden sömürülmediklerini, aynı zamanda dil, din ve kültür yönünden de asimile edilmekte olduklarını görmüştü. Kazak türkleri, her hususta yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını anlayınca, Komünist Partisi'nde ve ülke idaresinde haklarını daha azimle savunmaya başlamışlardır. Kazak Türkleri'nin bu

---

²⁴² **İtogi Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1959 goda, Kazakhskaya SSR, Moskova, 1962, s. 141,151.**

²⁴³ **Sotsiad'no-Kul'turny Oblik Sovetskikh Natsiy: Po Materialam Etno-Sotsiologičeskogo İssledovaniya, Moskova, 1986, s. 48, 50.**

azimli tutumu, Rusları son derece rahatsız etmeye başlamıştır. Çarlık zamanında başlayan ve Sovyet devrinde de bütün hızıyla devam eden Kazakistan'ı kolonileştirme ve Kazak Türklerini asimile siyaseti, Kazak halkının haklarını istemede ve müdafaa etmede gösterdikleri ısrarlı kararlılık yüzünden büyük bir engel ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durum üzerine Sovyet hükûmeti, yani Sovyet Komünist Partisi, Kazak Türklerini bu imkânları tanıyan Dinmuhammed Kunayev'i 16 Aralık 1986'da Kazakistan Komünist Partisi'nin başından uzaklaştırmıştır. Fakat uzaklaştırma için halka ve dış dünyaya bir sebep söylenmesi lâzımdı. Sovyetler, onu da buldular: Hırsızlık, rüşvet ve yolsuzluk. Gûya Dinmuhammed ve yönetimi, rüşvet ve yolsuzluklara dolu bir idare şekli getirmişti. O'nu bununla itham ettiler.²⁴⁴

Bir müddet sonra bu çirkin ithamla bütün Türk Cumhuriyetleri'ndeki idarecilerin değiştirildiğini görüyoruz. Bütün dünya kamuoyu Sovyetler'deki Türk Cumhuriyetleri'nin başındaki yöneticilerin rüşvet, hırsızlık ve yolsuzluk çamuru içinde yüzdüğünü yazıp tartıştı. Bu tartışmalar için Sovyet yetkilileri, gerekli malzemeyi de dış basına sızdırmıştı. Hâlbuki gerçek bambaşka idi. Bir defa herşeyden önce, rüşvet ve hırsızlık gibi olaylar bütün Sovyet Cumhuriyetleri'nde vardı. Bu hastalık, rejimin karakterinde var olan haksızlık ve zulümden kaynaklanıyordu. Haksızlığa uğrayan insanların haklarını alacakları veya müdafaa edecekleri bir makam veya merci yoktu. İnsanlar, haklarını almak için, zulümden kurtulmak için yetkililere rüşvet vermek mecburiyetinde kalmıştı. Rejimin totaliter karakteri yüzünden hiç kimse bu gelişmeleri düzeltme cesaretini gösteremiyordu. Şayet, bir temizlik yapılacak, bu hususta bir araştırma yapılacak ise, bunun bütün Sovyet Cumhuriyetleri'ni kapsaması gerekirdi. Hâlbuki Sovyet yöneticileri, sadece Türk Cumhuriyetleri'nin başındaki idarecileri yolsuzlukla itham etmiştir. Bu ise, son derece manidar bir durum oluyordu. Gerçekler açıklanmadığı müddetçe bu tip ithamlara karşı bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde adil bir araştırma ve soruşturma yapılmadıkça, bu ithamlar dünya ilim âleminde istifhamla karşılanmaya devam edecektir.

Kazakistan Komünist Partisi'nin başına, Dinmuhammed Kunayev'in yerine bir Rus olan Gennadiy Kolbin'in getirilmesi son derece manidardır. Kazakistan,

---

²⁴⁴ K. Öskembayev, "Totalitarizm kasireti", **Ortalık Kazakistan Gazetesi**, 8 Eylül 2007, Sayı: 14-15.

yeniden bir Rus idarecinin eline teslim ediliyordu. Bu tayin, çekin ithamların arkasındaki oyunların öğrenen Kazak halkı arasında büyük tepkilere sebep oldu. Halk, sokaklara dökülerek, “Kolbin Rusya’ya geri dön”, “Muhtariyet isteriz, İstiklal isteriz”, “Kazakistan Kazaklarıdır” ve “Kazakistan Birleşmiş Milletler’de temsil edilsin” sloganları ile Ruslara ve binlerce kişinin katıldığı bu protesto gösterileri esnasında pek çok öğrenci ve polis hayatını kaybetmiştir. Olayların diğer bölgelere yayılmaması için Alma-Ata şehiri yetmiş bin kişilik bir askerî kuvvet ile kuşatılmıştır. Hadiselerin çıkış sebeplerini incelemek üzere 15 uşak dolusu Sovyet yetkilisi Alma-Ata’ya gelmiştir.

Gelişmeler karşısında fevkalade telaşa kapılan Sovyet yönetimi, Kazakistan’daki tansiyonu düşürmek için, 10 Ocak 1987’de Kazakistan Komünist Partisi 2. Sekreterliğine bir Kazak Türkü olan Saidulla Kubaşev’i getirmek lüzumunu duymuştur. Hadiselerin (olay) yatışmasını müteakip Sovyetler, KGB vasıtasıyla, olaylara karışanları tevkif ederek hapsedmiştir. Bütün bu olayların cereyan ettiği günlerde Sovyet yönetiminin başında Glastnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) siyasetinin mimarı ve öncüsü Michael Gorbaşev’in bulunması son derece manidardır.

Burada, akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba Kazak Türklerinin haklarını korumak için, 1986 ayaklanmasından başka olaylar da olmuş muydu? Daha önce Kazak Türklerini dil, din ve kültür yönünden asimile etmek için Sovyetlerinin gösterdiği gayretlere karşı Kazakların mukavemetinden baksetmiştir. İşte, adını orada zikrettiğimiz Olcas Suleymanov, Kazak Yazarlar Birliği Başkanı olarak 1983’te Kazak Türklerinin millî ve kültürlerinin menşeinin bir an evvel ortaya çıkarılmasını ve böylece asimile olmaktan kurtulması için büyük bir kampanya başlatmıştı. Ayrıca, Olcas Suleyman’ın nükleer denemelerin Kazak halkının sıhhatini nasıl tekdit ettiğini belgeleriyle ortaya koyması, Kazak Türkleri arasında kendilerini koruma hususunda millî heyecanın yükselmesine son derece katkısı olmuştu. Aynı paralelde, 1986’da Kazak Türklerinin millî tarihini ortaya koyduğu için Askar Kunayev, Sovyet şovenistlerinin ağır hücumlarına uğramıştı.

Daha önce de işaret edildiği gibi, Sovyetlerin, Kazak Türkleri’ni yalnız ekonomik alanda değil, dil, din, tarih ve kültür alanlarında da Sovyetleştirme arzusunda olduklarını belirtmiştim. Burada, akla şöyle sorular gelebilir: Acaba Kazak

Türklerinin konuştuğu dili, Sovyetler, nasıl tahrip etmeye çalışmışlardır? Aynı şekilde Kazak Tarihini ve kültürünü nasıl tahrip veya yok etmeye çalışmışlardır? Bu hususlarda, Sovyetlerin ihtilal beyannamesinde her millete tanıdığını ilân ettiği kültürel haklara ne olmuştur? Sovyetler, bu hakları diğer milletlere vermekten niçin vaz geçmişlerdir? Birçok olaylardan sonra Kazak halkı Bağımsızlığına kavuşabilmiştir. 1986'daki olaydan sonra Kazak halkının gösterdiği millî direnişinden endişelenen Rus hükümeti Kazak halkının buğüne kadar yaptıkları direnişlerine bakarak bağımsızlığını verme konusunda kararlara varılmıştır.²⁴⁵

5. Kazakistan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev'in Siyasî Sürgüne Uğrayanları Aklama Hakkındaki Kanunu ve Siyasî Sürgüne Uğrayanlara Yapılan Müzeler

14 Nisan 1993 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev “Siyasî topyekûn sürgüne uğrayanları aklama” hakkında kanunu imzaladı.

N. A. Nazarbayev 1997 yılın – “Millî birlik ve siyasî sürgün kurbanlarını hatırlama yılı” olarak ilan etti. 31 Mayıs kurbanları anma günü olarak belirlendi.

Kazakistan'da 1904-1991 yılları arasında siyasî baskılar sebebiyle hayatını kaybeden Kazaklar için her sene 31 Mayıs, “Siyasî Baskı Kurbanlarını Anma Günü” olarak gerçekleştiriliyor. 1904-1991 yılları arasında siyasî baskılar sebebiyle milyonlarca Kazak hayatını kaybetti. Özellikle komünist diktatör Stalin'in iktidarda olduğu 1924 ve 1954 yılları Kazak halkının hafızasında silinmez izler bıraktı. 1932-1933 yıllarındaki suni açlıkta ise 3 milyon Kazak hayatını kaybetti. 1937-1938 yıllarında Stalin'in aydınlara yönelik temizlik kampanyasında 118 bin kişi tutuklandı ve ağır işkencelere maruz kalmıştı. Bunlardan 27 bini kurşuna dizildi. Cesetleri kamyonlarla şehir dışında toplu mezarlara gömüldü. Kurşuna dizilenlerin ailelerine, yakınlarının bir hastalıktan öldüğü söylendi. Öldürülenlerin gömüldükleri yerler hakkında kayıt tutulmadı. Pek çok aile, yakınlarının hastalıktan öldüğünü zannetti ve mezarlarının nerede olduğunu öğrenemedi. Tutuklanan aydınlara eşleri, çocukları ve

---

²⁴⁵ Abdulvahap Kara, **Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları**, Ufukötesi yay, İstanbul 2006, s 49.

yakınları da halk düşmanının akrabası suçlamasıyla çalışma kamplarında toplandı. Aydınların toplandığı kamplara “Karlag”, eş ve çocuklarının toplandığı kamplara da “Aljir” dendi. Almatı’da 1934’te inşa edilen ve bodrumlarında siyasî tutukluların kurşuna dizildiği KGB binasının bir katı 2003 yılında Siyasî Baskı Kurbanları Müzesi haline getirildi. Bu müzede siyasî mahkûmların mahkeme tutanakları, mahkemelerin verdiği ölüm kararları, ölüm duyuruları, öldürülenlerin özel eşyaları ve fotoğrafları sergileniyor. Anma günü ile ilgili olarak müze rehberi Asel Fazılğalimov: *“1997 senesinde Kazakistan devlet başkanının emri ile 31 Mayıs, siyasî baskı kurbanlarını anma günü olarak belirlendi. O dönemde, pek çok aydın niçin tutuklandığını, neyle suçlandığını bilmiyordu. Tek suçları aydın olmaları”* dedi.

Kazakistan’da Tarihi Canlandıran ve Millî Kimliği İnşa Eden Müzeler

Söz konusu müzelerden biri, Almatı’da bulunan “Siyasî Baskı-Sürgün Tarihi Müzesi” diğeri ise Çimkent’te bulunan “Siyasî Baskı-Sürgün Kurbanları Müzesi”dir.²⁴⁶ Bağımsızlıkla birlikte gündeme gelen kültürel canlanma sürecinde, Kazak kültürünün ve kimliğinin ön plana çıkarılmasında, müzelerin önemli bir rol üstlendiği açıktır. Bunlardan biri, 2001 yılında Çimkent’te kurulan “Siyasî Baskı-Sürgün Kurbanları Müzesi”dir; diğeri ise, 2003 yılında Almatı’da kurulan “Siyasî Baskı- Sürgün Tarihi Müzesi”dir.²⁴⁷

“Siyasî Baskı-Sürgün Kurbanları Müzesi”, Kazakistan’ın bağımsızlığının 10. yılında, 2 Kasım 2001 tarihinde Çimkent’te açılmıştır. Müze, K. Rıskulbekov caddesinde, Kazakistan’ın ünlü yazarlarından, öğretim üyesi Cusupbek Aymautov’un evinin yer aldığı arsa üzerine inşa edilmiştir. Aymautov, Stalin dönemi baskılarına maruz kalmış ve rejim tarafından ölüme mahkûm edilmiştir. Cezası, 1929 yılında infaz edilen yazar, kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Güney Kazakistan Valisi’nin desteği ile kurulmuş olan söz konusu müze ile Güney Kazakistan’da yaşanmış baskı dönemini gözler önüne sermek ve bu dönemin kurbanlarını tanıtmak amaçlanmıştır. Müze yetkililerinin ifadelerine göre müzenin kuruluşundaki amaç, yeni nesile geçmişi anlatmaktır. Dolayısıyla eğitici, öğretici bir amaç güdülmüştür. Ayrıca, tarihî bir adaletsizliğin düzeltilmesine, kurbanların haklarının iadesine ve

²⁴⁶Siyasî Kugın-Surgın Kurbanları Müzesi. **İnternet sitesi**, <http://www.msxlab.org/forum/kazakistan/>

²⁴⁷<http://www.uko.kz/index>.

anılmalarına olanak tanıyan Kazakistan'daki ilk müze olduğu belirtilmektedir. Ünlü Kazak mimar A. Namanbay tarafından tasarlanmış olan müzenin mimarisinde üç rengin kullanılmış olduğu dikkat çeker: Kırmızı, siyah ve gri. Kırmızı renk kanı, siyah renk matemî, gri renk ise dönemin komünist gizli polisînin (NKVD) üniforma rengini temsil etmektedir. Müzede sergilenen malzemeler, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Komitesi (KNB) arşivinden alınmıştır. Belge ve fotoğrafların arşivden alınabilmesi için kurban ailelerinden dilekçe ile başvurma yoluna gidilerek destekleri alınmıştır. Müze, Sergi Salonu ve Anma Salonu olmak üzere iki salondan oluşmaktadır. Sergi salonunun orta kısmında siyasî baskı kurbanı, M. Çokay, A. Baytursunov, S. Seyfullin gibi birçok Kazak entellektüelinin portreleri yer almaktadır. Portrelerin ortasında yer alan “Baskı” (Represya) adlı heykel, Kazak heykeltıraş E. Ermekov tarafından yapılmış çarpıcı bir eserdir. Müze çalışanlarının dikkati çektiği nokta, sergilenen fotoğraflarda o dönemi yaşamış insanların yüzlerindeki mutsuz, üzgün ve korku dolu ifadelerdir. Sunulan belge ve fotoğraflarda, 1925 yılında Kazakistan Komünist Partisi başkanı F. I. Galaşokin'in izlediği baskıcı politikalar anlatılmakta ve Galaşokin'e durumlarını anlatan Kazakların yazdıkları mektuplar sergilenmektedir. Mektup yazarlar ile kaybettikleri ya da yaşamakta olan çocuklarının veya torunlarının resimleri, sergilenen fotoğraflar arasında yerini almıştır. Böylece geçmiş bugünle ilişkilendirilmekte ve anlatılanlar doğrulanmaktadır. Komünist Parti içindeki Turar Riskulov ve Uraz Isayev gibi Kazakların, kolektifleştirme politikasına karşı duruşları, arşiv belgeleriyle kanıtlanıp, bu olayların sorumlusunun Goloşekin ve Moskova olduğu anlatılmaktadır. Zenginlerin topraklarına ve hayvanlara el konulması ve 1926'dan itibaren kolhozların kurulmasına ilişkin belge ve fotoğraflar sergilenmektedir. Baskıcı politikaların neden olduğu açlık, önemle vurgulanmaktadır. Müzeyi ziyaret edenler, açlık nedeniyle hayatını kaybeden üç milyondan fazla Kazak ile baskı ve açlıktan kaçmak için ülkesini terkederek Çin'e, Afganistan'a ve İran'a göç eden bir milyondan fazla Kazak'a ilişkin ve Akmola (şimdiki adıyla Astana) Aljir çalışma kampına gönderilen sözde “vatan haini” eşlerine ait belge, fotoğraf ve kişisel eşya görebilme şansına sahiptir. Ayrıca 1929-1931 yılları arasında açlık ve baskıların neden olduğu isyanlara da önemli bir yer verilmektedir. Bu isyanlardan en çok vurgulanan ve bir trajedi olarak tanımlanan “Sozak” ayaklanmasıdır ki, sergilenen

malzemede, silahsız ve çaresiz halkın nasıl katledildiği anlatılmaktadır. Fotoğraf ve belgelerin yanısıra kişisel eşyalar ve günlüklere de yer verilmektedir. Örneğin, o günlerin koşulları bir hemşirenin günlüğünden adeta gözler önüne serilmekte; ölümlerin nasıl ortalarda kaldığı, gömecek kimselerin olmadığı, sayfa sayfa dile gelmektedir. Ayrıca, açlık ve ölümlerin çok yüksek düzeylerde olmasının Moskova'nın dikkatini çekişi hakkında ve dolayısıyla 1932'de Galaşokin'in yanlışlarını tespit etmek üzere gönderilen komisyonla ilgili bilgi verilmektedir. Galaşokin'in görevden alınışı, yerine L. I. Mirzayen'in gelişi ve buna rağmen devam eden baskı politikası vurgulanmaktadır. Sergilenen malzemeler arasında, öldürülen Bek'lerin resimleri de yer almaktadır. Ancak rejimin sadece Bek'leri değil, çok çeşitli mesleklerden ve toplumsal tabakalardan insanları da -siyasiler, öğretmenler ve işçiler gibi- baskı altında tuttuğu belgelenmektedir. Örneğin, 1938 yılında, okulda yanlış ders verdikleri gerekçesi ile birçok öğretmenin tutuklanıp öldürülüşü anlatılmaktadır. Vurulan öğretmenler arasında yer alan Ruslara da yer verilmiştir. Öldürülen 35 öğretmenin isim listesini sergilenen belgeler arasında görmek mümkündür. Öldürülenlerin toplu mezarlara gömüldüğü; ölümleri bu mezar yerlerine götüren şoförlerin de öldürüldüğü ve mezar yerlerinin bu yolla saklandığı belirtilmektedir. 1956 sonrasında kayıp aile fertlerini arayanların resmi talepleri ile bunlara cevaben, mezar yerlerinin bilinmediğine dair resmi yanıtlara da yer verilmektedir. Diğer taraftan, Kazak halkının yanı sıra, Sovyet coğrafyasının çeşitli bölgelerinden Güney Kazakistan'a sürülen halklar hakkında da arşiv belgeleri, fotoğraf ve kişisel eşyaları görmek mümkündür. Bu halklar arasında Koreliler, Polonyalılar, Almanlar, Yunanlılar, Türkler (Ahıska), İranlılar ve bazı Kafkas rejimin uyguladığı baskı ve tabi oldukları özel yerleşim politikası hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür halklarına rastlamaktayız. Bu halkların sürgünü, Kazakistan'daki yaşam koşullarıdır.²⁴⁸

Siyasî Baskı-Sürgün Tarihi Müzesi- Almatı

Almatı'daki Siyasî Baskı-Sürgün Tarihi Müzesi, 21 Ekim 2003 yılında eski KGB binasında, Adalet adı altında kurulan Siyasî Baskı Kurbanları Derneği'nin

²⁴⁸ K. Öskembayev, "Totalitarizm kasireti", **Ortalık Kazakistan Gazetesi**, 8 Eylül 2007, Sayı: 145-146.

girişimi ve Cumhurbaşkanı'nın emriyle açılmıştır. Müzenin açılmasını öneren bu derneğin başkanı Bekbolat Mustafin, o dönemi yaşamış ve sonradan bir müzeye dönüştürülmüş olan KGB binasının bodrumundaki hücrelerden birinde 14 yıl hapis yatmış bir kazaktır. Müzenin finansmanı devlet tarafından karşılanmaktadır. Müze açıldığı dönemde Merkez Devlet Müzesi'nin bir birimi olarak faaliyet göstermiş; 2004 yılında ise, Tarih Müzesi'ne bağlanmıştır. Müzede sergilenen malzemeler, Merkez Devlet Müzesi ile KGB arşivinden temin edilmiştir. Müze, Kazakistan'ın yakın tarihinin karanlık bir dönemini gözler önüne sermek amacıyla atılmış önemli bir adımdır. 1934 yılında inşa edilmiş olan KGB Binası, şehrin merkezinde, Karasay Batır ve Nauruzbay Batır (eski Dirjinski 3) köşesinde yer almaktadır. Bağımsızlık sonrası kurulan bu müze için seçilen KGB binası, müzenin sembolik önemini çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır. Bu bina, Kazakistan'ın Stalin dönemi baskılarını simgeler. Burası, birçok sorgulamanın yapıldığı ve rejim muhalifi olarak değerlendirilmiş kişilerin tutuklu olarak sorgulandığı ve hatta öldürüldüğü bir mekândır. Örneğin, önde gelen Kazak aydınlarından A. Baytursunov ile S. Seyfulin bu binada vurulmuştur. O dönemde tutuklananlar arasında yer alan birçok Kazak aydını, bu binanın bodrum katında bulunan hücrelerde sorgulanmış, hapis yatmış ve öldürülmüşler, bazıları ise Moskova'daki Lubyanka veya Kazakistan'daki Karlak çalışma kampına gönderilmiş ya da Sibiry'a sürülmüşlerdir. Müze binasının yer aldığı Dirjinski Caddesi (yeni adıyla Nauruzbay Batır), Sovyet dönemi boyunca birçok insanın KGB ile özdeşleştirdiği, geçmeye bile korktuğu, ürkütücü bir caddedir.

Müze yetkililerinin ifadelerine göre, insanların belleklerine yer etmiş bu korkutucu imaj, bağımsızlık sonrasında ve müze kurulduktan sonra bile kolaylıkla silinememiştir. O kadar ki, müzeyi ziyaret etmek veya müzeye malzeme getirmek dahi birçok Kazak için kolay olmamıştır. Müze yetkilileri, müzeyi tanıtmak ve ziyaretçi sayısını arttırmak için çeşitli faaliyetler ve duyurular yaptıklarını ifade etmekte; buna rağmen, yıllık ziyaretçi sayısının çok yüksek olmadığını ve müzenin çoğunlukla yabancılar tarafından gezildiğini belirtmektedirler.²⁴⁹ Müzeye dönüştürülmüş eski KGB binasının önüne geldiğinizde ilk dikkati çeken, müzenin

---

²⁴⁹ T. C. Medeyov, **Kazakistan Respublikasının Ortalık Memleketтік Muragatı**, (KP OMM), (KC Merkez Devlet Müzesi), Cilt I, Almatı 1997, s. 7.

sembolü olarak seçilmiş olan büyük bir Şanırak heykelidir. Binanın dışında yer alan Şanırak'a baktığımızda, kırık olduğu göze çarpar. Bilindiği gibi Şanırak, Kazak kültüründe son derece önemli bir anlama sahiptir. Göçebe hayatın önemli bir parçası olan söz konusu sembol, aileyi, aile bütünlüğünü ve ailenin sürekliliğini simgelemektedir.

Müze çalışanlarının ifadelerine göre, kırık bir Şanırak ile anlatılmak istenen, baskı döneminde Kazak ailesinin nasıl parçalandığıdır. Her ne kadar göçerlik günümüzde yaşayan bir Kazak geleneği olmasa da, Kazak toplumunun ve inşa edilen Kazak ulusunun en temel sembolik unsurlarından biri olmaya devam etmektedir. Müze iki kattan oluşmaktadır. Birinci kattaki salon 1905-1933 yıllarına, yani hem Çarlık döneminin son yıllarına, hem de erken SSCB dönemi baskı politikalarına ait görsel malzemeleri kapsamaktadır. 1905 -1917 yıllarını kapsayan kısımda Çarlık Rusyası'nın Kazak aydınlarına yönelik uyguladığı baskıcı politikalara ilişkin belge ve fotoğraflar yer almaktadır. Bu malzemelerde, günümüz Kazak milliyetçiliğinin Alaş hareketine dayandırıldığı ve Sovyet dönemi öncesinde Kazak millî uyanışının başladığının vurgulandığı görülür. Bu çerçevede milliyetçi Kazak aydınları tarafından çıkarılan Kazak gazetesine de yer verildiği göze çarpar. Birinci katta sergilenen belge ve resimlerin bir kısmı Kazak gazetesi ile Alaş hareketi mensuplarının Çarlık rejimine karşı verdikleri mücadeleye, 1916 ayaklanmalarının bastırılışına ve 1917-1920 tarihleri arasındaki kısa bağımsızlık dönemine ilişkindir. Alaş partisinin üyeleri ve faaliyetlerinin, Sovyet hükümeti ile çeliştikleri konuların ve onlara karşı uygulanan baskıcı politikaların ön plana çıkarıldığı belge ve fotoğraflara rastlanmaktadır. Halkın zor koşullarını anlatmak üzere Kazak aydınları tarafından Stalin'e yazılan mektuplar da sergilenen belgeler arasındadır. Günümüz Kazak milliyetçilerinden gelen talep doğrultusunda, daha da önemlisi Nursultan Nazarbayev'in de izniyle, Alihan Bukeyhanov ve Miryakub Dulatov gibi Kazak aydınların, M. K. Kozıbayev gibi tarihçilerin özellikle yüceltildiği görülür. Dahası, 1930'lardaki baskıcı Stalin politikalarının milyonlarca Kazak'ın ölümüne yol açtığı, arşiv belgelerine dayanılarak açıkça anlatılmaktadır. İşlenen konulardan bir diğeri ise, yerleşik hayata geçmek istemeyen Kazakların verdikleri mücadeledir. Ayrıca, Rusların Kazakistan'a yerleşmelerine, yerleştikleri yerlere ve sayılarına ilişkin veriler

sunulmaktadır.²⁵⁰ 1920'li yıllardaki açlık ve kötüleşen ekonomik koşullar sonucunda Kazakistan'dan göç etmek zorunda bırakılan Kazakların yaşam koşulları ve Kazak nüfusunun azalışı da belge ve fotoğraflarla anlatılmaktadır. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin kurulma sürecinde zenginlerin mallarının kolektifleştirilmesi, bunu gerçekleştirmek üzere kurulan komisyonlar ve bu politikaların neden olduğu yoksulluk, çeşitli belge ve fotoğraflarla sergilenmektedir. Bu bağlamda, 1932 yılında söz konusu olan büyük açlık dönemine önemli bir yer verilmiştir. Malzemeler, bu dönemde sadece zenginlerin değil, orta halli Kazakların da uğradığı haksızlıklar ve nasıl yoksullaştırdıklarını anlamak için yeterlidir. Zengin Kazakların mallarına nasıl el konulduğu bir diorama ile simgelenmektedir.

1929-1931 yılları arasında kollektifleştirme karşıtı işçi isyanları da yine bu nokta da ele alınan başka bir temadır. Ayrıca, Kazakistan'ın doğal kaynaklarının Rusya'ya götürülmesini eleştiren ve bunların Kazakistan'ın sanayileşmesi için kullanılması fikrini savunan Kazak aydınlarının da ön plana çıkarıldığı görülür. Kazak jeolog ve mühendislerin, doğal kaynakların bulunması ve çıkartılmasına yönelik yürüttükleri çalışmalara dikkat çekilmektedir. Kazakistan'da çıkan yer altı zenginliklerinin yerinde işlenmemesinin sakıncalarını vurgulayan Kazak mühendislerinin tepkileri ve Lenin'in sanayileşme projesine yönelttikleri eleştiriler, dikkat çekilen bir diğer noktadır. Bunların yanı sıra, Sovyet rejiminin baskıcı özelliğini en açık şekilde gözler önüne seren, Kazakistan'da rejim tarafından kurulan Karlag (Karaganda) ve Aljir (Astana) gibi çalışma kamplarının kuruluşu, amacı ve işleyişini anlatan belgeler ile bu çalışma kamplarına sürülenlerin sayılarına ilişkin verileri de görmek mümkündür. Müzenin ikinci katında, 1934-1986 yıllarına ait doküman ve objeleri kapsayacak olan ikinci bir salonun düzenleme çalışmaları halen devam etmektedir. Müze çalışanları, 1934 yılının Kazakistan'da sistematik bir baskının başlangıç yılı olarak kabul edilebileceğini; çünkü Sovyet rejiminin halk düşmanı olarak tanımladığı insanları cezalandırmak üzere kurulan komisyonların ve çalışma kamplarının bu döneme rastladığını belirtmişlerdir. Stalin'in emri ile kurulan bu komisyonlar, ülkenin kent ve köylerindeki halk düşmanlarını tespit etmek ve çalışma kamplarına sürmek yetkisi ile görevlendirilmişlerdir. Daha önce de

---

²⁵⁰ <http://www.interfax.kz/>

belirtildiği gibi, ikinci katta yer alacak salonun başlangıç yılı olan 1934 yılı, aynı zamanda KGB binasının inşa edildiği tarihtir. Bitiş yılı olarak seçilen 1986 yılı ise, çağdaş Kazakistan tarihinde önemli bir dönüm noktasına işaret eder. 17 Aralık 1986'da Almatı'da Kazakistan Komünist Partisi'nin yöneticiliğine Kazak Din Muhammed Kunayev yerine bir Rus'un, Genadii Kolbin'in atanmasına yönelik protesto gösterileri ve protestocuların öldürülmeleri, çok sayıda kişinin tutuklanması bu tarihte gerçekleşmiştir. Kazak toplumunun belleğinde önemli bir yere sahip olan bu olaylar, canlanan milliyetçiliğin ve millî bilincin adeta bir göstergesidir. 1934-1986 dönemi içerisinde, özellikle 1937-1938 yıllarının önemseneceği ifade edilmiştir; çünkü, sözkonusu yıllar, baskının en yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, 1941-1944 yılları arasında yaşanan sürgün dönemine de yer verileceği belirtilmiştir. Bilindiği gibi Kazakistan, bu dönemde gerek Kafkasya, gerekse Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinden sürülen birçok etnik grubun yerleştirildiği Sovyet Cumhuriyetlerinden biridir. Ayrıca, 1956'dan itibaren başlayan iyileştirme ve aklanma dönemine de yer verileceği belirtilmiştir. Diğer bir ifade ile baskı döneminde bu binada halk düşmanı olarak tutuklu bulunmuş, sorgulanmış, hapis yatmış veya öldürülmüş insanların yine aynı binada aklanmaları ve kahraman ilan edilmeleri söz konusudur. Müze yetkilileri ile yapılan görüşmelerde müzenin kurulmasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı vurgulanmıştır. En temel zorluk da, o döneme ilişkin eşya ve fotoğraf gibi kişisel eşya bulmaktır. O dönemde bütün mallara el konulduğu, eşya, kitap ve diğer belge ve fotoğrafların kaybolması veya yakılması nedeniyle sergilenen malzemeleri bulmakta güçlük çekildiği ve bazı ailelerin bu türlü malzemeleri kendi çocuklarına bırakmak istemeleri sebebiyle müze yetkililerine vermeye sıcak bakmadıkları belirtilmiştir.²⁵¹

Merkez Müze arşivinde toplanmış ve Sovyet döneminde varlığı bile birçok kişi tarafından bilinmeyen belgeler, bu müzede sergilenmektedir. Özellikle insanların anılarında ürkütücü ve uzak durulması gereken bir mekân olarak yer alan KGB binasının ziyaretçi çekebilmesi için çeşitli tanıtımlar yapılmaktadır. Bu yolla, yakın tarihin bilinmeyen yönlerinin açığa çıkarılması ve gençlere anlatılması

---

²⁵¹ **Jas Alaş Gazetesi**, Sayı: 17, (2 Mart 2010).

hedeflenmektedir. Siyasî Baskı ve Sürgün Tarihi Müzesi de bu anlamda Çarlık rejiminin son yıllarından başlayarak, başta Stalin dönemi olmak üzere Sovyet rejiminin tüm baskıcı politikalarını, Almatı ve civarında gerçekleşmiş somut olaylardan hareketle gözler önüne sermektedir.

Müze yetkilileri, müzenin bodrum katında yer alan hücrelerin ilerde müzenin bir parçası olarak sergilenmesinin planlandığını belirtmişlerdir. Halen bu hücrelerin kilitli tutulduğu ve müze yetkililerin bile girmesinin yasak olduğu ifade edilmiştir. Almatı'daki müzede, araştırmacılara yönelik kurulması planlanan bilgisayar merkezi projesi, bir yandan baskı döneminde kurban veren ailelerin kendi geçmişleriyle bir bağ kurabilmelerine olanak sağlamak, diğer yandan da, araştırmacılara, varolan arşiv belge ve bilgilerini sunmak gibi önemli bir hedef gütmektedir.²⁵²

6. 16 Ocak 1986 Tarihindeki Ayaklanma ve Bağımsızlığı İlan Etme

Çarlık devrinden beri Rus idarecileri arasında yaygın olan bir görüşe göre, Müslüman Türk halkları içinde İslam dinine bağlılıkları zayıf konargöçer hayat süren Kazak Türklerini Ruslaştırmak kolaydı.²⁵³ Ancak iki dillilik sayasetin okullarda uygulama yürütülmüştür ama Ruslar arasında teşvik edilmedi. Böylece Rus olmayan milletlerin ana dillerini unutarak Rusça konuşmasına çaba sarfedildi. Böylece Stalin devrinden başlayarak bilhassa Kazakistan'da Ruslaştırma çabaları yoğunlaştırıldı. 1980'lere gelindiğinde, Kazakistan'da yüksek okulların tamamında öğretim dili Rusça idi. bu durum, çocuklarının geleceğini düşünen aileleri onları Kazak Türkçesiyle tedrisat yapan ilkokullara değil, Rus dilinde eğitim veren okullara göndermelerine yol açtı. Böylece yeterince öğrenci bulamayan Kazak Türkçesinde tedrisat yapan okul sayısı 4.391 iken, 1986'da bu sayı 2.535'e kadar düştü.²⁵⁴ Diğer bir ifadeyle Kazak Türkçesinde eğitim veren 1856 okul kapanmıştı. Kazaklar SSCB'da bu konuda, yani Rusça bilmede Latviyalılar ile birlikte en ön safta yer alan halk olmuştu. Bu hususta, Slav asıllı Ukraynalı ve Beloruslardan da öndeydi. Orta

²⁵² <http://www.alashainasy.kz/?p=31759> (28.06.2010)

²⁵³ Mekemtas Mirzahmetov, **Kazak kalay Orıstandırıldı?**, Almatı 1993, s. 39.

²⁵⁴ M. Mirzahmetov, **a.g.e.**, s.41.

Asya'da Tajik ile Özbek, Türkmen ve Kırgız Türkleri arasında Rusça bilenlerin oranı yüzde 25-30 arasında, Kafkasya'da iyi eğitim almış Ermeni ve Gürcüler arasında dahi bu oranın yüzde 30-40 seviyesinde kaldığına bakarsak, Kazak Türklerinin Rusça konuşması için ne denli çaba sarfedildiği daha iyi anlaşılır. Ayrıca, 1959'da Kazakistan'da Kazak Türkleri nüfusunun yüzde 29.8'a kadar düşmesi ve Rusların oranının yüzde 42.7'ye kadar çıkması, Sovyet idarecilerinin Kazakistan'ı enternasyonalizm politikalarının başarıyla uygulanabileceği bir yer olarak görmelerine de yol açtı.²⁵⁵ Bunun neticesinde 1950'li yılların ikinci yarısında 1987 senesinde Martına kadar, Kazakistan'da Kazak Türkçesi'nin kullanımı azaldı. Onun yerini Rusça'nın aldığı görüldü. Kazak Türkçesini kuvvetlendirmekten söz açanlar "milliyetçilik" yapmakla suçlanarak, susturuldu. Bu devrede Kazak Türkçesiyle tedrisat yapan yüzlerce okul kapandı. Şehirlerde Kazak çocukları genel olarak Rusça eğitim gördü, bu sebeple bilhassa şehirlerde ana dillerini bilmeyen, fakat Rusça konuşan çocuklar çoğalmaya başladı. Böylece Kazakistan'da yaşayanların yüzde 0.8 kadarı yani 22.296 kişi ana dili olarak başka bir dili gösterdi. Bunların 21.378'i ise ana dili olarak Rusça'yı bildirdi.²⁵⁶ 1979 sayımında bu oran daha da artarak, Kazakların yüzde 1.4 yani 73.630 kişi ana dili olarak bir başka dili belirtmiş ve bunlarında 72.311'i Rusça'yı ana dilleri olarak gördüklerini söyledi. Ama Kazak Türkçesini ana dili olarak gördüğü halde, Rusça konuşmayı kolay bulanlar daha fazlaydı.

Kazakistan'da halk ekolojik problemlerden de rahatsızdı. Zira Sovyetlerin üretimde kullandığı geri kalmış teknoloji ve hatalı planlar tabiatın dengesini bozan tesirler meydana getirmişti. Bunun en çarpıcı örneğini Aral gölü teşkil etmektedir. Aral gölünü besleyen su kaynaklarının hesapsız kullanılması ve pamuk ile pirinç ekiminde ölçsüz davranılması, gölün 27.000 km²'lik alanının kurummasına yol açtı.

Göl suyunun tuzluluk oranı 3 misli arttı ve balıklar yaşamaz oldu. Ayrıca kuruyan göl yatağından rüzgârla savrulan tuzlar, göl çevresinin tabiatı ile iklimine menfi tesirler yaptı. Bu durum göl etrafında yaşayan Kazak Türklerinin sağlığını da olumsuz yönde etkiledi. Ölümler, bilhassa çocuk ölümleri çoğaldı. Bunun gibi dengesizlik Balkaş gölünde de meydana geldi. 1980'li yıllarda bilhassa 1985'te

---

²⁵⁵ a.g.e., 42.

²⁵⁶ B. Hasanov, **Ana Tili**, Ata Mura yayınevi, Almatı 1992, s. 167.

Kazak Türkü yazar ve aydınları, yetkilileri kuruyan Aral gölünün kara tarihini düzeltmek için tedbirler almaya çağırın yazılar yazıyordu. Ancak merkez bu konudaki ikazları ciddiye almıyordu. Bu durum Orta Asya'nın yerli halkları arasında Moskova'ya karşı birlikte hareket etme hissi uyandırıyordu. Kazak Türklerini rahatsız diğeri bir önemli ekolojik problem Kazakistan'ın Semey vilayetinde bulunan atom poligonunda yapılan denemelerin doğurduğu sorunlardı. Bölgede 1949 yılından beri yapılagelen atom bombası denemeleri sebebiyle atmosfere yayılan radyasyon neticesinde ortalama insan ömrü 10 yaş kısalmıştı. Kazakistan Onkoloji ve Radyoloji Enstitüsü Başkan yardımcısı Saim Balmukanov'un araştırmalarına göre, Semey'de 1969-1970 yıllarında 68.6 olan yaş ortalaması, 1979-1980'li yıllarında 58.8'e gerilemişti. Ayrıca 1980'li yıllarda dünyaya gelen bebeklerde zihni ve bedeni özürler artmıştı. Kadınlar arasında anemi (kansızlık) vakaları çoğalmıştı. Daha birçok hastalıklar ortaya çıkmıştı.

Nükleer denemelerin yol açtığı sorunları ele alan kuruluşları 1986'dan evvel vardı. Meselâ, 1980'li yılların başında kurulan "Milletlerarası Nükleer Savaşa Karşı Doktorlar Komitesi"nin Kazakistan şubesi 1985'te teşkil edilmişti. Bu komitenin maksadı nükleer denemelere karşı bildirimler yayınlamak, nükleer felâketlerin önlenmesi yolunda çareler önermek ve konferanslar düzenlemektir. Ama ne yazık ki, Sovyet hükümeti tarafından kurulan bu resmî kuruluşun o yıllarda nükleer denemelere karşı samimi bir muhalefet gösteremeyeceği aşikârdır. Kazakistan halkının Semey'deki denemelere karşı esas tepkisini Olcas Süleymanov'un liderliğinde 1989'da kurulan "Nevada-Semey Anti-Nükleer Hareketi" dünya kamuoyuna duyurdu ve Kazakistan Parlamentosunun atom poligonunu kapatmasında etkili rol oynadı. Daha sonra, perestroykanın gittikçe serbestleşen ortamından faydalanılarak Kazakistan'da kurulan ilk özel dernek ve teşkilâtların ekolojik amaçlı olması, çevre sorunlarının Kazakistan halkının hayatında ne dereceli önemli yer aldığı bir göstergesidir. Khruşçev döneminde Kazakistan'da siyasî kadroları geniş ölçüde Ruslaştırıldı. Bakır toprakları tarıma açma ve işleme bahanesiyle yüzbinlerce Rus Kazakistan'a yerleştirildi. Böylece Kazakistan'ın kuzeyinde yer alan, ahalsinin çoğunluğunu Rusların teşkil ettiği ve ülkenin en verimli topraklarına sahip bu bölgedeki beş eyaletin Rusya Federasyonuna katılması ve hatta Kazakistan'ın birlik cumhuriyeti statüsünün, Rusya Federasyonuna bağlı otonom cumhuriyet sindirilmesi

ihtimali dahi gündeme geldi. Kazaklar Khruşçev döneminin sona ermesinden sonra, bilhassa Konayev'in liderliği sırasında Ruslara kaptırılan mevkileri tedricen geri aldı. Gorbaçov, büyük ihtimalle, Kolbin vasıtasıyla bu kaybedilen konumu tekrar kazanmak amacını güdüyordu.²⁵⁷

Kazakistan KP MK'sinin Kolbin'in tayini ile ilgili kararı, radyolardan 16 Aralık günü saat 15.00'ten itibaren duyurulmaya başlandı. Aynı günün akşamı, Almatı içişleri idaresi KBG'ye yerli halk arasında genel kurul kararından rahatsızlıklar olduğu yolunda duyumlar gelmeye başladı. Bilhassa perestroykanın imkânlarına iyice inanmış gençler, öğrenciler ve işçiler arasında, Kolbin'in Kazakistan KP MK I. sekreterliğine seçilmesi ateşli tartışmalara yol açmıştı. Kazakistan Parlamentosu Araştırma Komisyonu'nun raporuna göre, 17 Aralık sabahı Merkez Komitesi binasının önünde Cumhuriyet alanına gençler toplanmaya başladı. Önceleri ellerinde pankartlar bulunan gençlerin sayısı 200 kişi civarındaydı. Fakat daha sonra bu sayı gittikçe artmaya başladı.²⁵⁸ Öğleye doğru gençlerin sayısı beş bine yaklaştı. Göstericilerin ellerinde "Kazakistan'a Birleşmiş Milletler'de vekillik verilsin!", "Çin'e katılmak istiyoruz", "Amerika bizimle, Ruslar bize karşı", "Kolbin Rusya'ya geri dön", "Kazakistan Kazaklarıdır" gibi yazıların yanısıra "Her halka-kendi lideri", "Lenin'in milliyet politikası yaşasın" yazılı pankartlar ve Lenin'in resimleri vardı. Kolbin'i protesto olayları sadece Almatı'da meydana gelmedi. Kazakistan'ın Cezkangan Karagandı, Taldıkorgan, Arkalık, Kökşetav, Sarıözek, Talgar, Pavlador ve Çimkent'te gibi başka yerlerde de gösterileri ve yürüyüşler yapıldı. Kazak gençlerinin protesto hareketi, Kazakistan'a komşu kardeş cumhuriyetlerde olduğu gibi başka Sovyet Cumhuriyetlerinde de duyuldu ve hemen destek gördü. Kazak gençlerinin ayaklanması Sovyetlerin millî duygu ve düşünceleri bastırarak, yerine enternasyonalizm veya Sovyet Adamı yaratma çabalarının temelsiz olduğunu da ispatlamıştır. Çünkü Sovyet ideologlarına göre, yerlekiş kültüre sahip olmayan Kazakları, diğer Sovyet halklarına göre, enternasyonalizm eğitiminden geçirmek daha kolay olacaktı ve bu sahada da epey mesafe kat edildiğine de inanıyorlardı. Orta Asya devletlerinin üzerinde bu beklenti Sovyetler tarafından bekleniyordu. Ancak hiç beklenmeyen Kazaklardan ilk ciddî demokratik talep Aralık

²⁵⁷ **Almatı 1986 Celtoksan 3 Kitap**, Almatı 1992, s.3.

²⁵⁸ Nursultan Nazarbayev, **Adiletin Ak Colı**, Almatı 1991, s. 199.

Olaylarıyla Kazaklardan gelmişti. SBKP 70 yıllık tarihinde hiç yapmadığı bir şeyi yaparak, Almatı Olayları ile ilgili olarak tüm Kazak halkını milliyetçilikle suçladı. Fakat SBKP aradan dört yıl geçtikten sonra 1990'da bu kararının hatalı olduğunu kabul etmek zorunda kalacaktı. Almatı Olaylarından sonra gözüaltına alınanlardan %99'u mahkemeye sevk edildi. Bunların %80'i millî ve ırkî eşitliği bozmakla veya huzursuzluk çıkarmakla suçlanarak, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ceza Kanunu'nun 60 ve 65. maddelerine göre cezalandırıldılar. Muhakeme sonucunda, %99 kişinin ikisi idama, 83 kişi 1.5 yıldan 15 yıla arasında değişen hapis cezalarına ermemiş gençlerdi. Olayın sorumluluklarını bulmak için komisyon kuruldu. Bu komisyonun başkanlığına Kazakistan KP Kontrol Komitesi başkanı M. S. Solomentsev tayin edildi. Onları kontrolü sonucunda haksız yere Kazak gençlerini okuldan ve işten attılar, çeşitli cezalarla cezalandırıldı. Almatı olayları ile ilgili olarak 707 kişi geçici olarak hapsedildi. 1.400 kişiye ihtar cezası verildi. 53 kişinin Komünist Partisi üyeliği fesh edildi. Parti disiplinine uymadığı için 210 kişi ceza aldı. Kazakistan KP Gençlik Örgütü Komsomoldan 758 kişi ve Yüksek Okullardan 266 öğrenci atıldı. 1.164 kişi Komsomol örgütünde çeşitli cezalar aldı. Bununla beraber ceza sadece aralık olayına katılanlara değil onun yakınlarına da verilmişti. SSCB Halk Temsilciler Meclisinde, 1986 Almatı Olaylarını araştırma komisyonu kurulmadı, ama Kolbin Halk Temsilciler Meclisinin Haziran ayındaki toplantısında, SSCB Halk Kontrol Komitesi Başkanlığına seçildi ve Kazakistan'daki görevinden alındı. Onun yerine Kazakistan KP MK I. sekreterliğine Nursultan Nazarbayev seçildi.²⁵⁹ Fakat, Kazak gençlerin Almatı ayaklanması Gorbaçov için iyi bir ders olmuştu. 1989'da SSCB Halk Temsilciler Meclisinin Kolbin'i Moskova'da Halk Kontrol Komitesinin başkanlığına atamasından sonra, Kazakistan KP MK'nin yeni genel sekreter adayını belirlemede Gorbaçov, sadece Kazakistan Parlamentosu'nun önde gelen temsilcilerinin bu konudaki görüşlerini almakla kalmadı, aynı zamanda, Kazakistan aydınlarının ve hatta sokaktaki vatandaşın yeni sekreterliğe kimi uygun gördükleri hususunda görüşlerine müracaat etti. Bunların sonucunda, N. A. Nazarbayev'i 1989 Haziranında Kazakistan KP MK I. sekreterliğine aday olarak göstermek zorunda kaldı. Almatı olayından sonra Kazaklar kendilerinin doğal

---

²⁵⁹ K. Abdulvahap., **Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları**, Ufukötesi yay, İstanbul, 2006. s. 108-109.

liderlerine kavuşmuşlardı. Eğer Kazakistan'da 1986 Ayaklanması olmasaydı Kazaklar kendi bağımsızlığına kavuşamayacaktı ve 1991'de kazandıkları bağımsızlığını ilan edemezdi. 1991'de ise Kazakistan kendi bağımsızlığını ilân etmişlerdi, bunun aynısı diğer Orta Asya devletlerinde de olmuş olup kendi bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi.

SONUÇ

Kazakistan 1991’de tam bağımsızlığına kavuşana kadar XVIII. yy’dan beri süre gelen Rus işgali ve sömürmesine maruz kalmıştır. Kazak halkı bu sömürgeciliğe karşı birçok defa ayaklanmıştı. Bu ayaklanmaların sebepleri Rusların, işgal ettikleri Kazakların ülkesinde sömürgeleştirme siyaseti uygulaması idi. Kazak topraklarının bütün imkânlarını ellerine almak için getirdikleri göçmenleri yerleştirerek bir koloni düzeni meydana getirmişlerdir. Rus kalelerinin inşası, yerli Kazakların göçe zorlanması, Kazakların diline, dinine ve yaşayışına müdahaleler Rus siyasetinin temel özellikleri olmuştur. Bu süre içerisinde Kazak halkı sadece siyasî ve ekonomik anlamda değil toplum için en tehlikeli olan kültür ve sosyal anlamda da sömürülmüştür. Rusların steplere “medeniyet” götürüyoruz bahanesiyle uzun yıllar boyu sinsice sürdürdükleri Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikası Kazak halkını neredeyse yok olma eşiğine getirmiştir. Göçmen yerleştirme politikasının sonucunda Kazak topraklarında ikamet eden Rus nüfusu hemen hemen Kazak halkı ile aynı orana yaklaşmıştır. Tarihleri boyunca hür ve bağımsız yaşayan Kazak halkı kendi topraklarında Rus halkının esiri durumuna düşmüştü. Hatta Kazak dilinde eğitim yerine Rus dilinin öğrenilmesi şart koşulmuş, Kazak tarihinin araştırılıp okutulması yerine Rusya tarihi ön plana çıkarılmıştır. Kazak tarihi hakkında verilen bilgiler ise totaliter sisteme uygun şekilde çarpıtılarak verilmiştir.

1991 yılında Kazak Türklerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerine kadar geçen yüz yıllık dönem içerisinde özellikle 1920 yılındaki ezici rejimin baskıları ve çekilen acılar, 1929–1933 yıllarında SSCB’de bolluk varken yaşanan suni açlık, 1937–1938 yıllarında Kazakistan’da girişilen kollektifleştirme kampanyasını, Stalin yönetiminin 1937-1938 yıllarının kapsayan baskı ve cezalandırma dönemi tüm Kazak aydınları ve halk öncülerinin tektek veya toplu, açık veya gizli idamları Kazakistan tarihinin en dehşetli sayfalarını teşkil eder. Bu dönemde Kazakların direnişi kırılmış ve Sovyet hükümeti ülkeye tamamen egemen olmuştur.

1927–1953 yılları arasında ise SSCB hükümeti’ne karşı “halk düşmanı” denilerek suçlanan 103 bin kişi siyasî sürgüne gönderildi. Bu siyasî suçluların 25 bini daha sonra idam edildi. Bu süreçte Stalin’in tam desteğini almış olan dönemin SSCB Kazakistan Komünist Partisi sekreteri F. Goloşekin açlık ve katliamlar sürecinin en

büyük aktörü oldu. Goloşekin'in yaptırımları ülkenin kuzeyindeki bereketli topraklarda üretimi engelledi. 1920'lerde nüfusun neredeyse 5 katı fazla olan büyük baş hayvanlar toplu olarak kesildi veya yok edildi. Bunların temelinde Kazakistan'da uygulanan kör siyaset ve "küçük ihtilal" planı vardı. Bu ihtilalin amaçları arasında Orta Asya'nın güçlü ve zengin Kazak beylerini ortadan kaldırmak, zenginleri halk düşmanı ilan ederek ve sürgüne gönderme sürecinin başlatılması vardı. Nihayetinde 700'e yakın beyin malları, hayvanları ve toprakları ellerinden sorgusuz sualsiz alındı. Göçebe bozkır hayatına sahip Kazak halkı güç kullanılarak yerleşik düzene geçirildi. Elinden meraları ve hayvanları alınan göçebe halk kırılıp yok olmaya başladı. Korkunç bir sonun kurbanı olan, dağlarda ve yaylalarda aç susuz ve yemsiz bırakılan 40 milyondan fazla büyük ve küçükbaş hayvan sahipsizlik ve bakımsızlıktan telef oldu. 1927–1932 yılları arasında halkın başlıca besin kaynağı olan hayvanlarının telef olması ve ölüme terk edilmesi sonucu hayvanların tüm ülkedeki sayısının 4 milyona düşmesiyle açlık süreci başlamıştır. Tarihî kaynakların ve canlı şahitlerin anlattıkları ise tam bir vahşet ve korkuyu ortaya koymaktadır. Geçimini hayvancılık ve topraklarının mahsulüyle sağlayan zengin Kazak halkı 1927–1932 yılları arasındaki 5 yıllık bir süre zarfında önce mal, mülk ve hayvanları ellerinden alınarak yoksul bırakıldılar. Daha sonra ülke genelinde başlayan açlık sonucu büyük çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan binlerce kişi toplu ölümlere maruz kaldı. Köy ve kasabalarda yaşayan 50 ile 100 bin kişilik nüfusun günde 30–80 kişiye kadar ölü verdikleri artık ölüleri gömmenin imkânsız hale geldiği ve sonunda halkın başka ülke topraklarına göçtüğü bilinmektedir. 1932 yılından sonra onlarca köy haritadan silinmiştir. Ülkede kalan Kazak halkı bu kıtlık sonrasında SSCB rejiminin gereğini yerine getirmek zorunda bırakıldı. 1933 yılına açlıktan ölen Kazak Türkünün sayısının 2 milyon 300 bin kişiydi. Bu tarihî trajedi Kazak halkı tarafından "Kızıl Kırgın Kurbanları" olarak anılmaktadır. Bu ölüm oranı o yıllarda Kazakistan nüfusunun %54'üne denkti.

Ülke çapında bu yıllar zarfında yaklaşık 80 bin kişinin katıldığı büyük ayaklanmalar yaşandı. Bu olaylarda 5.551 kişi Stalin'in gizli polis servisi tarafından tutuklandı ve 883'ü anında idam edildi. Kalanlar ise sonu bilinmeyen bir hayata kurban gitti. 1936–1937 yıllarına gelindiğinde Kazak millî şahsiyetleri ve

aydınlarının halk üzerinde bağımsızlık, düşünceleri önem kazanmaya ve sahiplenilmeye başladı.

Millî ruhu doğuran yazar ve şairlerin güçlü eserleriydi. Adeta kılıçtan etkili olan bu yazar ve şairler halkın korkularla sindirilmiş ruhlarını canlandırarak kendine getiriyordu. Ana dil, Turan egemenliği, bağımsızlık konuları tüm ülkeyi etkisi altına almaya başladı. Bu yazar ve şairlerin başında İstiklâl savaşında kendi ülkesi işgal altındayken Mustafa Kemal ve Türkiyeli kardeşlerine hitaben “Alıstağı Bavırana” (Uzaktaki Kardeşime) adlı şiirini yazan Mağcan Cumabayev, Ana dil ve Kazak Halk pedagojisinin temellerini atan Ahmet Baytursunov, İlyas Cansugirov, Beyimbet Maylin, Mıryakub Dulatov ve Saken Seyfullin gelmekteydi. Halkının gözünü açarak karanlık bir dünyada yaşamasını istemeyen ve millî duyguları uyandıran bu kalemler SSCB hükümetince “halk düşmanı” ve Turancılık hareketiyle halk düşmanı ilan edilerek kurşuna dizildiler. Sonuç olarak geçtiğimiz yüzyılda emperyalistlerin pençelerinde bu ağır azabı çekmeye mahkûm edilen Kazak halkı ve diğer Türk Cumhuriyetlerindeki kardeşleri o acı günleri geride bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Архив ДКНБ РК по г. Алматы. Ф.6. Д.011494. Т.1. Л.128-134. Л.314-330.

[Kazakistan Cumhuriyeti DKNB (Millî Güvenlik Komitesi Departmanı) Алматы Şehri, Arşivi F.6 D.011494. T.1 L.128-134. L.314-330. Aslı. (Габбасов Халиль Ахмеджанулы. Halil Ahmedcanoğlu Gabbasov)].

Архив ДКНБ РК по г. Алматы. Ф.6. Д.011494. Т.2. Л.115-121. [Kazakistan

Cumhuriyeti DKNB (Millî Güvenlik Komitesi Departmanı) Алматы Şehri, Arşivi F.6 D.011494. T.2 L.115-121. Aslı. (Ж. Аймауытов, С. Аймауытов).]

Архив КНБ РК. Арх. № 011494. Т. 1. Л.11. Л.97-107. Подлинник. [Kazakistan

Cumhuriyeti KNB (Millî Güvenlik Komitesi) Arşivi № 011494. T. 1. L.11. L.97-107. Aslı. (М. Дулатов, M. Dulatov)].

A.O.R (Ekim İhtilâli Arşivi), Fon XXIX-24/VII, S,103.

Güney Kazakistan Sürgünler Müzesinin Özel Arşivi (GKSMÖA)

Kazakistan Cumhuriyeti Millî Emniyet Komitesi Arşivi, d.124, cilt 6.

Kazakistan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Arşivi (KCMGA)

Kazakistan Millî Arşivi (KMA)

B. YAYINLANMIŞ BELGELER

Martinenko. Nikolay., Alaş Orda, Sbornik Dokumentov (Dokümanlar kitabı),

Almatı, Aykap yay, Nisan, No:1, Almatı, 1997.

C. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER (Kitap ve Makaleler)

Abdakımoğlu, A., **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 1997.

Abdeşev, M. E., **Alaş Orda Ministrleri**, Almatı, 2008.

Abdiğapov, E., **Kazakhstan**, Çimkent, 1997.

- Abdirov, M. J., **İstoriya kazaçestva Kazahstana**, Almatı, 1994.
- Abuseyitova M. H., Masanov. N. E., **İstoriya Kazakistana I Tsentralnoye Azii**, Almatı, 2001.
- Abuseyitova, G., **İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Azii** (Orta Asya ve Kazakistan Tarihi), Dayk Press, Almatı, 2001.
- Abdulvahap, K., **Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları**, Ufukötesi yay, İstanbul, 2006.
- Alekseenko, A. N., **Naselenie Kazahstana (Kazakistan Nüfusu)**, Almatı, 1993.
- Almatı 1986 Celtoksan 3 Kitap**, Almatı 1992.
- Amanjolova, D., **Alaş V Etnopolitiçeskoj İstorii Kazahstana**, Almatı, 2009.
- Amanşayev, E.; Nurğali, R., **Alaş jane Avezov (Alaş ve Avezov)**, Jazuşı yay, Almatı, 2007.
- Asfendiyarov, Sancar, **Kazakistan Tarihinin Oçerkteri**, Almatı, 1994 Gılım yay.
- Ayagan, Burkit, **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 1998.
- Ayagan, Burkit, **Tsentralnaya Aziya v sostave Rosiyskoj İmperii, Kazakskaya Entsiklopediya**, Almatı, 2004.
- Baymirza, Hayit, **Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul, 1987.
- Cirençin, K. A., **Politiçeskoe Razvitie Kazahstana v XIX v Naçale XX Vekov**, Almatı, Kazak Universiteti Yayınları, 1996.
- Conquest, Robert, **The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror-Famine**, London, 1986.
- Çokay, M.; Koşım-Nogay, B. S., **Türkistan'ın Acı Kaderi**, der. Almatı, 1992. Zev. Katz, **Kazakhstan and the Kazakhs, Handbook of Major Soviet Nationalities**, London, 1975.
- Dulatov, M., **Uyan Kazak!**, Almatı, Gılım yay, 1991.
- Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar** (Kazakistan İlimler Akademisi) (çev: Abdulvahab Kara), Selenge yayınları, İstanbul, 2007.
- Esmagambetov, K., **Kazaklar Yabancı Edebiyatta**, Atamura-Kazakistan yay., 1994.
- General Paul Tubert, **L' Uzbekistan, republique sovietique (Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti)**, Paris: Editions du Pavillion, 1951.

- General Paul Tubert, **Ouzbekistan, republique sovietique (Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti)**, (Partisi Editions du Pavillion, 1951).
- Gündüz, A., **1917 Bolşevik İhtilâl inin Türk Dünyasındaki Yansımaları. İstoriia Sovetskogo Gosudarstva İ Prava Uzbekistana**, Taşkent, 1993.
- Jambılov, D., **Sayasattanu**, Jetı Jargı yay, Almatı, 2008.
- Jindrich, Kucera, “**Soviet Nationality Policy: The Linguistic Controversy**” (Sovyetlerin Milliyet Siyaseti: Dil Dâvâsı), **Problems of Communism**, Cilt III, No:2, 1954.
- John, D., **Littlepage, In search of Soviet Gold (Sovyet Altınlarının Peşinde)** (New York: Harcourt, Brace Co,1938).
- Karkara Aibati, (Kaynaklar İle Belgeler)**, Almatı, 1995.
- Karkara, Aibati, **Kaynaklar ve Belgeler**, Almatı, 1995.
- Kastelskaya, Z. D., **İz İstorii Turkestanskogo Kraya (1865–1917)**, Moskova, 1980.
- Kayabal, İsmail; Arslanoğlu, Cemender, **Orta Asya Türklüğünün Tarihî ve Bugünkü Durumu**, Ankara, 1978.
- Kaynak Sovyet Hükümetinin Kararları**, cilt 10, Moskova, 1979.
- Kazakhsmaia SSR, Bolshaia Sovetskaia Entsiklopediia (BSE) SSSR, ve SSSR v Tsifrakh. Statisticheskii Shornik**, (Moskova: Gos. Statisticheskoe izd., 1960) cilt I, basım.
- Kazakistan Tarihi (Yıllıklar)**, Almatı, 1994.
- Kazakistan tarihi**, 1989, Almatı.
- Kazakistan Tarihi**, Cilt: I, Almatı, 1992.
- Kazakistan Tarihi**, Cilt: III, Almatı, 1998.
- Klimoviç, L. İ., **İslam v Tsarskoy Rossii**, Moskova, 1936.
- Koldasova, R., **Kos Kurbandık Kitapta, Kan Cürekti Kaygılım.** (Kurastırğan Hanbibi Esenkarakızı), Çimkent, “Ordabası” 2006.
- Koygeldiyev, A., **Alaş Hareketi**, Almatı, 1995.
- Koygeldiyev, M. K.; Polulyah, V. İ.; Tleubayev, Ş. B., **Krasniy Terror** (Sbornik Dokumentalnih Materialov Politicheskikh Repressiyi 20-50-h godov XX.veka), Almatı, 2008.
- Koygeldiyev, M., **Kazak Demokrat Aydınlarının 1905-1907 yıllarındaki Umumi-Siyasî Faaliyetleri** (yayınlanmış doktora tezi) Almatı, 1994.

- Koygeldiyev, M., **Kazakistan Tarihi**, Almatı, 1994.
- Kozıbayev, M., **Kazakistan Tarihi**, cilt II, Almatı, 1996.
- Kozıbayeva, İ., **Kazakistan tarihi**, Cilt: II, Almatı, 1995.
- Kozina, B. B., **Demografiçeskaya İstoriya Kazahstana**, Karaganda, 2007.
- Kukuşkina, A. R., **İstoriya Sozdaniya i Funktsionirovaniya Akmolinskogo Lagerya Jen "İzmennikov Radını" (30-40 godı XX veka)**. ("Dissertatsiya na soiskaniye uçonoy stepeni kandidata istoriçeskikh nauk"), Karagandı, 2000.
- Latsis, O., **Voyti iz kvadrata**, Moskova, 1989.
- Lenin, V. İ., **Şıgarmalar Tolık Jinagı**, cilt 43, Moskova, 1990.
- Lifşits, M. A., **Nravstvennoe znaçenie Oktyabrskoy revolyutsii, İzobrazitelnoe izkustvo**, Moskva, 1988.
- Milner, Gulland, **Atlaslı Büyük Uygarlı Ansiklopedisi, "Rusya ve Sovyetler Birliğı tarihi"**, Yay. İstanbul İletişim, 1993 (çev: Nikolay Dejevskiy; Mehin Çulnaoğlu).
- Mırzahmetov, M., **Kazak kalay Orıstandırıldı?**, Almatı 1993.
- Monteil, V., **Sovyet Müslümanlar**, İstanbul, 1994.
- Monteil, Vincent **Essai sur L'İslam en URSS," Revue des etudes islamiques**, cilt XX, 1952.
- Медеуов. Т. Ж, "Қазақстандағы колхоз құрылысының соңғы кезеңі: дағдарыстан шығу жолдарын іздестіру тәжірибесі", **Akikat Gazetesi**, Sayı: 7, Çimkent, 1981.
- Nazarbayeva, Gulmira ve Abcanov, Hankeldi, **Kazakistan Tarihi ile Kaderi**, Kitap yay, 2003.
- Nazarbayev, N., **Adilettin Ak Colı**, Almatı 1991.
- Nestor, Korol, **Kazakistan'ın Şu Bakır Toprakları**, Marquette University Slavic Institute Papers, No:14, 1962.
- Nikolay, B., **İstoriya SSSR (SSCB Tarihi)**, Moskva, 1989.
- Nurpeysov, N., **Önsözüyle Kazakistan**, (Moskova: Sotsegiz, 1936) Çimkent, 1992.
- Nusunbekov, A. N., **Obyedinenie Kazahskih Zemel V Kazahskoy SSR**, Almatı, 1953.

- Olcott, M. B., “The Collectivization Drive in Kazakhstan”, **The Russian Review**, 1981.
- Olcott, M. B., **The Kazakhs**, Stanford, California, 1987.
- Ostroumov, N., **Turkestanskoy Uçitelskoy Seminarii za 25 let ego Suşestvovaniya**, Taşkent, 1904.
- Paul B. Henze, **II Dünya savaşına kadar Orta Asya’daki ekonomik gelişme**, **Journal of the Royal Asian Society**, cilt 37, 1950.
- Pipes, Richard, **Russia Under the Bolshevik Regime**, New York, 1993.
- Reşeniya Partii İ Pravitelstva Po Hozyayistvennım Voprosom**. Cilt 3. Moskova 1968.
- Rıskulov, N., “1916 yılı Kazakistan’daki Millî Ayaklanma”, **Belgeler ve Kaynaklar**, Almatı, 1947.
- Rıskulov, T., **İhtilal ve Türkitan’ın Yerli Halkı**, Taşkent, 1925.
- Rıskulov, T., **Seçme Belgeler**, Almatı, 1984.
- Rızkulov, T. R., **Kırgızstan**, Moskova: Ogiz, Sotsegiz, 1935.
- Rızkulov, T. R., **Kazakhstan (Moskova: Ogiz, Sotsegiz, 1935)**, Almatı, 1998.
- Rahimbaev, **Uzbekskaiia SSR, Malaia Sovetskaia Entsiklopediia (MSE)**, Birinci Basım, cilt IX.
- Rywkin, M., **Asya’daki Rusya** (çev: Behzat Tanç) İstanbul. Boğaziçi yay.
- Rywkin, Michael, **Asya’daki Rusya**, İstanbul, 1975.
- Sakenova. G., **Kazakistan’daki “Alaş” Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye’deki Millî Kurtuluş Hareketi İle Mukayesesi (1917-1923)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2002
- Saray, M., **Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul, 1988.
- Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004.
- Saray, M., **Türk-Rus Münasebetlerinin Analizi**, M:E:B. Yay. İstanbul 1998.
- Sarsembeyna, K. K., **1925-38 yy. Kazakistan’da Siyasî Suçlu Bayanların Tarihi:** (Doktora çalışması) Almatı, 2004 ve **“Sbornik Zakonodatelnih i Normativnih Aktov o Represiyah i Rabilitatsi Certf Politictskih Repressi- Moskova”**, Respublika yay., 1993.
- Serge, A.; Zenkovsky, **Rusya’da Pan Türkizm ve Müslümanlık** (çev: İzzet Kantemir), İstanbul, 1990.

- Seton-Watson H., **Soviet Nationality Policy (Sovyetlerin Milliyetler Siyaseti)**, The Russian Review, cilt XV, No:I, Ocak 1956.
- Seyfullin. S., **Tar Jol, Taygak Keşû, (Dar jol, Dönüp geçmek)**, Almatı, 1960.
- Sotsiad'no-Kul'turny Oblik Sovetskikh Natsiy: Po Materialam Etno-Sotsiologičeskogo İssledovaniya**, Moskova, 1986.
- SSCB Adalet Komiserliği, Troçkistlerin ve Sağcıların Anti-Sovyet Cephesi (Duruşma Raporları)**, verbatim report, Moskova, 1938.
- Şanin, T., **Çetire modeli razvitiya sovetskovo selskovo hozyaystva**, Moskova, 1987.
- Şayahmetov, N. U., **Kazakistan Tarihi**, Almatı Kitap Yayınları, Almatı, 2002.
- Şayahmetov, N. U., **Kazakistan Tarihi**, Almatı Kitap Yayınları, Almatı, 2003.
- Şaymuhanov, D. A.; Şaymuhanova, S. D., **KarLag** // Karagandı. 1997.
- Taha, A., **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye**, Cilt: I, İstanbul, 1976.
- Tasimbekov, A., **Jan dausı. ALCİR Arhipelagi**, Almatı, "Calın" 1994. ("Bütün din okulları 1928 yılında kapatılmış olup, çarlık imparatorluğunda 1913 yılındaki 25 000 camiden (ayrıca Buhara Emirliği ve Hiva Hanlığındaki birkaç din de dahil) 1943 yılına gelindiğinde ancak 1200 tanesinde ibadet ediliyordu").
- Togan, Z. V., **Bügünkü Türkili ve Türkistan ve Yakın Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1981.
- Tursunbaev, A. B., "Torzhestvo Kolhoznogo İstoria V Kazakhstane", **Oçerk İstorii Kollektivizatsii Sel'skogo Khoziaistva V Soyuznih Respublikakh**, Moskova, 1963.
- Tursunbaev, A. B., **Kollektivizatsia Sel'skogo Khoziaistva Kazakhstana**, cilt I, Alma-Ata, 1967.
- Vincent, Monteil, **Sovyet Müslümanları**, Londra, 1993 (Rusçaya çev. Mikayloviç A.)
- Volobuev, Pavel, **Oktyabr 1917: Veliçayşee Sobiytie Veka İli Sotsialnaya Katastrofa? (Ekim 1917: Asrın Büyük Olayı mı, Toplumsal Bir Felaket mi?)**, Politizdat, Moskva, 1991.
- Yakub, M., **Mırzaşölm- Mırza Ehm**, Al-Farabi yayın evi, Almatı, 1998.

Yıllıklar: Kazak SSR Tarihi/ Köne Zamannan Bugünge Deyin, cilt: IV, Almatı, 1981.

Yiğit, V.; Zima, F., **Poslevoennoe obştestvo: golod i prestupnost oteçesvennaya istoriya**, 1995.

Yuriy, S., **Bolşeviki Prihodyat k vlasti: Revolyutsiya 1917 goda v Petrograde (Bolşevikler İktidara Geliyor: Petersburg'ta 1917 Devrimi)**, Politizdat, Moskva, 2001.

Zenkovsky, S. A., **Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık** (çev İzzet Kantemir) İstanbul, 1990.

Hasanov, B., **Ana Tili** Ata-Mura, Almatı 1992.

Ç. SÜRELİ YAYINLAR (Gazete Ve Dergiler)

Alihan Bökeyhanov, **Kazahstanskaya Pravda Gazetesi**, Ağustos, 1996.

Alaş Vatandaşları Gazetesi, “Çin yerine göç edenler Kırgızlara yardım etmeye seslenen makale”, **Kazak Gazetesi**, 1917, No: 233, Haziran 11.

Aralbaeva, S., “Ardagim, aibarim edi?”, **Almatı akşamı Gazetesi**, 1990.

Askarov, “Yer arayan Kazaklar”, **Kazak Gazetesi**, 1913, No:5, 9 Mart. (Açık: Göç etme Siyasetine karşı Kazakların Samarkand'a göç etmesi).

Aymayıtov, J., “Gıda Maddeleri Kararı”, **Kazak**, Sayı 243, Eylül, 1917, (Açık: Gıda maddeleri Komitesinin işleri hakkında).

Aymayıtov, J., “İsteğe Cevap”, **Kazak Gazetesi**, 1916, No:180, 10 Mayıs. Mak: (Açık: Din hakkında zekat, pitre, sadakayı kimlere vermek gerekti hakkında anlatmak).

Akikatı gazetesi, Çimketn, 1989 Sayı: 5, s. 21.

Bababekov, H. N., “Rusya Orta Aziyanı Basıp Alganı?” **Kırgızistan Madaniyatı Gazetesi**, Sayı 49, 1990.

Bağısbayeva, Maya, “Esteligi ”, **Jas Alaş**, 9. Eylül, 1993.

Baytursınov, A., Bökeyhanov, A., Dulatov, M., Alihan, Axmet, Mirjakıp; Mak: “Alaşın Vatandaşları!”, **Kazak Gazetesi**, 1916, No:192, 11 Temmuz. (Açık: Ağır İşlere kişiler zorla alınacak kararının Kazak işçileri üzerindeki etkisi hakkında).

- Baytursunov, A. “Yardım Komitesi”, **Kazak Gazetesi**, 1915, Sayı, No:107, Şubat 27, No: Şubat 28, Mak: “Aç ve hiçbir şeyi olmayan fakirlere yardım edecek Komiteler Kurmak hakkında”.
- Baytursunov, A., Andaspağan, A. B., “Problemleri Hakkında” // **Kazak Gazetesi**, 1914, Ocak. Sayı: 48.
- Beyskul, T., “Almağayıp tagdırga kezigip”, **Kazak Batırları Gazetesi**, Sayı 5, 2000.
- Boranbayeva, A.; Smagulkızı, G., “SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti’nde Kazak Dilinin Genel Durumu”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Kasım 2004.
- Bökeyhanov, A., Mak: “Kenar Çocuğu, Kazakların askere alınmasının problemleri”, **Kazak Gazetesi**, 1916, No:178, Nisan 28.
- Bökeyhanov, A., “Kazak”, **Kazak Gazetesi**, Sayı 8, 1913.
- Bökeyhanov, A., Mirzağazı, Alihan, Mak: “Ağır işe ve askere götürülen Kazakların durumu hakkında”, **Kazak Gazetesi**, 1917, No:220, 1 Mart.
- Cas Alaş Gazetesi (Жас Алаш Gazetesi)**, Sayı: 17, (2 наурыз, 2010).
- Dimanştein, S., “Desiat let natsionalnoyi politiki parti i sovlasti ”, **Novyi Vostok**, Sayı 19, 1927.
- Dönmez, Yusuf, **Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1987.
- Dulatov, M., “Zemstvo ne dir?”, **Kazak**, 1913, NN 29, 31, 32, 34, 36.
- Gabcalilov, Hayrolla, “Açlık Gerçeği: Tarihî gerçek değiştirilmemelidir”, **Alaş Gazeti**, Sayı 1(4), Çimkent, 2006.
- Gabcalilov, Hayrolla, “1929-1931 yıllarındaki halk itirazının Bağımsız_Kazakistan Tarihinde araştırılması.”, **Alaş Gazetesi**, Sayı 2 (5), Çimkent, 2000.
- Gündüz, Ahmet, “1917 Bolşevik İhtilal inin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, cilt 6, Sayı 1, 2005.
- İslam and Turkestan Under Russian Rule**, ISIS yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Kaharmanulu, G., “Ziihanin Tarida bolui”, Kokşetau, 1997.
- Kazahstanskaya Pravda Gazetesi**, Sayı 26, Çimkent, 1992.
- Kazak azetesi**, Sayı 234, Almatı, Haziran, 1917.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 12, Almatı, Haziran-Temmuz, 1913.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 15, Almatı, Ekim, 1917.

- Kazak Gazetesi**, Sayı 222, Almatı, Mart, 1918.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 222, Almatı, Şubat, 1917.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 225, Almatı, Eylül, 1917.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 225, Almatı, Nisan, 1917.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 24, Almatı, Haziran, 1917.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 45, Almatı, Mayıs, 1920.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 47, Almatı, Haziran, 1913.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 65, Almatı, Haziran, 1913.
- Kazak Gazetesi**, Sayı: 24, 25, 28, Almatı, 1916.
- Kazak Getesi**, Sayı 234, Almatı, Haziran, 1917.
- Kazak Gazetesi**, Sayı 76, Almatı, Haziran- Temmuz, 1918.
- Kırmızı Kazakistan dergisi**, Sayı 4, Çimkent, Ocak, 1926.
- K, Öskembayev., “Тоталитаризм қасіреті”(Totalitarizmin Acısı), **Орталық Қазақстан Gazetesi**, (8 қыркүйек 2007) Sayı: 145-146.
- Medeyov, T.C., **Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік мұрағаты**, (КР ОММ), (КС Merkez Devlet Müzesi), Cilt I, Almatı 1997, s. 7.
- Mirzaahmetov, M., “Kazak Kalay Mengürtlendirildi?”, **Türkistan Gazeti**, Sayı 823, Şubat, 2007.
- Mihaylov, Valeriy, “Goloşekin’in küçük Ekim ihtilali”, **Rusya Literatürü Gazetesi**, Moskva, 1994.
- Muhamedcan, Mak: “Yedisu eyaletin’deki caresiz sömürge Kırgız- Kazak halkının durumu hakkında”, **Kazak Gazetesi**, 1917, No:254, 6 Ocak. (Açıklanması: Çin’e yerine göç eden Kırgızlar ile Kazaklar hakkında.
- Omarbekov, Talas, “Millî jas günü”, **Hakikat Gazetesi**, Sayı 31, Almatı, Mayıs, 2005.
- Postanovke, O., “İnorodçeskogo Obrazovaniya v Turkestanskoy Kraiy”, **Turkestanskiye Vedomosti, Gazetesi**, Sayı 177, Aralık, 1905.
- Shahrani, Nazif; “Orta Asya ve Sovyetler Dönemi Uygulamalarını Sorgulama” (çev: Vildan Serin), **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 6 (2006).
- Sovyetler Birliği’ndeki, Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1987

Takenov, A., “Atu jazasina kesilgen aru”, **Egemendi Kazakistan Gazetesi**, 1997.
Türkistan als historischer Faktor und Politische, Geburtstag, 1987.

D. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.kazedu.kz>

<http://www.kazakhstan-gateway.org>

<http://www.alashainasy.kz/?p=31759>

<http://www.interfax.kz/>

<http://www.uko.kz/index.>

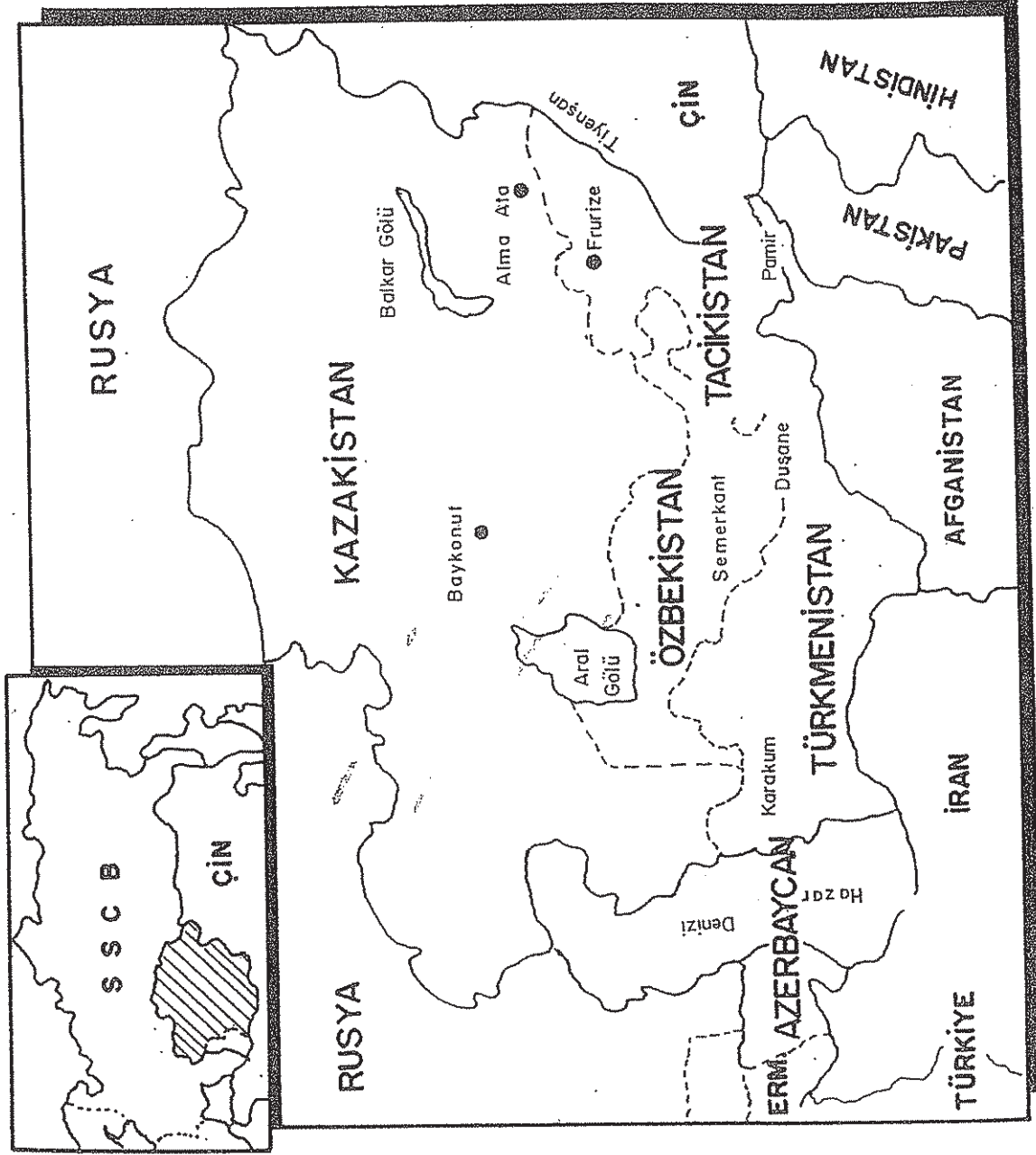
<http://www.msxlab.org/forum/kazakistan>

E. ANSİKLOPEDİLER

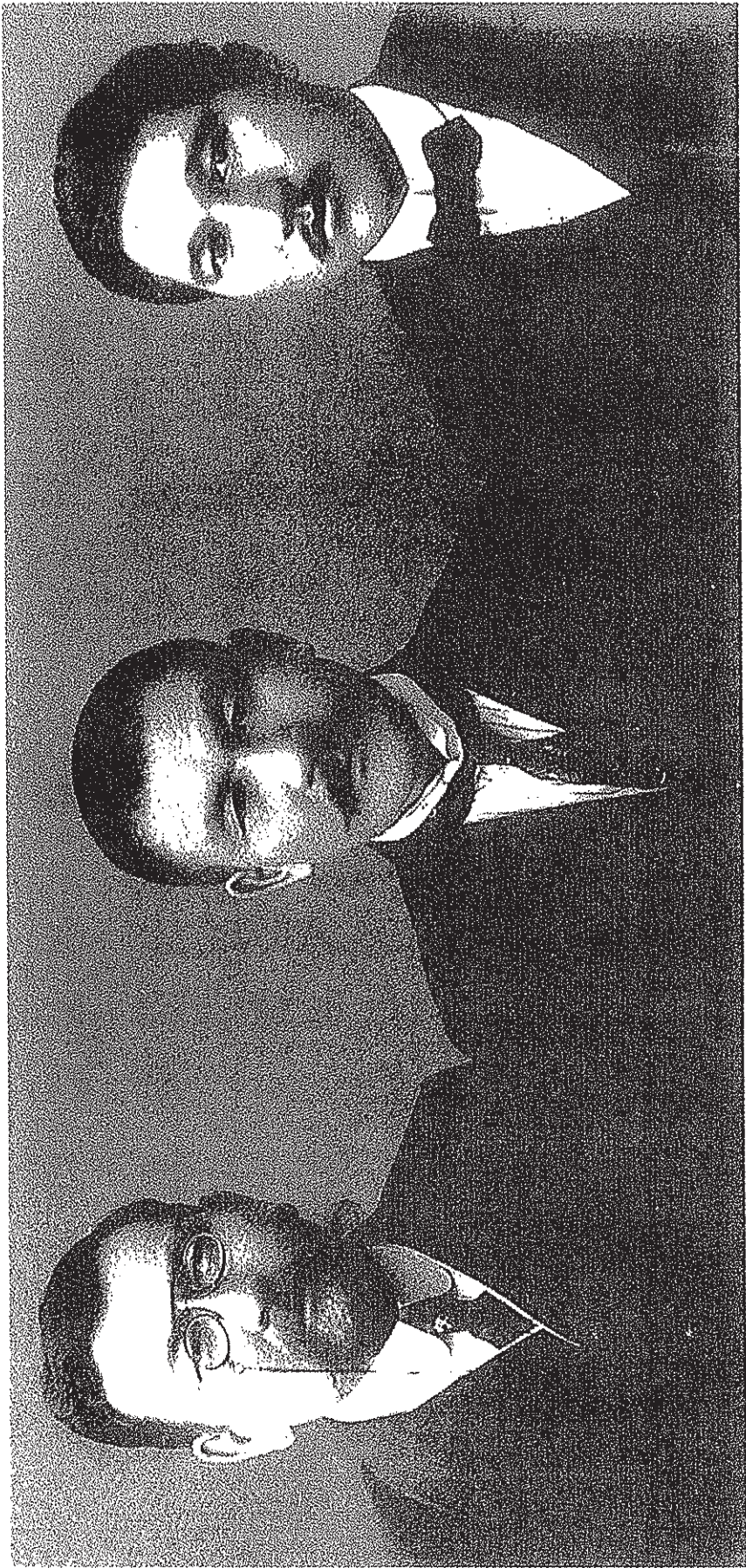
Kazak SSR Sovyet Ansiklopedisi, Cilt: I, 1984; Cilt: II, 1987; Cilt: III, Almatı,
1988.

Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya (Büyük Sovyet Ansiklopedisi), Moskova,
1974.

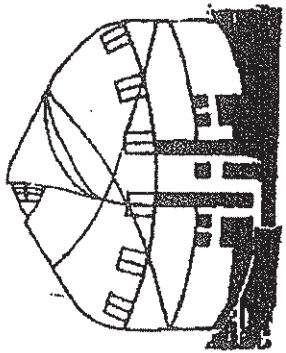
Şahin, Uçar., **İslam Ansiklopedisi**, TDV Cilt 25, Ankara, 2002.

Алаш қозғалысының көшбасшылары
1) А. Байтұрсынұв 2) Ә. Бекейханов 3) М. Дулатов

مدرسه کهنه در کابل

مدرسه کهنه در کابل

مدرسه کهنه در کابل، که در سال 1302 هجری قمری تاسیس گردید، از جمله مدارس کهنه و معتبره است. این مدرسه در کابل واقع شده و دارای کلاسهای متعدد است. مدیر این مدرسه جناب آقای ... است.

مدرسه کهنه در کابل، که در سال 1302 هجری قمری تاسیس گردید، از جمله مدارس کهنه و معتبره است. این مدرسه در کابل واقع شده و دارای کلاسهای متعدد است. مدیر این مدرسه جناب آقای ... است.

مدرسه کهنه در کابل، که در سال 1302 هجری قمری تاسیس گردید، از جمله مدارس کهنه و معتبره است. این مدرسه در کابل واقع شده و دارای کلاسهای متعدد است. مدیر این مدرسه جناب آقای ... است.

کابل، پایتخت افغانستان، مرکز اداری و سیاسی است. این شهر در دامنه های کوهستان واقع شده و دارای آب و هوای معتدلی است. در سال 1913، کابل شاهد رویدادهای مهمی بود که بر زندگی مردم آن شهر تأثیر گذاشت.

یکی از این رویدادها، تاسیس مدارس جدید بود که به منظور ارتقای سطح تحصیلات و آماده سازی نسل جوان برای کارهای دولتی و نظامی انجام شد. مدارس کهنه در کابل، که در سال 1302 هجری قمری تاسیس گردید، از جمله مدارس کهنه و معتبره است.

علاوه بر این، کابل شاهد برگزاری جشنها و مراسم ملی بود که به منظور تقویت روحیه ملیت و اتحاد مردم انجام شد. این مراسمها با حضور گسترده مردم کابل و سایر شهرهای افغانستان برگزار شد.

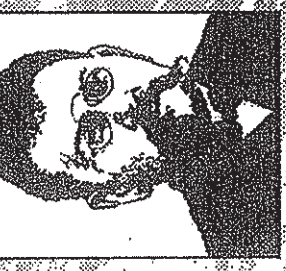
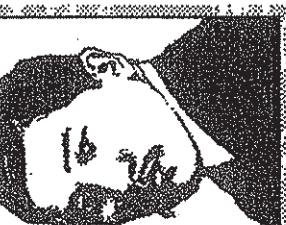
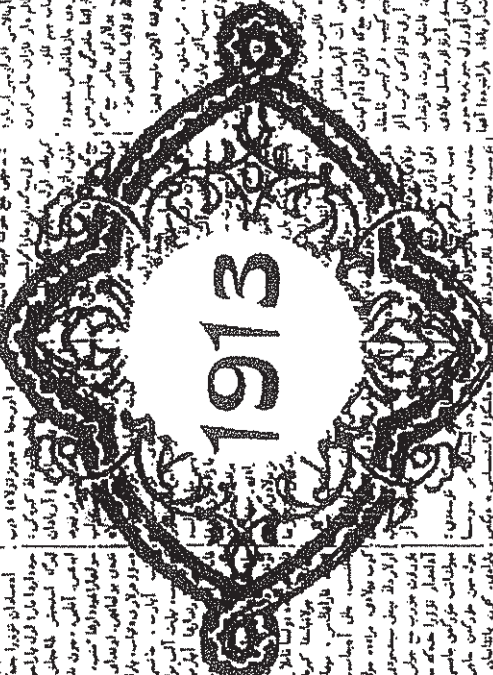
در سال 1913، کابل شاهد رویدادهای مهمی بود که بر زندگی مردم آن شهر تأثیر گذاشت. یکی از این رویدادها، تاسیس مدارس جدید بود که به منظور ارتقای سطح تحصیلات و آماده سازی نسل جوان برای کارهای دولتی و نظامی انجام شد.

کابل، پایتخت افغانستان، مرکز اداری و سیاسی است. این شهر در دامنه های کوهستان واقع شده و دارای آب و هوای معتدلی است. در سال 1913، کابل شاهد رویدادهای مهمی بود که بر زندگی مردم آن شهر تأثیر گذاشت.

یکی از این رویدادها، تاسیس مدارس جدید بود که به منظور ارتقای سطح تحصیلات و آماده سازی نسل جوان برای کارهای دولتی و نظامی انجام شد. مدارس کهنه در کابل، که در سال 1302 هجری قمری تاسیس گردید، از جمله مدارس کهنه و معتبره است.

علاوه بر این، کابل شاهد برگزاری جشنها و مراسم ملی بود که به منظور تقویت روحیه ملیت و اتحاد مردم انجام شد. این مراسمها با حضور گسترده مردم کابل و سایر شهرهای افغانستان برگزار شد.

در سال 1913، کابل شاهد رویدادهای مهمی بود که بر زندگی مردم آن شهر تأثیر گذاشت. یکی از این رویدادها، تاسیس مدارس جدید بود که به منظور ارتقای سطح تحصیلات و آماده سازی نسل جوان برای کارهای دولتی و نظامی انجام شد.

کابل، پایتخت افغانستان، مرکز اداری و سیاسی است. این شهر در دامنه های کوهستان واقع شده و دارای آب و هوای معتدلی است. در سال 1913، کابل شاهد رویدادهای مهمی بود که بر زندگی مردم آن شهر تأثیر گذاشت.

یکی از این رویدادها، تاسیس مدارس جدید بود که به منظور ارتقای سطح تحصیلات و آماده سازی نسل جوان برای کارهای دولتی و نظامی انجام شد. مدارس کهنه در کابل، که در سال 1302 هجری قمری تاسیس گردید، از جمله مدارس کهنه و معتبره است.

علاوه بر این، کابل شاهد برگزاری جشنها و مراسم ملی بود که به منظور تقویت روحیه ملیت و اتحاد مردم انجام شد. این مراسمها با حضور گسترده مردم کابل و سایر شهرهای افغانستان برگزار شد.

در سال 1913، کابل شاهد رویدادهای مهمی بود که بر زندگی مردم آن شهر تأثیر گذاشت. یکی از این رویدادها، تاسیس مدارس جدید بود که به منظور ارتقای سطح تحصیلات و آماده سازی نسل جوان برای کارهای دولتی و نظامی انجام شد.

«ҚАЗАҚ»
жәзметі

ҚАЗАҚ

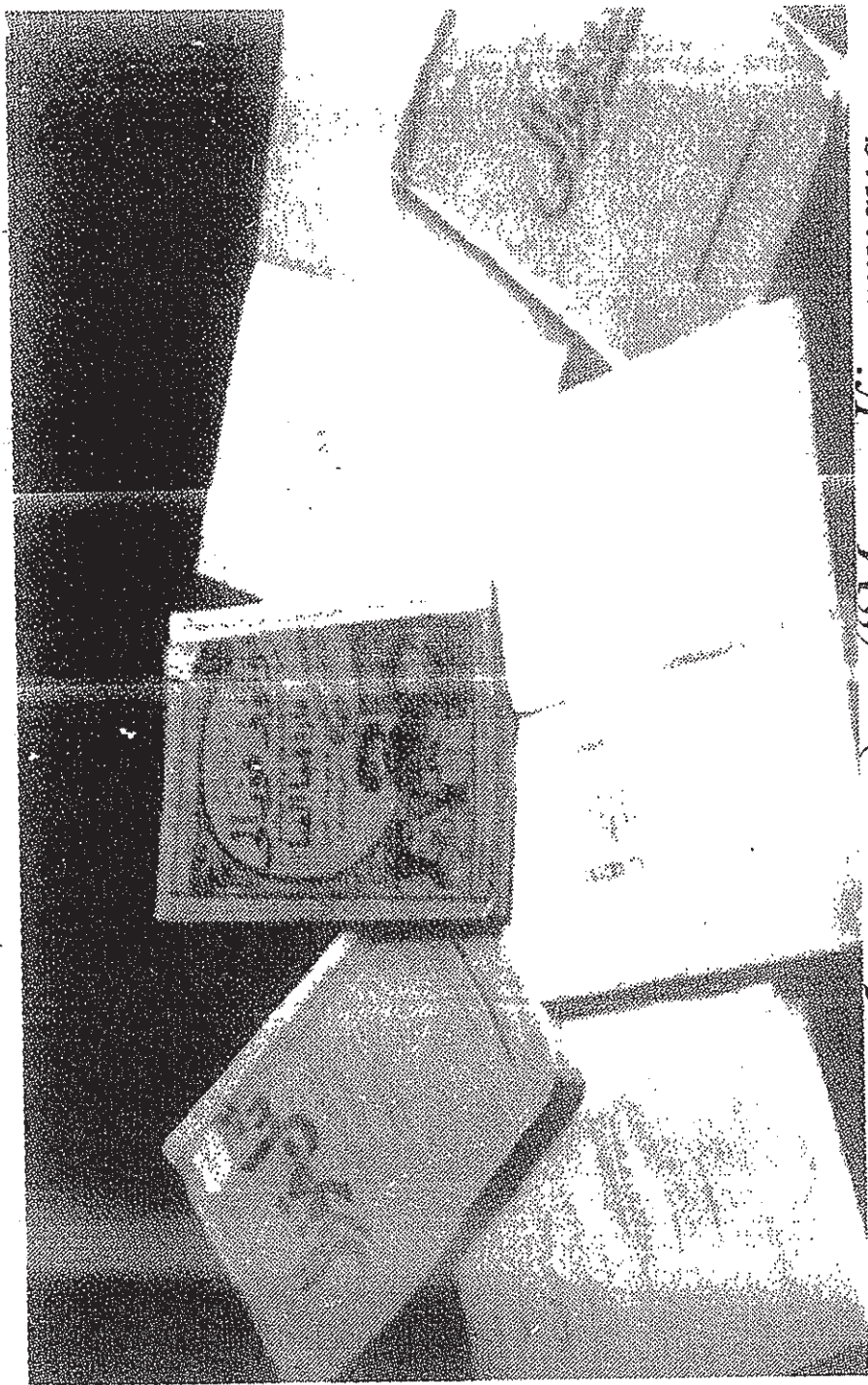
Алаш азаматтарының
рухына бағышталды

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАР:

Ү. Субханбердина, С. Дәуітов, Қ. Сахов.

«Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы
Алматы, 1998

Ұлттық басылымдар ("Мұра. Кітапхана.

Кітап. Оқырман" - А., 2002. - 123 б.)

QAZAQSTAN RESPUBLIKASY

QAZAQ ƏDƏBIJETI

I İKCI KITAP

BIJLER
DƏVIRININ
ƏDƏBIJETI

QAZAQSTAN
RESPUBLIKASY

سایر مثنوی قوی

المثی - بیاسار (انگلیسه)

ساکین سیدووا (تاریخ بیت)

Сайын Сидова

Алты-Басар
(РАССКАЗ)

Алтынсарын
Ә. Сәйфуллин (Сөз)

«هنگامی قاری» کتاب قانسی

№ 3

باسم بانی : لایحهستان چهر - سوز کتبخانه

ت. 1932-1933

QAZAQTYN ESKI ƏDƏBIJET NUSQALAR

I - İKCI CEMRAQ

Сүлейман ШИХЕН (ҚАЗИМА) (1874)

ҚАЗАҚСТАН RESPUBLIKASY
МӘДЕНИЕТ АРНАУЛЫҚ
МІНІСТЕРЛІГІ

QAZAQSTAN RESPUBLIKASY

Художник Л.Тетенко "Голод в степи" // "Иллюстрированная история Казахстана" В 4-х томах. Алматы, т.3, 2005 - С.214